

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

ИЖТИМОЙ ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛЬТЕТИ

«Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедраси

ИСМАЙЛОВ К.С., УТЕМУРАТОВ А.Б.

«МОЛИЯВИЙ ҲИСОБ»

фанидан

маъруза матни

Олий таълимнинг 5340900 – Бухгалтерия ҳисоби ва аудит
йўналиши учун

НУКУС - 2011

МУНДАРИЖА

№	Мавзулар	бет
1.	Бухгалтерия ҳисобининг Фани ва усуллари	3
2.	Пул маблағлари ва ҳисоб-китоблар ҳисоби	13
3.	Мажбуриятлар (туланадиган счётлар) буйича ҳисоблашишларнинг ҳисобини юритиш	28
4.	Меҳнат ва иш ҳақи ҳисоби	60
5.	Материаллар ҳисоби	67
6.	Молиявий қўйилмалар ҳисоби	78
7.	Асосий воситалар ҳисоби	80
8.	Номоддий активлар ҳисоби	100
9.	Маҳсулот, иш ва хизматларни сотиш ҳисоби	119
10.	Капитал, фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби	130
11.	Молиявий ҳисобот	145
	Фойдаланилган адабиётлар	156

1-МАВЗУ. МОЛИЯВИЙ ҲИСОБ-1 ФАНИ ВА УСУЛЛАРИ

режа

1. Хўжалик ҳисоби ҳақида умумий тушунча
2. Хўжалик ҳисобининг турлари
3. Бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг яратилиш тарихи ҳақида
4. Бухгалтерия ҳисобининг вазифалари
5. Бухгалтерия ҳисобининг предмети

1. Хўжалик ҳисоби ҳақида умумий тушунча

Корхона хўжалик фаолиятига раҳбарлик қилиш ва унинг устидан назорат ишларини олиб бориш учун раҳбарлик керакли маълумотлар билан таъминланиши зарур. Бунинг учун корхонанинг хўжалик фаолияти узлуксиз кузатиб борилади. Кузатиш йўли билан олинган маълумотлар маълум муқдор кўрсаткичларида ифодаланиб, исталган вақтда фойдалана олиш учун улар ўзига хос тартибда рўйхат қилиб борилади. Корхона хўжалик фаолиятида юз берадиган айрим ҳодисаларни кузатиш, ўлчаш ва рўйхат қилиш унинг фаолиятини миқдорларда акс эттиришдан иборатдир. Бу нарса хўжалик ҳисобининг асосий мазмунини ташкил қилади. Лекин хўжалик ҳисобининг мазмуни ва мақсади ҳамма ижтимоий-иқтисодий босқичларда ҳам бир хил бўлган эмас, улар ҳар бир янги ижтимоий тузум талабларига бўйсундирилиши натижасида доимо ўзгариб келган.

Маълумки, ишлар чиқариш усулининг ўзгариши жамият тузумининг ўзгаришига сабаб бўлган. Бу эса, ўз навбатида хўжаликка раҳбарлик ва назорат қилиш усулини ўзгартиришга, шунингдек, хўжалик ҳисобининг ўзгаришига ҳам олиб келган. Ҳар бир ижтимоий тузумда хўжалик ҳисоби ўзининг мақсади, вазифалари ва ташкил қилиш шаклларига эга. Шундай қилиб, кишилик жамиятининг ривожланиши хўжалик ҳисобининг ўзгариши ва мазмунини белгилайди. Унинг мазмуни, у қандай ижтимоий тузумда қўлланилаётган бўлса, ўша тузум хусусиятларидан келиб чиқади.

Айтилглардан шундай хулосага келиш мумкинки, хўжалик ҳисоби ёрдамида хўжаликда юз берадиган айрим ҳодисалар фақат миқдор жиҳатидан эмас, балки сифат жиҳатидан ҳам ифодаланади. Демак, хўжалик ҳисоби корхона, муассаса, ташкилот хўжалик фаолиятига раҳбарлик, бу фаолият устидан назорат қилиш мақсадида хўжаликда юз берадиган ўзгаришларни миқдорларда акс эттириш ва сифат жиҳатидан тавсифлашдан иборатдир.

Кишилик жамиятининг ривожлана бориш жараёнида хўжалик ҳисоби янги ижтимоий-иқтисодий тузум талабларига мувофиқ такомиллашади. Биз ҳозирда иттифок тугатилиб, қатор мустақил давлатлар вужудга келган бир пайтда яшайпмиз. Бундай шароитда мустақил давлатлар парламенти ишлаб чиққан ва тасдиқлаган иқтисодий қонунлар амал қила бошлайди. Республикамиз 1991 йил 31 августда мустақилликни қўлга киритди ва ҳар йили 1 сентябр Мустақиллик куни сифатида нишонланиши маълум қилинди. МДҲда халқ хўжалигини барқарорлаштириш ва иқтисодий таназзулдан чиқишнинг бирдан-бир йўли – бозор иқтисодиётига ўтиш деб ҳисобланилди.

Бозор иқтисодиёти бу товар-пул муносабатларига асосланган ва уларга хос иқтисодий қонунлар асосида бошқариладиган иқтисод бўлиб, мустақилликка эришган республикамызда у инсон манфаатларидан келиб чиқади. Бозор иқтисодиётига ўтишдан мақсад, ишлаб чиқаришни замонавий техника билан қуроллантириш асосида ривожлантириб, кишилар яшаш шароитини яхшилаш, тақчиллик, қимматчиликни тугатиш, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳасида кишилар иқтисодий эркинлигини таъминлаш, бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усулига барҳам бериш, иш юритишдаги ишбилармонлик ва уддабуронлик имкониятларининг кенг қўламдаги фаолиятини таъминлашдир.

Хўжалик ҳисоби корхоналарга биркитилган моддий ва молиявий ресурсларнинг ҳаракати ва ҳолатини акс эттириш билан бирга улардан оқилона, самарали фойдаланиш

устидан назорат олиб боради, шунингдек, республиканинг миллий бойлигини сақлаш ҳамда кўпайтиришга ҳисса қўшади.

Халқ хўжалигини бошқаришда ҳисобдан муваффақиятли фойдаланиш учун маълум талабларга риоя қилиш керак. Бу талаблар қуйидагилардан иборат:

1. **Ҳисоб ва режа кўрсаткичларининг бирлиги.** Бу бирлик режа кўрсаткичларини ҳисоб кўрсаткичлари билан солиштириш ва режа топшириқларининг бажарилиш даражасини аниқлаш учун зарурдир. Ундан ташқари, ҳисоб маълумотларидан режа тузишда фойдаланилар экан, бу ўз навбатида ҳисоб ва режа кўрсаткичларининг бирлигини ҳам тақозо қилади.

2. **Ҳисобнинг аниқ ва тўғрилиги.** Бу талаб шуни билдирадики, ҳисоб маълумотлари тўғри бўлиши, ҳақиқатни тўғри ва аниқ акс эттириши керак. У фақат хўжаликдаги ютуқларнигина эмас, балки камчиликларни ҳам акс эттириши лозим.

3. **Ҳисобнинг оддий ва тушунарли бўлиши.** Ҳисоб кўрсаткичлари оддий ва кўпчилик

учун тушунарли бўлиши керак, бу эса хўжаликни бошқаришда ҳар бир ходимга ҳисоб

маълумотларидан фойдалана олиш имкониятини беради.

4. **Ҳисобнинг тежамкорлиги.** Ҳисоб олдига қўйилган бу талабга ҳисоб ишларини узлуксиз такомиллаштириш ва соддалаштириш, ҳисоб олиб боришнинг янги, оқилона ва арзон усулларини жорий қилиш ҳамда бошқарма аппаратини қисқартириш йўли билан эришиш мумкин.

5. **Ҳисоб ишларини ўз вақтида амалга ошириш.** Ҳисоб хўжалик фаолияти ишлари

тўғрисидаги керакли маълумотлар билан раҳбарлик ва корхона маъмуриятини ўз

вақтида хабардор қилиб туриши керак. Шундай қилингандагина корхона фаолиятида

рўй берган камчиликларни ўз вақтида бартараф қилиш ва шу фаолиятни яхшилаш учун

зарур бўлган чора-тадбирларни амалга ошириш имконияти туғилади. Акс ҳолда унинг

корхона оператив раҳбарлик қилишдаги ва режа топшириқларининг бажарилиши

устидан назорат қилишдаги аҳамияти йўқолади.

Хўжалик ишларига раҳбарлик ва назорат олиб бориш учун зарур бўлган ҳисоб

маълумотлари сон кўрсаткичларида ифодаланади. Хўжалик ҳисобини юритишда

натура, шартли натура, пул ва меҳнат ўлчовларидан фойдаланилади (гр., кг, тонна ва

х..).

Натура ўлчови ҳисобга олинаётган нарсанинг ҳаракатини, масалан, материал, маҳсулот ва бошқаларни натура ҳолида ифодалаш учун хизмат қилади. Турли хил хўжалик маблағларини кўшишда натура ўлчовидан фойдаланилмайди.

Пул ўлчови ёрдамида хўжаликдаги маблағлар ва уларнинг ташкил топиш манбалари ҳақида умумлашган маълумотлар олиш, корхона хўжалик фаолияти натижасини аниқлаш, ишлаб чиқаришга сарфланган ҳамма харажатларни ҳисоблаш, маҳсулот таннархини аниқлаш мумкин.

Меҳнат ўлчови маълум маҳсулотни ишлаб чиқариш ёки бошқа бирон ишни бажариш учун сарфланган иш вақтини аниқлаш учун хизмат қилади. Бу ўлчовга мисол қилиб **киши-кун** ва **киши-соатни** келтириш мумкин.

2. Хўжалик ҳисобининг турлари

Ҳисобнинг оператив, статистик ва бухгалтерия ҳисоби сингари турлари мавжуд. Уларнинг ҳар бири ўз аниқ объектлари, вазифалари ва хусусиятларига эга.

Оператив ҳисоб – маълум хўжалик жараёни ва операцияларини улар юз берган жойнинг ўзида кечиктирмай назорат қилиб боради. Хўжалик операцияларини амалга оширишда бу ҳисоб ёрдамида режалаштирилган кўрсаткичлар ҳақиқатда эришилган кўрсаткичлар билан ҳам сон, ҳам сифат жиҳатидан солиштирилади, олинган маълумотлардан корхона, айрим цех ёки ишлаб чиқариш участкаси фаолиятини бошқаришда фойдаланилади.

Оператив ҳисобнинг хусусиятларидан бири шундаки, унинг ёрдамида хўжаликнинг ҳамма томони эмас, балки баъзи бир кўрсаткичларигина назорат қилиб борилади. Иккинчи муҳим хусусияти эса – бу ҳисоб маълумотлари хўжалик фаолияти ва операцияларини кузатиш натижасида олинади. Уларни махсус ҳужжатларда қайда қилиш шарт бўлмай, оғзаки, телефон орқали берилиши ҳам мумкин.

Маҳсулот ишлаб чиқариш режасининг бажарилиши, меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг кундалик сарфи, мол етказиб берувчи корхона ва харидорлар билан тузилган шартнома шартларига риоя қилиниши тўғрисидаги ва бошқа маълумотлар шу ҳисоб ёрдамида олинади. Шундай қилиб, хўжаликда асосан оператив режалаштириш, айрим цех, участка ва бригадалар ишига раҳбарлик қилишда оператив ҳисоб маълумотларидан фойдаланилади.

Статистик ҳисоб – оммавий-ижтимоий ҳодисаларни ўрганиш ва назорат қилиш тизимидан иборатдир.

Статистика ижтимоий ҳаётда рўй берадиган оммавий ва айрим типик ҳодисаларни

миқдор ҳамда сифат жиҳатидан акс эттиради. У фақат хўжалик жараёнларинигина

эмас, балки жамият ҳаётидаги маданий ва сиёсий ҳодисаларни ўрганиш, уларнинг

ривожланиш қонуниятларини ҳам ўз ичига олади. Статистик кўрсаткичлар ижтимоий

ҳаёт ҳодисаларини миқдор ва сифат жиҳатидан ифодалайди. Масалан, статистик ҳисоб

саноат корхоналарида товар маҳсулот ишлаб чиқариш миқдори, меҳнат ва иш ҳақи,

меҳнат воситаларидан фойдаланиш, ишчиларнинг тоифаси, касблари бўйича сони

ҳамда бошқа маълумотларни миқдор, сифат жиҳатидан ўрганади. Шунингдек, унинг

ёрдамида аҳоли сони, таркиби ҳамда моддий ва маънавий савиясининг ўсиши ҳақидаги

маълумотлар ҳам олинади.

Статистик ҳисоб ўрганилаётган ҳодисаларнинг хусусиятига қараб миқдор, пул, меҳнат

ўлчовларида акс эттирилади. Бошланғич маълумотларни тўплаш ва қайта ишлашда

ҳисобнинг бу тури ўзига хос махсус усулларга эга. Масалан, статистик кузатиш, бу

кузатишдан олинган маълумотларни кэйта ишлаш, гурухлаш, ўртача миқдорни аниқлаш ва бошқалар. Статистика хўжалик фаолияти ҳақидаги дастлабки маълумотларни мустақил ташкил қилинидиган бошланғич ҳужжатлар асосида олади. Бундан ташқари, у маълумотларни яна бухгалтерия ва оператив-техника ҳисоби маълумотларидан фойдаланиш йўли билан ҳам олади. Статистик ҳисобнинг асосий манбаи ҳисобот маълумотлари ҳисобланади.

Статистик ҳисоб ҳисобнинг бошқа турлари каби халқ хўжалик ҳисоби тизимида муҳим ўрин тутлади. Ундан ҳисобнинг бошқа турлари сингари халқ хўжалик режаларининг бажарилиши тўғрисидаги маълумотлар олинибгина қолмасдан, балки халқ хўжалиги режасини тузишда, режа топшириқларини ошириб бажариш, ички резервларни аниқлаш ва ишга ҳам фойдаланилади.

Бухгалтерия ҳисоби – бу кундалик ва умумий маълумотлар олиш мақсадида айрим корхона, акциядорлик жамияти, муассаса, ташкилот ва бошқаларнинг хўжалик фаолиятини узлуксиз равишда кузатиш ва назорат қилиш тизимидан иборатдир.

Корхонадаги маблағларнинг умумий миқдори, ушбу корxonанинг бошқа корхона ва муассасалар билан ҳисоб-китоб ишларининг ҳолати, хўжаликда бўлган моддий бойликларнинг ҳар хил турлари ва пул маблағларининг миқдори тўғрисидаги ва бошқа маълумотлар бухгалтерия ҳисоби ёрдамида олинади. Булардан ташқари, ҳисобнинг бу тури ёрдамида сотиб олинган ва тайёрланган материал, ёқилғининг ҳамда ишлаб чиқариладиган ва сотилган тайёр маҳсулотларнинг ҳажми ва таннари, корхона молия-хўжалик фаолиятининг натижаси аниқланади.

Бухгалтерия ҳисобини кўпчилик ҳолларда «бизнес алифбоси» деб аташади. Чунки бухгалтерия баланси, молиявий натижалар ва уларнинг сарфланиши ҳақидаги ҳисобот, йиллик ҳисоботга тушунтириш хати каби бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан бизнесда кенг фойдаланилади.

Инвестор (мблағ кўювчи)лар, мол етказиб берувчилар, кредиторлар, банклар, буюртмачилар қонун чиқарувчи ва қонунни бажарувчи ҳукумат органлари молия ҳисоботи маълумотларидан фойдаланувчилар бўлиб ҳисобланади. Инвесторлар ва уларнинг маслаҳатчиларини кўпроқ корxonанинг молиявий барқарорлигини тавсифлайдиган, унинг келгусида ривожланишини таъминлайдиган, эълон қилинган дивидендларни тўлаш қобилиятига доир маълумотлар кўпроқ қизиқтиради. Мол етказиб берувчилар, кредиторлар ва банкларни, асосан, корхона тўлов қобилиятига доир маълумотлар, масалан, пул маблағлари ҳолати, тайёр маҳсулот захиралари, дебиторлик қарзлари ҳолати ва бошқа маълумотлар кўпроқ қизиқтиради. Давлат органларини эса хўжалик субъекти фаолиятини тартибга солиш, солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш, ижтимоий масалаларни ҳал қилишга оид маълумотлар қизиқтиради.

Бухгалтерия ҳисобида ҳамма ҳисоб ўлчовлари қўлланилади, аммо пул ўлчови бу ўринда алоҳида аҳамиятга эга. Унинг ёрдамида корхона, ҳиссадорлик жамияти, уюшма, концерн маблағларининг умумий миқдори, ишлаб чиқариш харажатларининг умумий суммаси каби умумлашган кўрсаткичлар аниқланади. Бухгалтерия ҳисобининг муҳим ва ҳисобнинг бошқа турларидан фарқлантирувчи хусусиятларидан бири шундан иборатки, унда корхона хўжалик фаолиятининг ҳамма томони акс эттирилади. Хўжаликда рўй берадиган бирор ўзгариш (пул ўлчовида акс эттириш мумкин бўлган) унда ўз аксини топмай қолмайди. Чунки бухгалтерия ҳисоби ёрдамида корхона хўжалик фаолияти ҳақида тўлиқ маълумот олинади.

Бухгалтерия ҳисобида хўжалик операцияларини биринчи бор рўйхатга олиш ҳужжатлар ёрдамида амалга оширилади. Ҳамма хўжалик операцияларини ўз ичига олган ҳужжатларнинг бўлиши бухгалтерия ҳисобига корхона хўжалик фаолияти ҳақида аниқ маълумотлар олиш имконини беради.

Ҳужжат тузиш корхона, уюшма, концерн, муассаса тезкор ходимлари зиммасига юклатилади. Ҳужжатлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш ва умумлаштириш эса ҳисоб ходимлари томонидан олиб борилади.

Демак, бухгалтерия ҳисоби корхоналарда содир бўлаётган хўжалик жараёни ва операцияларини пул ифодасида ёппасига, узлуксиз, ўзаро боғланган, ҳужжат билан асосланган ҳолда акс эттиришни таъминлайди. Ҳисобнинг бу тури оператив ҳисобдан фарқ қилиб, айрим хўжалик операциялари ёки жараёнларини эмас, балки корхона хўжалик фаолиятининг ҳамма томонини қамраб олгани учун статистик ҳисоб каби мустақил иқтисодий фан ҳисобланади.

Ҳисобнинг юқорида қайд этилган бу ич тури бир-бири билан ўзара боғланган бўлиб, ягона халқ хўжалиги ҳисоби тизимини ташкил қилади.

3. Бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг яратилиш тарихи ҳақида

Бухгалтерия ҳисоби – бу гуманитар тва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган фандир. Бухгалтерия ҳисобининг фан сифатида яратилиш тарихи кишилиқ жамиятининг ривожланиш тарихи билан узвий боғланган. Бундан бир неча минг йиллар аввал маълум бўлган бухгалтерия тушунчаси ва бухгалтерия ҳисоби бўйича ёзилган китоблар қатор саволларга жавоб бериши мумкин. Масалан, биз нимага пул сарфляпмиз, қарзни қандай қайтарамиз, ўз бюджетимизни қандай бошқарамиз ва ҳ.к.

Молия операцияларини рўйхатга олишнинг биринчи ёзувлари бундан 4000 йил аввал содир этилганлиги бизга маълум. Жумладан, Египет ер эгалари дон билан тўланган солиқнинг, ерларни суғориш учун сувдан фойдаланганлик солиғининг ҳисобини юритганлар. Ҳисоб тизимининг ривожланиши биздан аввалги эранинг 2000 йилида Хитойда, иккиёклама бухгалтерия элементлари Римда маълум бўлган. Олимларнинг таъкидлашича, римликларга «амортизация» тушунчаси ҳам маълум бўлган.

Бухгалтерия ҳисобининг назарий асослари ким томонидан яратилганлиги борасида кўп фикрлар мавжуд. Шунини таъкидлаб ўтиш мумкинки, иккиёклама ёзув тизимидан Шимолий Италиянинг айрим савдо марказларида XIII-XIV асрларда фойдалана бошланган. Биринчи маротаба бухгалтерия ҳисобини бир тизимга солиш Францисканка монахи Лука Пачоли томонидан олиб борилган. У ёзган китоб «Арифметика суммаси, геометрия, пропорция ва муносабатлар ҳақидаги таълимот» деб номланди. Ушбу китоб асосан математикага бағишланган бўлиб, 1494 йилда нашр қилинди. Математика фанига бағишланган бўлишига қарамадан, китобнинг бир қисми «Счётлар ва ёзувлар ҳақидаги трактлар» деб номланди. Шунинг учун ҳам бухгалтерия ҳисоби фани тарихини яратувчилар, бу китоб бухгалтерия ҳисобининг яратилишига сабаб бўлди, деб таъкидлашади.

Китобда биринчи маротаба ҳисобиларнинг вазифалари, савдогар ва бухгалтерларга қўйиладиган талаблар, иккиёклама бухгалтериянинг асосий ғояси ёритилган, бухгалтерия балансига тушунча берилган. Лука Пачоли трактининг хизмати шундаки, унда биринчи маротаба бухгалтерия ҳисобига ёндашиш баён этилган.

«Бухгалтер» сўзи 13 феврал 1498 йилда, яъни Лука Пачоли китоби чиққандан 4 йил ўтиб, Германияда қўлланила бошланди. Бунга Рим императори иш юритувчини бухгалтер деб аташ ҳақида буйруқ чиқарганлиги сабаб бўлди.

Иккиёклама ёзув тизими пайдо бўлгандан кейин узоқ муддат бухгалтерия ҳисоби назарияси ривожланишдан тўхтаб қолди, бу авваламбор, Италия шаҳарларида иқтисоднинг орқага кетиши билан боғлиқ эди. Бухгалтерия ҳисоби ривожланишининг кейинги босқичи XIX аср охири – XX аср бошлари деб ҳисобланади. Бу вақтга келиб

Америка Қўшма Штатлари ва Англияда саноат ишлаб чиқаришининг ривожини, акционерлик капиталининг вужудга келиши, капитал қўйилмаларнинг ўсиши – буларнинг ҳаммаси айрим бухгалтерия ва молия категорияларини гуруҳлаш ва аниқлаш заруриятини келтириб чиқарди. Масалан, капитал қўйилмаларнинг ўсиши «амортизация» тушунчасидан фойдаланишни, ишлаб чиқариш харажатлари ҳақидаги маълумотларга бошқарма эҳтиёжи таннарх ҳисоблаш усулини ўйлаб топишни тақозо этди. Мулкдор ва бошқарувчи функцияларининг бўлиниши ҳисоботни нафақат бошқарувчига, балки инвесторлар, кредиторлар ва давлат органларига ҳам тақдим этилишини тақозо қилди.

Шундай қилиб, саноат ривожлана бошлаши билан ҳисоб билан шуғулланувчи ходимлар алоҳида касб категорияси бўлиб ажралиб чиқа бошладилар. 1773 йил Эдинбург шаҳар справочнигида ҳаммаси бўлиб 7 та бухгалтер борлиги таъкидланган. XIX аср охирига келиб Эдинбургда «Бухгалтерлар жамияти» тузилганлиги ва актив ишлаётгани қайд этилган. 1880 йилда Қиролича Виктория Англия ва Шотландияда бухгалтерлар институти ташкил қилинишини маъқуллаган. Шу даврдан бошлаб бухгалтерлик касби давлат аҳамиятидаги касбга айланган.

Молия ҳисоботларини ташқи фойдаланувчиларга тақдим этиш заруриятининг пайдо бўлиши мустақил аудиторлик текширишларини ўтказишга сабаб бўлди.

«Аудит» сўзи «у эшитади», «эшитувчи» деган маънони билдиради. Биринчи мустақил аудиторлар Европанинг акционерлик компанияларида XIX асрдаёқ пайдо бўлган.

Буюк Британияда биринчи аудиторлар XIX аср ўрталарида пайдо бўлган. 1862 йилда қабул қилинган Британия компаниялари ҳақидаги қонун бухгалтерия ҳисоби ва молия назорати бўйича мутахассислар камида бир йилда бир марта компаниялар сўтларини мажбурий текшириши зарурлигини қайд этган. Тахминан худди шу даврга келиб, аудиторлар касби бошқа ривожланган мамлакатларда ҳам пайдо бўла бошлади. Жумладан, Францияда акционерлик жамиятлари балансини баҳолаш ва мажбурий текшириш ҳақида қонун қабул қилинган. Қонунда текшириш «сўтлар бўйича комиссарлар» деб номланувчи ревизорлар томонидан ўтказилиши қайд этилган.

Ҳозирги вақтда аудит касби олдига қўйиладиган талабни такомиллаштириш борасида халқаро майдонда кураш давом этмоқда.

Бу масала билан 1977 йилда ташкил қилинган Халқаро бухгалтерлар федерацияси ва бошқа ташкилотлар шуғулланади. Халқаро бухгалтерлар федерацияси қошида доимий автоном қўмита ҳуқуқида ҳаракат қилувчи аудиторлик амалиёти бўйича Халқаро комитет ташкил бўлди.

Ўзбекистонда аудиторлик касби 1990 йиллардан бошлаб ривожлана бошлади. Бозор муносабатларининг ривожланишида бозор инфраструктураси унинг ажралмас элементи сифатида вужудга келди. Ҳозир бутун дунёда, жумладан, Ўзбекистонда аудит дейилганда, ташкилот молия ҳисоботини назорат қилишнинг махсус ташкилий шакли тушунилади. Бошқача сўз билан айтганда, аудит – бухгалтерия (молия) ҳисоботининг аниқлиги даражаси ҳақида фикр ифода қилиш мақсадида бу ҳисоботни мустақил текширишдир.

Аудиторлик амалиёти бутун дунёда бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам ўзининг хусусиятларига эга. У ҳар бир мамлакат хусусиятларини, унинг давлат тузилиши тизими, иқтисодий ривожланиш даражаси ва бошқаларни ўзида акс эттиради.

Ҳозирги кунга келиб бизда бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолияти бўйича қатор стандартлар мавжуд: Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти (БХМС) ва Аудиторлик Фаолияти Миллий Стандарти (АФМС).

4. Бухгалтерия ҳисобининг вазифалари

Корхона, акциядорлик жамияти, муассаса ва ташкилотларда юритиладиган бухгалтерия ҳисобининг муҳим вазифаларидан бири режа топшириқларининг бажарлиши устидан назорат ўрнатишдир. Корхоналар ва уларнинг айрим қисимлари фаолияти учун

белгиланган режа топшириқларининг бажарлиши устидан назорат бухгалтерия ҳисоби маълуматлари асосида олиб борилиб, унинг ёрдамида ҳисоб кўрсаткичлари узлуксиз режа кўрсаткичлари билан таққосланади ва ўртадаги фарқ, унинг келиб чиқиш сабаблари аниқланади.

Республикамиз беҳисоб бойликларга эга. Аммо хўжалик юритишнинг янги тизими шароитида моддий бойликларни сақлаш ва улардан тўғри фойдаланиш устидан назорат ўрнатишда ҳисоб ҳамда назоратнинг аҳамияти янада ошади. Мулкчилик шаклларини ривожлантириш ва кўриклашда бухгалтерия ҳисоби муҳим рол ўйнайди. Унинг ёрдамида хўжаликдаги моддий ва пул маблағларининг ҳаракати назорат қилиб борилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг асосий қисми ўз фаолиятини тўла хўжалик ҳисоби асосида амалга оширади. Хўжалик ҳисоби маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатларни, хўжалик фаолияти натижаларини пул шаклида ифодалаш ҳамда корхона ва муассаса харажатларини уларнинг ўз даромадлари ҳисобидан қоплаш ва ишлаб чиқариш рентабеллигини таъминлашга асосланган. Тўла хўжалик ҳисобини янада ривожлантириш ва мустаҳкамлаш мақсадида корхоналар мустақиллигини таъминлаш, уларнинг қабул қилган мажбуриятларини бажаришда моддий жавобгарликни кучайтириш, ходимларнинг фақат ўз топшириқларини бажаришлангина эмас, балки корхонанинг умумий иш натижаларини яхшилашдан моддий манфаатдорликларини ошириш лозимдир. Бу тадбирларни амалга оширишда бухгалтерия ҳисоби муҳим рол ўйнаб, унинг ёрдамида харажатларнинг ҳақиқий баҳоси режада кўрсатилган баҳоси ўртасидаги фарқи, чиқимларни камайтириш имкониятлари ўз вақтида аниқланади ҳамда хўжалик молия натижалари ҳақидаги маълумотлар олинади.

Иқтисод қилиш тартиби хўжаликни юритишнинг асосий усули ҳисобланади. У халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида моддий ва пул маблағларини, иш вақтини тежашдан иборатдир.

Бухгалтерия ҳисоби ёрдамида маблағларнинг тўғри сарфланиши устидан назорат олиб борилади ҳамда хўжаликда рўй берадиган ҳар қандай ортикча сарфлашлар тўғрисида ўз вақтида корхона раҳбарлиги ва маъмуриятга маълумот бериб турилади. Ҳисоб

маълумотлари асосида материалларни сарфлаш меъёрига риоя қилиниши, меҳнатга ҳақ тўлашнинг тўғри олиб борилиши ва бошқалар аниқланади.

Демак, ҳар бир корхонада иқтисод қилиш тартибини амалга оширишда бухгалтерия ҳисоби муҳим восита ҳисобланади. Булардан ташқари, ҳисобчилар режалаштириш идораларини, маъмуриятни зарур бўладиган қўшимча иқтисодий маълумотлардан ҳам воқиф этиб боришлари зарур.

Режалаштириш ва иқтисодий рағбарлантиришни янада такомиллаштириш учун корхоналар, цехлар ва бошқа ишлаб чиқариш участкалари харажатлари тўғрисида батафсил маълумотлар зарур бўлади. Уларсиз цехлар, участкалар ҳамда айрим ходимларнинг моддий манфаатдорлиги ва моддий жавобгарлигининг ўзаро боғланган ягона тизимини амалга ошириш мумкин эмас.

5. Бухгалтерия ҳисобининг предмети

Бухгалтерия ҳисоби, асосан, корхона, уюшма, концерн, акциядорлик жамият, муассаса, ташкилотларда юритилади ва шу хўжаликлар фаолиятини кузатиб бориш ҳамда назорат қилиш мақсадига хизмат қилади. Корхоналар хўжалик фаолиятининг асосий мазмуни ишлаб чиқариш, ишлаб чиқаришдан бошқа соҳада эса ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш ва истеъмол қилишдан иборат.

Ишлаб чиқариш соҳасига халқ хўжалигининг саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо, моддий-техника таъминоти ва бошқа тармоқлари киради. Уларда ижтимоий маҳсулотни такрор ишлаб чиқариш фондларининг айланиши тарзида амалга оширилади. Корхона фондлари ишлаб чиқариш, тақсимлаш, муомала ва истеъмол қилиш жараёнларига хизмат қилиб, тўхтовсиз айланишда бўлиб туради. Бухгалтерия ҳисоби айланиш жараёнида ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланишни ва уларнинг ҳолатини акс эттиради.

Ноишлаб чиқариш соҳасига ўқув, илмий, аҳолига маданий-маиший хизмат кўрсатувчи

муассасалар, давлатни бошқариш ва муҳофаза қилиш органлари киради. Бундай

муассасалар ва ташкилотлар ўз вазифаларини бажаришлари учун давлат бюджетидан

маблағ билан таъминланади. Шундай қилиб, ноишлаб чиқариш соҳасида моддий ишлаб

чиқариш жараёнида яратилган ижтимоий маҳсулот тақсимланади ва истеъмол

қилинади, бухгалтерия ҳисоби бундай муассаса ва ташкилотларда улар учун

аяратилган маблағнинг тўғри сарфланишини назорат қилиб туради. Ижтимоий

маҳсулотни такрор ишлаб чиқаришдан ташқари, бухгалтерия ҳисоби иш кучи ва ишлаб

чиқаришни ҳам ўз ичига олади. Бундай вақтда унинг роли ишчи кучи тайёрлаш билан

боғлиқ ҳар хил харажатларни акс эттириш ва назорат қилиб боришдан иборат.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисобининг предмети ишлаб чиқариш ва ноишлаб

чиқариш жараёнида айрим корхона, уюшма, концерн, муассаса, ташкилот, биржа

маблағларининг ҳолати ва улардан фойдаланишни акс эттиришдан иборатдир.

Бухгалтерия ҳисоби предметининг мазмуни турли ижтимоий-иқтисодий босқичда бир хил бўлган эмас. Унинг ўзгариши бир босқичдан иккинчи босқичга ўтишда мулкчилик шаклининг ўзгариши билан тавсифланади. Ибтидоий жамоа тузумида ҳам ҳисоб предмети бўлиб, у жамоа маблағлари ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ операцияларни ҳал қилган. Қулдорлик жамияти ишлаб чиқариш муносабатлари ишлаб чиқариш воситаларига қулдорларнинг мулкчилиги асосида тузилган. Бу жамиятда фақат қулдорларнинг маблағларингина эмас, балки қуллар ҳам ҳисоб предмети сифатида ҳисобга олинган. Феодал жамиятида бухгалтерия ҳисобини ҳукмрон синф мулки ва крепостой деҳқонлар, капитализмда эса хусусий капиталнинг айланиши ташкил қилган. Социализмда бухгалтерия ҳисоби предметининг хусусиятлари социалистик мулкчиликнинг ижтимоий характери билан боғланган. Демак, ҳисоб предметининг мазмуни у ёки бу ижтимоий босқични тавсифловчи мулкчилик шакли билан аниқланади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлат мулки хусусийлаштирилиб борилади, чунки иқтисодиётни эркинлаштириш давлат мулки ҳукмронлигини тугатишни тақозо этади. Давлат мулки жамоа мулкига, фуқаролар мулкига ва хусусий мулкка айлантиради, айрим ҳолларда давлат мулки фойдаланиш учун ижарага берилади. Республикамиз юқори ҳукумат органи бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаб берадиган қатор қонунлар ишлаб чиқди ва тасдиқлади. Буларга «Қорхонлар туғрисида», «Тадбиркорлар туғрисида», «Ер туғрисида»ги ва бошқа Қонунларни мисол қўлиб келтириш мумкин. Уларда мустақил республикамизда қандай мулк шакллари амал қилиши лозимлиги тасдиқланган.

Бозор – бу маълум қонун-қоидалар асосида маҳсулотларни сотиш, сотиб олиш, истеъмол қилиш, тақсимлаш жараёнлари натижасида кишилар ўртасида вужудга келадиган муносабатлардир. Энг муҳими шуки, бу жараён эркин амалга ошади, яъни маҳсулотга нарх эркин қўйилади. Бозорга маҳсулотни сотиш учун олиб чиққан сотувчи ўз меҳнати самарасидан манфаатдор бўлиши лозим. Шундагина унда янада кўпроқ ва сифатлироқ маҳсулот ишлаб чиқариш иштиёқи пайдо бўлади, натижада маҳсулотлар мўл-кўллиги таъминланади, бу эса ҳақиқий рақобатни вужудга келтиради.

Собиқ иттифоқ даврида маҳсулотга ишлаб чиқарувчилар эмас, балки уни ишлаб

чиқармаганлар нарх белгилар эди. Натижада ишлаб чиқарувчиларда меҳнат унумини оширишга қизиқиш пасайиб борди. Бозор иқтисодиёти мавжут камчиликларни

бартараф этади. Шунинг учун ҳам бозор иқтисодиётига ўтиш иқтисодий тангликдан кутулишнинг бирдан-бир тўғри йўли деб танланди.

Бухгалтерия ҳисоби предметининг моҳияти унда ҳисобга олинадиган объектлар, корхоналар ихтиёридаги хўжалик маблағлари, уларнинг келиб чиқиш манбалари ва хўжалик жараёнлари орқали очиб берилади.

Корхона ёки муассасалар, уюшма, концерн, акциядорлик жамияти ихтиёрида маълум миқдордаги маблағларнинг бўлиши уларнинг ўз фаолиятини амалга оширишининг муҳим шартларидан биридир.

Маблағларнинг миқдори, тури, улардан фойдаланиш шакли корхона ёки муассаса фаолиятининг ҳажми ва характерига боғлиқ. Корхона маблағлари тури ҳамда жойланишига кўра ишлаб чиқариш доирасидаги, муомала доирасидаги саноатга тегишли бўлмаган ишлаб чиқариш ва хўжаликлар маблағларига бўлинади. Ишлаб чиқариш доирасидаги маблағлар бажарадиган вазифасига қараб меҳнат воситалари ва меҳнат буюмларига бўлинади.

Меҳнат воситалар ишлаб чиқариш жараёнида узоқ вақт хизмат қилади ва шу вақт ичида ўзининг натурал шаклини сақлаган ҳолда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг қийматига ўз қийматини ўтказиб боради. Уларга машина, ускуналар, бино ҳамда иншоотлар, транспорт воситалар, хўжалик инвентарлари, асбоб-ускуналар ва бошқа маблағлар киради. Бу воситалар ўз қиймати, хизмат қилиш муддатига қараб асосий воситалар ҳамда инвентар ва хўжалик анжомларига бўлинади. Моддий ишлаб чиқариш соҳасида ва ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган соҳада узоқ муддат давомида (бир йилдан ортиқ) ҳаракатда бўладиган ҳамда ижарага топширилиб ҳам фойдаланиладиган моддий активлар **асосий воситалар** деб аталади ва улар саноат корхоналарининг моддий-техника базасини ташкил қилади. Ушбу шартларга жавоб бермайдиганлари **инвентар ва анжомлар** деб аталади.

Меҳнат буюмларига маҳсулоттайёрлашда фойдаланиладиган ишлаб чиқариш захиралари киради. Уларга хом ашё ва асосий материаллар, ёрдамчи материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар, ёқилғи, тугалланмаган ишлаб чиқариш ва бошқалар киради. Уларнинг хусусиятларидан бири шундаки, улар битта ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинади, яъни ўзининг қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг қийматига бутунлай ўтказилади.

Хом ашё ва асосий материаллар деб ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг асосини

ташкил қилладиган меҳнат буюмларига айтилади.

Ёрдамчи материаллар асосий материаллардан фарқ қилиб, ишлаб чиқарилайтган маҳсулотнинг асосини ташкил қилмайди, балки маҳсулотишлаб чиқаришда бирон-бир восита сифатида иштирок этади. Ёқилғи ўз моҳиятга кўра ёрдамчи материалларнинг бир тури ҳисобланади. Лекин унинг халқ хўжалигида катта аҳамият касб этишини ҳисобга олиб, ёрдамчи материаллардан алоҳида гуруҳга ажратилади.

Ярим тайёр маҳсулотларга шундай меҳнат буюмлари кирадики, улар баъзи бир қайта ишлаш босқичларини ўтаган бўлса-да, ҳали тайёр маҳсулот ҳолига келтирилмаган бўлади. Уларнинг хусусиятларидан бири қайта ишлашнинг технологик жараён режасида

кўрсатиладиган ҳамма операциялари бирон-бир цех ёки ишлаб чиқариш участкасида ўтган бўлиб, кейинги цех ёки участкага қайта ишлаш учун беришга мўлжалланган бўлади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш ярим тайёр маҳсулотлардан фарқ қилиб, бирон-бир цех

ёки участкада қайта ишлаш жараёнини ўтаб бўлмаган меҳнат буюмларидир. Уларга

бевосита иш жойлари, дастгоҳларда қайта ишлаш жараёнини ўтаётган меҳнат

буюмлари киритилади.

Муомала босқичидаги маблағларга тайёр маҳсулот, пул маблағлари, ҳисоблашишдаги

маблағлар ва муомалага хизмат қилувчи маблағлар киради.

Тайёр маҳсулот - бу ишлаб чиқариш жараёнининг натижасидир. Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат маҳсулотига ҳамма ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот киради.

Корхона ва муассасаларнинг пул маблағлари давлат банкида сақланади. Бунинг учун банк ҳисоб-китоб счёти очилади. Корхона ҳисоб-китоб счётидан ишчи ва хизматчиларга иш ҳақи тўлаш, хўжалик ҳамда бошқа харажатлар учун зарур бўлган тақдирда керакли пул маблағларини олади. Ундан ташқари, шу счёти орқали ушбу корхонанинг бошқа корхона ва муассасалар билан нақд пулсиз ҳисоб-китоб ишларини олиб боради.

Корхона кассасида нақд пул унчалик кўп бўлмаган миқдорда сақланади. Кассада сақланиши лозим бўлган нақд пул миқдори давлат банки томонидан белгиланади.

Ҳисоблашишдаги маблағларга дебиторлик қарзлари киради. Дебиторлар дейилганда ушбу корхонага қарзини ўз муддатида тўламаган корхоналар ва айрим шахслар тушунилади. Масалан, корхона тайёр маҳсулотни харидорга жўнатгандан кейин маҳсулотни жўнатиш билан ушбу маҳсулот учун харидордан ҳақ олиш ўртасида маълум бир вақт ўтади. Бу вақт давомида харидорларга жўнатилган маҳсулот бухгалтерия ҳисобининг объекти ҳисобланади. Харидор-корхона эса ушбу бухгалтерия ҳисобида дебитор деб ҳисобга олинади.

Дебиторлик қарзи бошқа сабабларга кўра ҳам, масалан, корхона ходимларига маълум бир мақсадлар учун материал, ёқилғи сотиб олиш, хизмат сафари харажатлари уяун бўнак (аванс) берилиши ва бошқа вақтларда ҳам вужудга келади.

Бундай қарз тури дебиторлардан корхонанинг ҳисобкитоб счёти ёки кассасига пул келиб тушгандан сўнг узилган ҳисобланади.

Муомалага хизмат қилувчи маблағларга ушбу соҳада фойдаланиладиган ҳар хил бинолар, ускуна ва инвентарлар киради. Масалан, тайёр маҳсулотлар омбори биноси, омбордаги хўжалик инвентарлари, тарозилар ва бошқалар. Саноатга тааллуқли бўлмаган ишлаб чиқариш ва хўжалик маблағларига ушбу корхонадги уй-жой, маданий –маиший ва соғлиқни сақлаш мақсадларига хизмат қилувчи маблағлар киради. Масалан, клуб, болалар боғчаси ва яслиси, дам олиш уйлари, амбулатория, тиббий ёрдам кўрсатиш бинолари ҳамда улардаги ускуналар. Бу маблағлар корхона ходимлари ва уларнинг оила аъзолари учун хизмат қилади.

Хўжалик маблағларининг таркиби, ташкил топиш манбалари, улардан оқилона фойдаланиш ҳамда белгиланган режа топшириқларини бажаришда юз берадиган хўжалик жараёнлари **бухгалтерия ҳисобининг предмети** ҳисобланади.

Ҳар бир хўжалик операциясининг асосий мазмуни маблағлар ҳаракати, уларнинг бир шаклдан иккинчисига ўтишидир. Демак, **хўжалик операцияси** деб хўжалик

жараёнларини амалга оширишдаги корхона маблағлари, манбалари ва хўжалик жараёнларининг ҳаракатига айтилади.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Хўжалик ҳисоби деганда нимани тушинасиз ?
2. Хўжалик ҳисобининг турлари қандай ?
3. Бухгалтерия ҳисобининг вазифалари қандай ?
4. Бухгалтерия ҳисобининг предмети ним ?

Таянч сўзлар ва иборалар

Хўжалик ҳисоби
Натура ўлчови
Пул ўлчови
Меҳнат ўлчови.
Оператив ҳисоб
Статистик ҳисоб
Бухгалтерия ҳисоби
Хўжалик операцияси
Бухгалтерия счетлари
Доимий счетлар
Актив счетлар
Пассив счетлар
Контр актив счетлар (КА)
Контр пассив счетлар (КП)
Транзит счетлар (Т)
Балансдан ташқари счетлар
Дебет, кредит, сальдо
Бухгалтер
Хужжатлаштириш
Инвентаризация
Баҳолаш
Калькуляция
Икки ёқлама ёзув
Баланс
Молиявий ҳисобот

2-МАВЗУ. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ВА ҲИСОБ-КИТОБ ОПЕРАЦИЯЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

режа

1. Корхоналарнинг хўжалик алоқалари ва ҳисоб - китоб муносабатлари
2. Ҳисоб - китоб смети бўйича муомалалар ҳисоби
3. Валюта смети бўйича муомалалар ҳисоби
4. Касса муомалаларининг ҳисоби
5. Ҳисобдор шахслар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар ҳисоби
6. Ҳисоб - китоб муомалалари ҳисобини ташкил этиш

1. Корхоналарнинг хўжалик алоқалари ва ҳисоб- китоб муносабатлари

Корхоналар ишлаб чиқариш жараенида доимо бошқа хўжалик юритувчи субъектлар билан хўжалик алоқада бўладилар. Хўжалик алоқаларини олиб бориш корхоналар фаолиятининг асосий шarti бўлиб ҳисобланади, чунки бунда ишлаб чиқариш жараенининг узлуксизлиги, маҳсулотларни ўз вақтида жўнатиш ва сотиш таъминланади. Хўжалик алоқалари шартномалар, контрактлар билан расмийлаштирилиб, уларга асосан бир томон товар - материал қийматликлар, иш ва хизматлар юборувчи, иккинчи томон эса- уларни сотиб олувчи, демак тўловчи бўлиб ҳисобланади.

Мол юборувчилар билан тўловчилар орасидаги ҳисоб- китобларни ўз вақтида ва аниқ ташкил этилиши айланма маблағлар айланишининг тезлашишига бевосита таъсир қилади, дебитор ва кредитор қарзларни вужудга келишига йул қуймайди.

Корхоналарда ижтимоий суғурта органлари, бюджет, бошқа органлар билан, шунингдек, ишлаб чиқариш топшириқларини бажараетган ходимлар билан ҳисоб- китоблар вужудга келади.

Корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар орасидаги ҳисоб-китоблар нақд пулсиз, яъни тўловчининг ҳисоб-китоб сметида пул олувчининг сметида пул маблағларини турли банк - ҳисоблашиш муомалалари ердамида ўтказиб берилади. Бу ҳисоб- китоб муомалалари тегишли банк муассасалари (давлат, тижорат) воситачилигида амалга оширилади.

Юридик шахс сифатида банк корхоналар маблағларини жалб қилиш, корхоналар, ташкилотлар орасидаги ўзаро ҳисоб- китобларни амалга ошириш ва қайтариб олиш тўловлилик ва муддатлилик шarti билан бўш маблағларни жойлаштириш учун ташкил этилган.

Бизнинг республикамызда банк тизими давлат Марказий банки ва тижорат банкларидан ташкил топган. Банклар ўз мижозларига шартнома асосида хизмат кўрсатади. Мижозлар ҳисоблашиш- банк хизматларидан фойдаланиш учун банкларни мустақил равишда танлайди ва барча банк муомаларини битта банкда амалга оширади.

Кредит ресурсларидан фойдаланиш самарасини ошириш ва корхоналар ишларини пировард натижаларига кредит механизми таъсирини кучайтириш мақсадида банкларнинг корхоналар билан кредит муносабатлари кредит шартномалари билан расмийлаштирилади. Корхоналар банкларда ҳисоб-китоб ва валюта сметиларидан ташқари, қатъий мақсадга белгиланган маблағларни сақлаш учун мақсус жорий сметилар (лимитлаштирилган чек давтарчалари, аккредитивлар, мақсус сметилар ва б) очишлари мумкин.

Пул маблағлари ҳисоби бухгалтерия ҳисоби сметилар режасининг бешинчи бўлимидаги, ҳисоб-китоблар эса олтинчи бўлимидаги сметиларда юритилади.

Пул маблағлари ва ҳисоб-китоблар ҳисобининг асосий вазифалари куйидагилардан иборат

- пул маблағлари ва ҳисоб - китоб муомалаларини ўз вақтида ва тўғри хужжатлаштириш

- корхона кассасидаги нақд пул маблағлари ва қимматли қоғозларни бутлигини оператив, кундалик назорат қилиш, пул маблағларини қатъий белгиланган мақсадга сарфланишини, бюджет, банклар, ходимлар ва бошқа муассасалар билан тўғри ва ўз вақтида ҳисоблашишни, мол сотиб олувчи ва мол юборувчилар билан шартномада белгиланган ҳисоблашиш шаклларига амал қилишни назорат қилиш

- қарзларни қайтариш муддатидан ўтказиб юбормаслик мақсадида дебитор ва кредиторлар билан олиб бориладиган ҳисоб- китобларни ўз вақтида солиштириш

2. Ҳисоб - китоб смети бўйича муомалалар ҳисоби

Мустақил балансига эга бўлган ва хўжалик ҳисобидаги корхона ҳисобланувчи юридик шахсларга банкда ҳисоб- китоб смети очилади. Марказий Банк йўриқномаларига биноан корхона (ташкilot)ларга фақат битта ўзлари танлаб олган банкда («Ўзбекистон Республикаси банкларида банк смети очиш тўғрисидаги Йўриқнома «нинг 1.7.1. ва 1.7.2. бандларида назарда тутилганлардан ташқари) пул маблағларини сақлаш ва барча турдаги ҳисоблашишларни, рўйхатдан ўтган жойда кредит ва касса муомалаларини амалга ошириш учун сўмда ва талаб қилиб олгунгача валюта депозит смети очилиши мумкин. Талаб қилиб олгунгача бўлган сўмдаги депозит смети очиш учун юридик шахс - резидентлар банкка қуйидаги ҳужжатларни топширадилар

- юқорида келтирилган йўриқноманинг 1 - иловасида келтирилган шаклда смети очиш учун ариза

- статистика органлари томонидан корхоналар, ташкilotларнинг ягона давлат рўйхатига киритилганлиги тўғрисидаги нотариусда тасдиқланган гувоҳноманинг кўчирмаси

- юқори орган еки таъсисчилар мажлисида тасдиқланган устав еки низомдан нотариусда тасдиқланган кўчирма

- давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисида ҳужжат нотариусда тасдиқланган кўчирма еки қонунчиликда белгиланган тартибда рўйхатга олувчи орган томонидан тасдиқланган кўчирма. Давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги ҳужжат фақат мазкур объект учун қонунчиликда назарда тутилган бўлса топширилади.

- солиқ органида рўйхатдан ўтканлиги ва инденцификацияланган солиқ туловчи номери берилганлиги тўғрисида нотарусда тасдиқланган гувоҳнома кўчирмаси еки шахс солиқ туловчи субъект эмаслиги тўғрисида маълумат.

- имзо намунолари ва мухрнинг изи туширилган карточка юқорида айтиб ўтилган йўриқномада белгиланган тартибда расмийлаштирилади.

Давлат корхоналари, акционер жамиятлари, қишлоқ хўжалик уюшмалар, бирлашмалар, концернлар, корпорациялар, кўшма корхоналар, халқора бирлашмалар ва бошқа корхоналар томонидан талаб қилиб олгунгача депозит смети очиш учун зикир қилинган ҳужжатларга қўшимча қилиб банкка юқарида келтирилган йўриқномагабиноан яна бошқа ҳужжатлар топширадилар.

Барча ҳужжатлар топширилгандан сунг банк хизматини курсатиш бўйича шартнома имзоланади ва банк бошқарувчисининг буйриги билан корхонага тегишли ҳисоб - китоб смети номери белгиланади ва банкнинг бухгалтерия аппарати томонидан пул маблағлари ҳаракатини ҳисобга олиш учун шахсий смети очилади. Бошқа шахар еки аҳоли пунктларида жойлашган хужалик ҳисобида бўлмаган филиаллар, магазинлар, ишлаб чиқариш бирлиги ва бошқа бўлинмаларга маҳаллий банк муассасасида чекланган муомалаларни акс эттириш учун жорий смети очилади. Бу чекланиш асосий ҳисоб - китоб смети идора қилувчи бош корхона (ташкilot) томонидан белгиланади.

Очилган ҳисоб - китоб сметида бўш пул маблағлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар сотишдан тушган пул, банкдан олинган узоқ ва қисқа муддатли кредитлар ва бошқа тушимлар сақланади.

Ҳисоб - китоб сметида корхонанинг олинган материаллар, асосий васиталар учун мол юборувчига тўланмалари, бюджетдан, ижтимоий суғиртадан бўлган қарзни тўлаш, иш ҳақи бериш учун кассага олинган пул ва бошқа заруриятлар учун тўланган пул маблағлари акс эттирилади.

Одатда банк томонидан ҳар қандай пул ўтказиб бериш еки нақд пул бериш корхона еки ҳисоб - китоб смети тассаруф этувчининг буйриғи еки у билан келишилган ҳолда амалга оширилади. Лекин банк куйдаги ҳолларда корхона розилигини олмай бошқа ташкилотларнинг ҳужжатлари буйича унинг ҳисоб - китоб сметида пулни мажбурий ўтказиб беради: молия ва солиқ органларининг буйриғи буйича тўланмаган солиқ ва йиғимлар, шунингдек улар буйича жарима ва боқимандалар суммасини; қондирилган давволар суммасини - ижро варақалари, хўжалик судининг бўйруғи бўйича; кредитдан фойдалонганлиги учун фойз суммасини, муддатида тўланмаган кредит суммасини; банк томонидан кўрсатилган хизматлар суммасини.

Юридик шахснинг талаб қилиб олунгунча депозит (ҳисоб - китоб) сметида пул маблағлари етарли булмаса, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 12 февралда руйхатдан ўтказилган «Хужалик юритувчи субъектларнинг банк сметида пул маблағларини чиқариш тартиби тўғрисида» ги йўриқномага биноан биринчи навбатда бюджетга, пенсия фондида ва иш ҳақида тўлашни назарда тутувчи ҳужжатлар буйича мутаносиб туланади.

Юридик шахснинг банкдаги сметида бўлган бошқа барча тўланмалар юқорида курсатилган талаблар қондирилгандан сўнг туланади.

Ҳисоб - китоб сметида содир бўладиган пул маблағлар ҳаракати (пулни қабул қилиш ва бериш еки нақд пулсиз қирим ва қиким) банк томонидан чиқарилган мақсус ҳужжатлар шаклларида асосан расмийлаштирилади.

Уларнинг кенгроқ тарқалганлари куйдагилар:

Нақд пул топшириш эълони, пул чеки, ҳисоблашиш чеки, тўлов топшириғи, тўлов талабномаси. Кўйида нақд пул топшириш эълони шаклини келтирамыз.

Пул тўлаш туғрисидаги ушбу эълон ҳисоб-китоб сметида нақд пул ўтказишда езилади. Пулни қабул қилиб олганлиги туғрисида банк пул тўловчига исботловчи ҳужжат сифатида қвитанция беради.

Куйидаги нақд пулсиз тўловларни амалга оширадиган тўлов топшириғи шаклини келтирамыз.

Тўлов топшириғи ҳисоб-китоб сметида пул олувчининг сметида тегишли суммани ўтказиб бериш туғрисида банкка берилган буйруқ бўлиб ҳисобланади. Турли мол юборувчи корхоналар, ташкилотлар, молия органлари, суғурта ва бошқа ташкилотлар пул олувчилар бўлиши мумкин. Пул олувчининг ҳисоб-китоб смети банкнинг қайси филиалида бўлишига қараб тўлов топшириғи икки еки уч нусхада езилади. Шаҳар ичидаги ва шаҳарлараро ҳисоблашишларда ҳам корхона томонидан тўлов топшириғининг ягона шакли қўлланилади.

Бир вақтнинг ўзида бир неча ташкилотларга пул ўтказиб берилса, корхона томонидан топшириқнинг мақсус йиғма шакли қўлланилади. У битта банк бўлими хизмат қиладиган бир неча пул олувчилар учун езиб берилди. Ўтказиб берилдиган сумманинг жамига бир марта имзо куйилиб муҳр босилади. Бу ҳисоб- китоб ва бошқа бошқа смети буйича муомалаларни расмийлаштириш жараенини анчага қисқартиради.

Олинган материаллар, бажарилган иш ва хизматлар учун пул ўтказиб бериш чунингдек, пул чекидан фарқланувчи, ҳисоблашиш чеклари орқали ҳам бўлиши мумкин.

Ҳисоблашишнинг акцент шаклида жўнатишган мақсусотлар учун мол юборувчилар тулов талабнома - топшириқ езади.

Банк белгиланган вақтда корхонага унинг ҳисоб - китоб счетида тегишли дастлабки ҳужжатларни илова қилиб кўчирма (шу ҳисоб бўйича езувларнинг кучирмаси) бериб туради.

Ҳисоб - китоб счети кучирмасида маблағларнинг қолдиги ва ҳисоб - китоб счетига кирим кредитига езилади, чунки банк корхонанинг пулини сақлаб ўзини корхонадан қарздор деб билади (унинг кредитор қарзи), ўзининг қарзини камайиши эса (ҳисоб - китоб счетида пул утказиб бериш, нақд пул бериш) - дебетига езилади. Бухгалтер кучирмани ишлаб чиқишда бу хусусиятни эса тиб қолдиқ ва тушумни ҳисоб - китоб счети дебетига, чиқимни эса - кредитига езиши керак.

Куйида ҳисоб - китоб счетида бериладиган кучирмани келтирамиз (25 - бетга қаралсин).

Ҳисоб - китоб счетида бериладиган кўчирма маълум кўрсаткичларга эга бўлиб, езувларни қисқартириш мақсадида уларнинг бир хисми кодлаштирилган. Кучирмани ишлаб чиқарилган бухгалтер бу кодлар маъносини билиши керак.

Куйида кодлар маъносини келтирамиз (26 - бетга қаранг).

Кучирмалар олинган куни улар текширилади ва ишлаб чиқарилади. Бунда барча езувлар иловада келтирилган ҳужжатлар билан солиштирилади ва хато езувлар бўлмаса бу ҳужжатларга «Қайд этилди» деган штампа қўйиб учиради. Текширилган кўчирманинг ҳар бир суммасининг рўпарасига ва ҳужжатларга 5110 - «Ҳисоб- китоб счети» билан корреспондентланувчи счетида номерини куйиб чиқади. Бундан ташқари, ҳужжатларга кўчирмада келтирилган езувларнинг тартиб номери езиб қуйилади. Буларнинг ҳаммаси пул маблағлари ҳаракатини назорат қилиш, ҳисоб ишларини автоматлаштириш ва ҳужжатларни сақлаш учун керак.

Ҳисоб-китоб счетида нотўғри чиқарилган еки унга хато ўтказилган суммаларни аниқлаш мақсадида улар 4210 - «Даъволар бўйича олинган счетида» счетида ҳисобга олинади, аниқлаш ва тегишли ўзгаришлар киритиш учун банкка хабар берилади. Туғрилган сумма банкнинг навбатдаги кучирмаларида акс этирилади, корхона бухгалтерия ҳисобида эса бу қарз 4210 - «Даъволар бўйича ҳисоблашлар» счетида чиқарилади.

Кўчирмага илова қилинган ҳаражат ҳужжатларига «Ҳаражатлар тўғрисидаги Низом» га биноан кўшимча ҳаражат элементлари ва моддаларининг номерлари қўйилади. Бунинг зарурияти шундаки, кўп счетида ташкил этилади. Ҳаражат элементлари ва моддалари бўйича гуруҳлаш расшифровка варақаларида олиб борилади. Улар ҳар ойда ишлаб чиқариш бўлинмалари бўйича очилиб, тегишли журнал - ордерлар ҳужжатлари маълумотлари бўйича тўлдирилади.

Ҳисоб-китоб счети бўйича содир бўладиган муоммаларни ҳисобга олиш учун корхонада 5110 «Ҳисоб - китоб счети» очилади. Бу счети актив бўлиб, унинг дебетида ҳисоб-китоб счетида тушган ҳар қандай тушумлар, кредитида эса - ҳисоб-китоб счетида барча сарфланган пул маблағлари акс этирилади. Бу счети дебетида сальдоси ҳисоб-китоб счетида пул маблағларининг ҳозирги дақиқага қолган қолдигини кўрсатади. Бу счетида бошқа актив счетида каби кредит қолдиқ бўлмайди.

5110 - «Ҳисоб-китоб счети» бўйича муомалалар текширилган банк кўчирмаси ва унга илова қилинган пул ҳужжатларига асосан акс этирилади. 5110 - счетида сальдоси ҳисоб- китоб счетида берилган кўчирмада кўрсатилган қолдиққа тенг келиши керак.

5110 - счети бўйича аналитик ҳисоб банкнинг кўчирмалари бўйича юритилади. Башарти корхонада бошқа ҳисоб-китоб аналитик счети бўлса, муомалалар шу аналитик ҳисоб бўйича юри тилади.

Бухгалтерия ҳисоби журнал-ордерларда юритилса, 5110 - счетида кредит оборотлари 2 - журнал - ордерида акс этирилади 5110 - счетида дебетида оборотлари турли журнал - ордерларга езилади ва, ундан ташқари, 2 - ведомостга езиб назорат қилинади.

Бу регистрлар текширилган ва ишлаб чиқилган банк кўчирмаларига асосан тўлдирилади.

Ҳисоб - китоб сметида олинган кўчирмада кўрсатилган бир хилдаги корреспондентланувчи сметларнинг суммалари 2 - журнал - ордер ва 2 - ведомостга жамлаб езилади.

2 - журнал - ордер ва 2 - ведомостни юритиш бир ойга мўлжалланганлиги учун банкдан олинган ҳар бир кўчирма маълумотлари бир қаторга езилади. Демак, 2- журнал - ордер ва 2- ведомостда банд қилинган қаторлар сони шу давр ичида банкдан олинган кучирмалар сонига тенг бўлиши керак. Регистрларда суммалар 5110 - сметнинг дебети ва кредити билан корреспондентлашган сметлар бўйича езилади. Ҳар бир ҳисобот (кун, ой) даврига бундай кўрсаткичларнинг мавжудлиги бухгалтерия ходимларига корхона ҳисоб-китоб сметига пул маблағларини тушиш манбаларини таҳлил қилиш, мақсадли фойдаланилиши, тасдиқланган молиявий тўланмалар календар графигига биоан бюджетга ва бошқа органларга маблағ ўтказилиши устидан назорат қилиш имкониятини беради.

3. Валюта смети бўйича муомалалар ҳисоби

Хорижий валютадаги пул маблағларини ва хорижий валюта муомалаларини ҳар бир корхона амалга ошириши мумкин. Хорижий валюта муомалаларини расмийлаштириш учун банкда валюта жорий сметини очиш керак. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан хорижий валюта муомалаларини амалга оширишга рухсат (лицензия) берилган банкларда валюта смети очиш мумкин. Бундай лицензия олган банкларни вакиллик банклари дейилади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг вақти-вақти билан чоп этиладиган бюллетенида келтирилган хорижий валюталарда сметлар очиш мумкин.

Валюта сметини очиш учун банк куйидаги ҳужжатларни талаб қилади.

1. Валюта сметини очиш туғрисида ариза
2. Таъсис ҳужжатлар кўчирмаси (нотариусда еки рўйхатга олувчи орган томонидан тасдиқланган устав, таъсис шартномалари)
3. Нотариусда тасдиқланган рўйхатдан ўтганлик туғрисидаги ҳужжатларнинг кучирмаси.
4. Корхонани руйхатдан утган жойидан солиқ инспекцияси ва Пенсия фондида ҳисобга олинганлиги туғрисида маълумотнома
5. Имзолар нусхалари куйилган ва юмолоқ муҳр туширилган карточка

Қушма корхоналар ва хорижий фирмалар қўшимча қилиб Ўзбекистон Республикаси адлия Вазирлиги томонидан уларни хорижий инвестицияли корхоналар реестрига киритилганлиги туғрисида бериладиган гувоҳнома топширадилар.

Валюта смети очилгандан сунг банк билан корхона уртасида ҳисоблашиш - касса хизматларини курсатиш туғрисида шартнома тузилади. Унда банкнинг кўрсатадиган хизматлар руйхати, хизматлари учун тўланадиган ҳақ тарифлари, маблағларни жойлаштириш шартлари, томанларнинг ҳуқуқ ва бурчлари ва бошқалар кўрсатилади.

2001 йил 7 ноябрда Молия вазирлиги, Давлат солиқ кўмитаси, макроэкономика ва статистика Вазирлиги ва Марказий банкнинг 119, 2001 - 11, ва 205 - 8 сонли қорори билан тасдиқланган «Бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботда хорижий валютадаги муомалаларни акс эттириш тартиби туғрисида Низом» га биоан мулк шаклидан қатъий назар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида хорижий валюта муомалаларини амалга оширувчи барча хўжалик юратувчи, субъектлар (банклардан ташқари) 2001 йил 1 ноябрдан бошлаб хорижий валютадаги муомалаларни бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттириш тартиби белгиланган.

Хорижий валюта маблаглари, қийматликлари ва муомалалари хўжалик муомалалари содир булган санага Марказий банк курси бўйича сўм эквивалентида акс эттирилади. Жумладан куйдагилар бўйича:

- а) кассадаги валюта маблаглари, банкдаги депозит ва ссуда счетлари, аккредитивлар, валюта ссуда қарзлари;
- б) хорижий валютадаги дебитор ва кредитор қарзлар;
- в) тузилган шартномалар бўйича Юк бож декларациясини расмийлаштириш санасига импорт қилинган товар - материал қийматликлар ва бошқа активларнинг кирими;
- г) божхона тўловларнинг амалга оширилиши;
- д) хорижий валюта кўринишидаги пулли хужжатлар;
- е) хорижий валютадаги қимматли қоғозлар.

Хорижий валютани сотиш (сотиб олиш) да содир бўладиган курсдаги фарк (ижобий еки салбий) ижобий булса - 9540 «Курс фарқларидан олинган доромадлар» счегида хисобга олинади.

Хорижий валютани сотилиши бухгалтерия хисобида куйидаги тартибда акс эттирилади:

- а) валюта счегидан хорижий валютани Марказий банк курси бўйича ўтказилиши
Д - т «Банклардаги махсус счетлар» счегининг «Блоксчеги» субсчеги
К - т «Валюта счеги»
- б) Марказий банк курси бўйича хорижий валютани «Блоксчеги» дан чиқарилиши
Д - т «Бошқа активларни сотилиши»
К - т «Банклардаги махсус счетлар» счегининг «Блоксчеги» субсчеги
- в) валюта бозарида келишилган курс бўйича сотилган хорижий валютанинг сўм эквивалентини хисоб - китоб счегига ўтказилиши
Д - т «Хисоб - китоб счеги»
К - т «Бошқа активларнинг сотилиши»
- г) Хорижий валютани сотишда хосил бўлган ижобий курс фарқини Марказий банк курсидан ортиғи акс эттирилиши
Д - т «Бошқа активларни сотилиши»
К - т «Курс фарқларидан олинган доромадлар»
- д) Хорижий валютани сотишда хосил бўлган салбий курс фарқини (Марказий банк курсидан кам) акс эттирилиши
Д - т «Курс фарқларидан зарарлар»
К - т «Бошқа активларнинг сотилиши»

Ўзининг маҳсулот (иш, хизмат) лари нархи (тарифлари) ни хорижий валюта эквивалентида белгилайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўзаро хисоб - китобларни миллий валюта - сумда олиб борадилар. Хизмат курсатган санадан тўланмаларни тушган санасигача марказий банк курсининг ўзгариши натижасида содир бўладиган фарк молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромад (харажат) сифатида хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий натижаларига олиб борилади.

Балансининг валюта моддаларига куйдагилар киритилади;

- а) кассадаги, банкнинг депозит, ссуда счетларидаги, шу жумладан аккредитивлардаги валюта маблаглари;
- б) хорижий валютадаги пулли хужжатлар;
- в) хорижий валюта кўринишидаги қисқа ва узоқ муддатли қимматли қоғозлар;
- г) хорижий валюта кўринишидаги дебиттор ва кредитор қарзлар, кредитлар ва қаризлар

Куйидаги қийматликлар қайтадан бахоланбайди:

- а) хўжалик юритувчи субъект томонидан хорижий валютага сотиб олинган мулк (асосий васиталар, номоддий активлар, товар - материал қийматликлар, арзон ва тез эскирувчи буюмлар);
- б) хорижий инвестицияли корхона ҳам кушилган ҳолда хўжалик юритувчи субъектнинг устав капитали (фонди) ўлчами ва таъсисчилар (қатнашчилар) нинг улишлари.

Олдиндан йиғилиб келинган ва ҳар ойги баланс валюта моддаларини қайта баҳолашдан ҳосил бўлган ижобий ва салбий курс фарқлари тегтшли «Келгуси даврлар даромадлари» ва «Келгуси даврлар харажатлари» счетларида акс эттирилиб куйидаги тартибда молиявий - хўжалик фаолияти натижаларига ўтказилади:

а) хорижий валюта дебитор ва кредитор қарзлар буйича уларнинг қайтарилиши (еки хисобдан чиқарилиши)га қараб;

б) қолган бошқа ҳолларда - баланснинг тегишли валюта моддалари билан хўжалик муомалаларини содир бўлишига қараб.

Молиявий - хўжалик фаолияти натижаларига ўтказилган ижобий курс фарқи «Курс фарқларидан олинган даромадлар» счетининг кредити буйича акс эттирилиб даромад (фойда) солиғига тортиладиган базани кўпайтиради, салбий курс фарқи эса «Курс фарқларидан зарарлар» счетининг дебитида акс эттирилиб даромад (фойда) солиғига тортиладиган базадан чегириб ташланади.

Ялпи даромаддан солиқ тўловчилар учун курс фарқи қисмида соликка тортиш объектти бўлиб «Молиявий фаолиятдан олинган фойда ва зарар» счетининг сальдоси хисобланади.

Хорижий валютани сотиб олиш муомалалари бухгалтерия хисобида куйдаги езувлар билан расмийлаштирилади:

Валюта бозорида келишилган курс буйича хорижий валютани сотиб олиш кунига.

а) Хорижий валютани сотиб олиш учун хисоб - китоб сечидан сум курунишидаги маблағларни валюта бозорида келишилган сотиб олиш кунига бўлган курс буйича ўтказиб берилиши.

Д - т «Банклардаги махсус счетлар» счетининг «Блоксечет» субсечети

К - т «Хисоб - китоб сечети»

б) Марказий банк курси буйича хорижий валютани валюта сечетига ўтказилиши.

Д - т «Валюта сечети»

К - т «Банклардаги махсус счетлар» счетининг «Блоксечет» субсечети

в) Хорижий валютани Марказий банк курсидан паст курсда сотиб олиш натижасида содир булган ижобий курс фарқини акс эттирилиши.

Д - т «Банклардаги махсус счетлар» счетининг «Блоксечет» субсечети

К - т «Курс фарқларидан олинган даромадлар»

г) Хорижий валютани Марказий банк курсидан юкори курсда сотиб олиш натижасида содир булган салбий курс фарқини акс эттирилиши

Д - т «Курс фарқларидан зарарлар»

К - т «Банклардаги махсус счетлар» сечетнинг «Блоксечет» субсечети

Хорижий валюта харакати тўғрисидаги маълуматни банк муассасаси корхонага валюта сечетидан кўчирма бериш йули билан хабар беради. 5210 «Мамлакат ичидаги валюта сечетлар»ни кредит обороти 2/1 - журнал - ордерида акс эттирилади. Бу сечетнинг дебет обороти 2/1 ведомостини юритиш билан назорат қилинади. Валюта сечети буйича аналитик хисоб карточкаларда валюталарнинг номлари буйича юритилади.

4. Касса муомалаларининг хисоби

Касса хисоб аппаратининг алохида участкаси бўлиб, унга нақд пул маблағлари ва бошқа қимматликлар (қимматли қоғозлар, пулли хужжатлар, почта маркалари ва бошқа) ни қабул қилиш, бериш ва сақлаш муомалаларини амалга ошириш юклатилган.

Пул маблағларини бутлиги, касса муомалаларини бажариш буйича моддий жавобгарлик корхона раҳбари томанидан тайинланадиган кассирга юклатилган. Касса муомалаларини юритиш Марказий банк бошқармасининг 1998 й 24 январдаги 376-сонли қарори билан тасдиқланган «Юридик шахслар томанидан касса муомалаларини юритиш қойдалари» билан тартибга солинади.

Кассада кечиктириб бўлмайдиган харажатларни қоплаш учун зарур булган белгиланган лимит дойрасида қолдиқ бўлиши мумкин. Белгиланган лимитдан ортиқча нақд пул кассада фақат иш ҳақи, пенсия, нафақа, стипендия бериш кунлари, банк муассасасидан пул олинган кун ҳам кўшилган ҳолда, уч кун ичида сақланиши мумкин.

Кассага пулни қабул қилиш бош бухгалтер еки унинг ерданчиси томонидан имзоланган касса кирим ордери (ф N КО-1) билан расмийлаштирилади. Бунда пул топширувчига кассир ва бош бухгалтер томонидан имзоланган квитанция берилади.

Кассадан нақд пул касса чиқим ордери (ф N КО-2) еки касса харажат ордери реквизитлари ўрнини босувчи махсус штампа қўйилган талабга мувофиқ расмийлаштирилган ҳужжатлар (тўлов ведомости, пул бериш тўғрисида ариза счетлар ва б.) бўйича берилади.

Кассадан пул раҳбар ва бош бухгалтер еки улар ваколат берган шахслар томонидан имзоланган ҳужжатлар бўйича берилади. Агар касса харажат ордерларига илова қилинадиган пул бериш тўғрисидаги ҳужжатларда раҳбарнинг имзоси булса, касса харажат ордерларига имзо қўйиш шарт эмас.

Кирим касса ордерлари, унинг квитанциялари ва касса харажат ордерлари бухгалтер томонидан равшан ва аниқ қилиб езилади. Бу ҳужжатларда ҳеч қандай учириш еки тўғирлашга, хатто изоҳланган тўғирлашга ҳам йўл қўйилмайди. Мазкур корхонада ишламайдиган айрим шахсларга пул олганлиги тўғрисида имзо қўйиладиган жойида тақдим этилган ҳужжатнинг маълумотлари кўрсатилади.

Турли эҳтиежлар (иш ҳақи, пенсия, нафақа ва шу кабилар) учун нақд пул банкдаги ҳисоб - китоб счетидан пул чекига асосан олинади. Пул чеки ҳисоб - китоб счетидан унда кўрсатилган нақд пулни бериш тўғрисида корхонанинг банкка берган буйруғи бўлиб ҳисобланади. Куйида пул чекининг шакли келтирилади.

Иш ҳақи, пенсия нафақа, мукофотлар тўланганда ҳар бир олувчига касса чиқим ордери тузилмасдан тўлов ведомости бўйича тўланади. Иш ҳақи бериш муддати битгандан сўнг тўлов ведомости бўйича умумий тўланган суммага бухгалтер касса чиқим ордери тузади.

Касса ордерлари бўйича пул қабул қилиш ва тўлаш фақат ҳужжатлар тузилган кун и амалга оширилади.

Барча касса кирим ва чиқим ордерларини бухгалтер касса кирим ва чиқим ҳужжатларини рўйхатга олиш журнаliga езиб (ф КО-3) кассирга шахсан ўзи беради. Пул олингандан еки берилганидан сўнг кассир зудлик билан кирим ва чиқим ордерларига имзо қўяди ва уларга илова қилинган ҳужжатларга санасини кўрсатиб штампа еки қўлда: кирим ҳужжатларига - «Олинди», чиқим ҳужжатларига - «Тўланди» деб белги қўяди.

Рўйхатга олиш журнали маълумотларига асосан олинган ва сарфланган нақд пул мақсадга мувофиқлиги корхона томонидан назорат қилинади ва кассир томонидан амалга оширилган операцияларни тўлиқлиги текширилади.

Нақд пул ҳаракатини кассир номерланган, шнурланган ва корхона муҳри босилган касса дафтарида ҳисобга олинади. Касса дафтаридаги варақлар сони корхона раҳбари ва бош бухгалтерининг имзолари билан тасдиқланади.

Касса дафтари икки нусхада юритилиб, иккинчи нусхаси йиритиб олиниб кассирнинг ҳисоботи сифатида фойдаланилади. Биринчи нусхаси эса касса дафтарида қолади. Касса дафтарида ўчириб тузатиш ва изоҳланмаган тузатишларга йўл қўйилмайди. Талабга мувофиқ қилинган тузатишлар кассир ва бош бухгалтер еки уни ўрнини босувчи томонидан имзоланиб тасдиқланади. Қўйида касса дафтарининг шакли келтирилади.

Ҳар бир ордер бўйича пул қабул қилингандан еки берилгандан сўнг касса дафтарига езилади.

Ҳар кун иш вақти тугагандан сўнг кассир кунлик муомалалар жамини чиқаради, кассада кейинги кун бошига қолган қолдиқни чиқаради ва шу куннинг ўзида касса кирим, чиқим ордерлари ва уларга илова қилинган ҳужжатлар билан бирга ҳисобот (дафтарнинг йиритиб оладиган варағи)ни касса дафтари (биринчи нусхаси)га имзо қўйиб бош бухгалтерга топширади. Касса ҳужжатларига имзо қўйиш ҳуқуқига эга бўлган ходим

кассир вазифасини бажармайди. Нақд пул маблағлари ҳаракати 5010 - «Миллий валютадаги пул маблағлари» актив синтетик ҳисобида ҳисобга олинади. Бу ҳисобнинг дебитида нақд пулнинг кирими, кредитида - чиқими акс эттирилади. Ҳисобнинг сальдоси ҳисобот даври бошига кассада қолган бўш нақд пулни курсатади. 5010 - ҳисобнинг кредит обороти 1-журнал- ордерда акс эттирилади. Дебет оборотлари турли журнал - ордерларга езилади, бундан ташқари, 1 - журнал - ордер ва 1-ведомость шакллари келтирилади.

1 -журнал-ордер ва 1- ведомостга езиш учун кассирнинг ҳисоботи асос бўлиб ҳисобланади. Регистрда кассирнинг ҳар бир ҳисоботи бир қаторга езилади. Демек, журнал- ордер ва ведомостда банд қилинган қаторлар сони кассирнинг топширган ҳисоботлар сонига тенг бўлиши керак.

Кассада сақланаётган қимматли қоғозлар 56 - «Пул эквивалентлари» ҳисобида ҳисобга олинади 3 - журнал - ордерда акс эттирилади. Қимматли қоғозлар ҳаракати, кейинчалик кассир томонидан қимматли қоғозлар ҳаракати тўғрисида ҳисобот тузиб, кирим ва чиқим ордерлари билан расмийлаштирилади.

Қатъий ҳисобот бланкалари таркибига қирадиган меҳнат дафтарчалари, улар орасига қўйиладиган варақлар ва б. балансдан ташқаридаги 006 - «Қатъий ҳисобот бланкалари» ҳисобида ҳисобга олинади.

5010 - ҳисоби бўйича махсус аналитик ҳисоб юритилмайди. Аналитик регистрлари бўлиб касса дафтари, кассирнинг ҳисоботлари еки уларнинг ўрнини босувчи машинограммалар ҳисобланади.

Кассанинг назорати. Ички назорат тизими - бу активларни ҳимоя қилиш ва бухгалтерия ҳисобларида акс эттирилган маълуматларни тўғрилгини таъминлаш учун ишлаб чиқилган сиёсат ва иш юритиш тартибидир.

Пул ҳаракатини ички қатъий назорат қилиш тизими молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун тўғри ахборот берилганлигини кафолатлайди.

Касса ташкил қилинган барча корхоналарда пул маблағлари бутлигини таъминлаш муҳим масала бўлиб ҳисобланади. Пул маблағларини яшириш, олиб кетиш осон, уларда қиммат тегишли эканлиги тўғрисида белги йўқ ва улар осон конвертация қилинади. Уларни ўғирлаш имконияти шу билан боғлиқки, айрим шахслар ҳисоб тизимига кириши ва пул маблағларини қўриқлашга руҳсат олиши мумкин.

Кассир моддий жавобгар шахс бўлиб, корхонага етказилган зарар учун жавобгардир. Кассир лавозимига қабул қилинган шахсни корхона раҳбари касса муомалаларини юритиш тартиби билан таништириб, у билан моддий жавобгарлик тўғрисида езма мажбурият (шартнома) тузади. Бухгалтерия ҳисобининг 19 - Миллий андазаси «Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш» (1,5. моддаси) га биноан кассадаги пул маблағлари ойига камида бир марта инвентаризация қилинади. Корхона раҳбари буйриғи билан ташкил этилган комиссия томонидан кассирнинг иштирокида касса тўсатдан текширилади. Бунда нақд пул, пулли ҳужжатлар, қимматли қоғозлар ва қатъий ҳисобот бланкалари тўлиқ текширилади. Касса чиқим ордерлари билан расмийлаштирилмаган тилхатлар касса бўйича қолдиққа киритилмайди. Корхонага тегишли бўлмаган пул маблағларини кассада сақлаш тақиқланади.

Башарти оғишиш (ортиқча еки камомад) аниқланса, инвентаризация актининг орқа томонида содир бўлган ортиқча ва камомаднинг сабабларини кўрсатиб кассир тушинтириш хати езади, корхона раҳбари эса текшириш натижаси бўйича инвентаризация комиссияси қарорини тасдиқлайди. Аниқланган ортиқча нақд пул қуйидаги проводка билан киримга олинади:

Д - т 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

К - т 9310 «Бошқа операциялар даромадлар»

Аниқланган камомад қуйидаги проводка билан кассирдан ундириб олинishi керак:

Д - т 4630 «Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари»

К - т 9390 «Миллий валютадаги пул маблағлари»

Агар корхоналарнинг валюта смчетида маблағлар бўлса, нақд валютадан фойдаланиш зарурияти вужудга келиши мумкин. Нақд валютани ҳисобга олишучун алоҳида 5020 «Чет эл валютасидаги пул маблағлари» смети очилган. Нақд хорижий валюта ҳаракатининг ҳисоби касса дафтарида юритилади. Бу дафтарда хорижий валюта муомалаларининг ҳажмига қараб тахминдан бир неча бетлар ажратилади. Банкдан нақд хорижий валютани олиниши қуйидаги проводка билан расмийлаштирилади:

Д - т 5020 «Чет эл валютасидаги пул маблағлари»

К - т 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счетлари»

Сафар харажатлари учун ҳисобдор шахсларга берилса:

Д - т 4220 «Хизмат сафарлари учун берилган бўнақлар»

К - т 5020 «Чет эл валютасидаги пул маблағлари»

Нақд хорижий валюта ҳаракатининг ҳисоби икки баҳода юритилади: валюта турлари бўйича ва сумда. Синтетик ҳисоб фақат сўмда юритилади. Журнал - ордер шаклида ҳисоб юритилганда нақд хорижий валютаси учун 1/1 - журнал ордери ва 1/1 ведомости қўлланилади.

Кассадаги нақд хорижий валюта қолдиғи вақти - вақти билан сумга нисбатан қайтадан баҳоланиб турилади. Ижобий ва салбий курс фарқи 5020 «Чет эл валютасидаги пул маблағлари» смети 9540 «Курс фарқларидан фойдалар» еки 9630 «Курс фарқларидан зарарлар» счетлари билан корреспондентлашган ҳолда акс эттирилади.

Қуйида касса муомалаларини счетларда акс эттириш схемаси келтирилади.

Касса муомалаларини счетларда акс эттириш

50 - «Касса «смети»»

Д-т	К-т
Корреспондентланувчи счетлар	
Счетларнинг кредити	Счетларнинг дебити
Сальдо	
5110 - Корхонанинг ҳисоб - китоб сметида пулнинг тушиши	Иш ҳақи, нафақа, мукофатларни нақд пул билан берилиши -
6940 - Нақд пул қарзга олинди	6710
6990 - 44 Ҳисобдор шахслардан фойдаланмаган аванс қолдиғи киримга олинди	Қарзларни нақ пул билан -
46 - Камомадлар суммасини нақд пул билан қайтарилиши кредитга сотилган товар ва ш. к. нақд пул билан қайтарилиши	6940 қайтарилиши
9010 - Сотилган маҳсулот, иш 9030, ва хизматлар, материал 9210 қийматликлар, асосий 9220 воситалар учун нақд пул тушуми	6990
4890 Дебитор қарзни қайтарилиши. Ота - оналардан тушим. Етоқ - хоналардан тушум	Алимент ва депонентларни нақд пул билан тўлаш -6720
	6890
	Ҳисобдор шахсларга аванс берилиши -44
	Кассадаги лимитдан ортиқ нақд пулни ҳисоб-китоб сметида ўтказилиши -
	5110
	Кассани инвентаризация қилишда Аниқланган камомад -
	4630

5. Ҳисобдор шахслар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар ҳисоби

Ҳисобдор шахслар билан ҳисоблашишлар майда хўжалик харажатларини ва хизмат сафар харажатларини тўлашда содир бўлади. Демек, ҳисобдор шахслар - келгуси маъмурий - хўжалик ва сафар харажатлари учун пул маблағларини олдиндан олган ходимлардир. Ҳисобдор шахс сифатида кассадан нақд пул оладиган ходимларнинг руйхати корхона раҳбари томонидан тасдиқланади. Бериладиган пул миқдори чекланган: хўжалик эҳтиёжлари учун бериладиган нақд пул корхона сметасида назарда тутилади; сафар харажатлари учун бериладиган пул сафар муддати ва борадиган жойига боғлиқ. Сафар харажатига пул беришда йўлқира (икки томанга), суткалик ва етоқ (турар жой ижараси) харажатлари ҳисоблаб чиқилади.

Хизмат сафари даврида ходимнинг асосий иш жойидаги иш ҳақиси сақланади.

Сафар учун ҳисобдор шахсга пул бериш раҳбарнинг буйриғи ва сафар гувоҳномаси билан расмийлаштирилади. Бериладиган пул ҳисоблаб чиқилгандан сўнг бухгалтерия томонидан касса чиқим ордери расмийлаштирилади.

Белгиланган меъер доирасида еки ундан ортиқ қилинган сафар харажатлари, мақсадли тайинланишига қараб, еки ишлаб чиқариш харажатларига, еки давр харажатларига ўтказилади. Башарти сафар харажатлари ишлаб чиқариш жараенига ўтказилса, харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 1.5.2. моддасига биноан маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига ўтказилади. Бошқарув ходимларнинг сафар харажатлари эса - давр харажатларига (харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.2.12. моддаси) ўтказилади.

Корхона раҳбарининг қарори билан истисно шаклида қонунчиликда назарда тутилган меъеридан ортиқ қилинган сафар харажатлари солиққа тортиладиган базани кўпайтиради.

Белгиланган вазифа бажарилгандан сунг уч кун ичида ҳисобдор шахс қилинган харажатлар тўғрисида аванс ҳисоботи топшириши шарт. Қилинган харажатларни исботловчи, тасдиқловчи ҳужжатлар (магазин счетлари, товар чеклари, йўл патгалари)ни ва сафар гувоҳномасини аванс ҳисоботига илова қилади.

Сафарнинг мақсадли тайинланишга қараб цех, бўлим бошлиқлари қилинган харажатларни мақсадга мувофиқлигини тасдиқлайди. Аванс ҳисоботи тасдиқланиб суммаси аниқлангандан сўнг аванс исоботи корхона раҳбари томонидан тасдиқланади ва тегишли бухгалтерия езувлари билан расмийлаштирилади. Фойдаланилмай қолган сумма аванс исоботи топширган куни ҳисобдор шахс томонидан кассага кирим ордери билан топширилади, ортиқча қилинган харажат суммаси кассадан чиқим ордери билан берилади.

Ҳисобдор шахсга берилган сумма мақсадли характерга эга бўлиб, бировга бериш еи буюриш тақиқланади. Олдинги берилган аванс бўйича қарзи булмаган ҳолдагина янги аванс берилади. Башарти белгиланган муддатда аванс ҳисоботи топширилмаса, қонунчиликта белгиланган тартибда бухгалтерия бу қарзни ҳисобланган иш ҳақидан ушлаб қолиши мумкин. Шунини ҳам билиш керакки, белгиланган меърдан ортиқча қилинган суткалик харажати исобдор шахсининг иш ҳақисига қўшиб даромад солиғига тортилади. Суткалик харажатлар шунингдек турар жой ижара харажатлари меъери энг кам иш ҳақи миқдоридан коэффицентда белгиланади.

Хизмат сафари харажатлари (турар жой ҳақи, бориш - келиш харажатлари) олдиндан маълум бўлган ҳолларда, корхона раҳбари исботловчи харажатлар топширмасдан сафар харажатларини тўлашга рухсат бериш ҳуқуқига эга. Бунда сафар харажатлари суммасининг расчети, корхона раҳбари ва сафарга бораётган ходим томонидан имзоланиб, корхона бухгалтериясида сақланади. Сафардан қайтгандан сўнг талабга мувофиқ расмийлаштирилган сафар гувоҳномаси бухгалтерияга топширилади, қилинган харажатлар суммаси тўғрисида ҳисобот топширилмайди.

Сафар муддати корхона раҳбарининг буйриғи билан аниқланади, сафарда булган ҳақиқий вақти эса - сафар гувоҳномасидаги имзолар ва муҳир билан тасдиқланган тартибда сафар жайига келган ва кетган куни тўғрисидаги белги билан аниқланади. Бунда сафарга кеткан ва сафардан келган кунлар тўлиқ кун ҳисобланади.

Корхонада сафарга кетган ва келган шахсларни рўйхатга олиш журнали юритилади.

Барча ҳисобдор сумма муомалалари корхона бухгалтериясида 44 - «Ходимларга берилган бунақлар ҳисоби» «счётларида» ҳисобга олинади. Бу актив счёти бўлиб, дебет қолдиғи ҳисобдор шахснинг корхонадан бўлган қарзини кўрсатади. Бу счётнинг дебетига касса чиқим ордерига асосан янги аванс суммаси берилганда, кредитга эса - аванс ҳисоботига асосан сарфланган ва кирим касса ордерига асосан қайтариб топширилган фойдаланилмаган сумма езилади.

Ҳисобдор шахслар олдиндан олинган бўнақ суммасидан ортиқча харажат қилган бўлса, ҳужжатлар билан расмийлаштирилган ортиқча қилинган харажатлар суммасига 6870 «Ҳисобдор шахслардан қарзлар» счёти кредитланади.

Ушбу ортиқча қилинган харажат суммаси ҳисобдор шахсга қайтарилганда 6870 счёти дебетлени 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» счёти кредитланади.

Мисол. 1. Хўжалик раҳбарига сафар харажати учун нақд пул билан бўнақ берилди - 5000 с.

Д – т. 4220 «Хизмат сафарлари учун берилган бўнақлар» - 5000 с.

К – т. 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» - 5000 с.

2. Хўжалик раҳбарининг бўнақ ҳисоботи бўйича ҳақиқий сарфланди - 6000 с.

Д – т. 9429 «Бошқа маъмурий харажатлари» - 6000 с.

К – т. 4220 «Хизмат сафарлари учун берилган бўнақлар» - 6000 с.

1. Ортиқча қилинган сафар харажати суммаси қайтарилди - 1000 с.

Д – т. 6870 «Ҳисобдор шахслардан қарзлар» - 1000 с.

К – т. 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» - 1000 с.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал - ордер шаклида ҳисобдор шахслар билан бўладиган ҳисоб - китоб муомалалари 7- журнал ордерда ҳисобга олинади. Қуйида бу журнал ордернинг шакли келтирилади.

6. Ҳисоб - китоб муомалалари ҳисобини ташкил этиш

Юридик шахслар орасидаги ҳисоб - китоблар товар муомалалари (мол юборувчи ва мол олувчилар орасида) ва фақат пул маблағларининг ҳаракати билан боғлиқ бўлган товарсиз муомалалар (бюджетдан, банкдан, ижтимоий суғирта органларидан бўлган қарзларни тўлаш) бўйича бўлиши мумкин.

Мол сотиб олувчилар томонидан материал қийматликларни олган вақти билан пул тўлаш вақтидаги ораликни қисқартириш, дебитор ва кредитор қарзларни вужудга келиши ва йилдаги товар - материал қийматликлар қолдиғини кўпайтиришига барҳам бериш мақсаджда ҳисоб - китобнинг энг қулай шакилларини танлаб олиш зарур. **Тўлов топшириқлари (пул ўтказиш) билан ҳисоб - китоблар.** Тўлов тапшириғи банкдаги счётни тасарруф этувчи томонидан бошқа корхона еки ташкилотнинг счётига пул ўтказиб бериш тўғрисидаги кўрсатмаси бўлиб ҳисобланади. Тўлов топшириқлари билан аванс тўловлари, бюджетга суғирта коопанияларига, савдо ташкилотларига ходимлардан кредитга сотилган товарлар учун ушланма тўловлари, маҳсулот сифати ва камомади, боқиманда, неустойкалар ва бошқа кредитор қарзлар тўланади.

Банк томонидан акцептланган тулов топшириғи рўйхат билан бирга почта булимига утказиб берилган пулни расмийлаштириш учун топширилади. Пул утказиб бериш бўйича почта булимининг курсатган хизмат харажатлари топшириқ суммасига кушилади еки почтага нақ пул билан туланади. Тўлоу топшириғи билан пул утказиб берилганда қуйидаги езувлар берилади:

д-т 6410 «Бюджетга туловлар бўйича қарздорлик»

д-т 6520 «Ижтимоий суғирта бўйича туловлар»

д-т 6890 «Бошқа мажбуриятлар»

к-т 5110 «Ҳисо-китоб счёти»

Тулов талабномаси билан ҳисоб китоблар тартиби. Мол юборувчи иш бажарувчи ва хизмат курсатувчи корхоналар ўзининг ҳисоб - китоб смети бўлган банкка жўнатилган (берилган) товарлар бажарилган иш ва хизматлар учун олишга тегишли бўлган пулни тўловчилар сметида ўзларининг сметирига ўтказиб бериш учун тўлов талабномаси топширадilar.

Тўлаш рад этилса, келиб тушган товарларни мол олувчи масъулиятли саклашга қабул қилиб 002 - «Масъул саклашга қабул қилинган товар - моддий бойликлар» балансдан ташқари сметида, мол юборувчидан бошқа жойга жўнатиш туғрисида кўрсатма келгунча, ҳисобга олади.

Товарларни жўнатиш ва пул маблағларини ҳисоб-китоб сметирига ўтказиш билан боғлиқ булган муомалар бухгалтерия ҳисобида куйидагича расмийлаштирилади:

Товарлар жўнатилиши билан мол юварувчида:

Д-т. 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган сметилар»

К-т. 9010, 9020

Мол юборувчида ҳисоб-китоб сметирига пул ўтказилганда:

Д-т. 5110 «Ҳисоб-китоб смети»

К-т. 4010 «Хоридарлар ва буюртмачилардан олинадиган сметилар»

Материаллар келиб тушиши билан мол алувчиларда:

Д-т. 10 «Материаллар»

К-т. 6010 «Мол ўтказибберувчилар ва пудратчиларга туланадиган сметилар»

Мол сотиб олувчида ҳисоб-китоб сметиридан пул ўтказилганда:

Д-т. 6010

К-т. 5110

Аккредитивлар бўйича ҳисоб - китоблар. Бир йўла юборилган моллар қийматини тўлаш, мол юборувчиларнинг ҳисоб - китоб сметирига юборилган моллари учун қафолатланган пулни ўтказиш муомалаларини тезлаштириш учун ҳисоб - китобнинг аккредитив шакли қўлланилади. Аккредитив - бу мол сотиб олувчининг банкини бошқа шаҳардаги мол юборувчининг банкига жўнатилган товар бажарилган иш ва хизматлари учун мол юборувчининг сметирига пул ўтказиб бериш туғрисидаги буйриғи.

Махсус сметилар бўйича ҳисоб - китоблар. Корхона махсус сметирини ўз вакили орқали узоқ муддат ичида хўжалиқ фаолиятини қайси маъмурий ҳудудда олиб борадиган бўлса, ўша жойнинг банкида очади. Махсус смети мазкур ҳудудда юборган махсулоти, бажарган иши бўйича мол юборувчилар ва бошқа ташкилотлар ва шахслар билан ҳисоблашиш учун фойдаланилади. Талаблар фақат мол сотиб олувчининг вакили томанидан қабулланган сўнг туланади. Бу сметиридан корхона вакилига товарларни қабул қилиш ва жўнатиш бўйича харажатларни қолаш учун нақд пул берилиши мумкин.

Режали тўловлар тартибидаги ҳисоб - китоблар. Корхоналар орасида муттасил товар - материал қийматликлар жўнатилиб еки хизматлар кўрсатилиб (нон магазинларига нон махсулотларини жўнатиш, кундалиқ истеъмол қилинадиган махсулотни корхоналар омборида саклаш ҳуқукига эга бўлмай жўнатиб туриш) турилса амалга оширилади.

Истеъмолчи ва мол юборувчи шартномага биноан ҳар куни тўлаб туриладиган махсулот еки хизматлар қийматининг режа суммасини белгилайдилар. Пул тўлаш тўлов топшириғи еки тўлов талабномаси билан расмийлаштирилади.

Чеклар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар. Мол сотиб олувчининг ҳисоб - китоб смети ҳолатидан қатъий назар пул ўтказиб беришни қафолатловчи муттасил ҳисоб - китобларни олиб бориш зарурияти туғилганда ҳисоблашиш чеклари қўлланилади. Ҳисоблашиш чеклар дафтарчасида 10,20,25,50 та чеклар бўлиб улар банк томанидан берилади.

Лимитлаштирилган чек дафтарчалари олти ойгача муддатга берилиб, унда ҳисоблашиш чек дафтарчасидан ўтказиб берилиши мумкин бўлган сумма кўрсатилади. Чек, езиб берилган кунни ҳисобга олмаганда, 10 кунгача ўз кучини йўқотмайди. Олдиндан эълон қилинган лимит суммаси туловчининг ҳисоб - китоб сметиридан махсус сметирига

ўтказиб берилган чек бекор қилинади ва банк томанидан тўланмайди. Лимитлаштирилган чек дафтарчаси бўйича сумма 100 сўмдан кам бўлмаслиги керак.

7. Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб - китоблар ҳисоби

Дебитор қарз ҳар доим бошқа компаниянинг активларига қилинган даъво бўлиб исобланади. Дебитор қарзи билан боғлиқ бўлган асосий бухгалтерия операциялари бўлиб тан олиш ва баҳолаш ҳисобланади. Дебитор қарзларини ундириб олиш имконияти - бу дебитор қарзларини ўлчаш ва уларни ҳисобга таъсир қилувчи асосий масала бўлиб ҳисобланади. Ундириб олиш имконияти қарз акс эттирилганлигига (тан олиш принципи) ва унинг суммасига (баҳолаш принципи) таъсир қилади. Бухгалтерия ҳисоби Миллий андазасининг 2-сонига биноан хўжалик юритувчи субъектга даромадларнинг келиб тушиш эҳтимоли бўлса, улар алоҳида акс эттирилади.

Бундан ташқари, турли дебиторлар таркибида молияланадиган ва оператив лизинглар бўйича олинadиган тўловлар, олинadиган фоизлар ва дивидендлар, роялти ва гонорар бўйича олинadиган счетлар ва бошқа шахсларнинг қарзлари (жорий қисми) ҳисобга олинади. Бу муомалаларнинг ҳисоби 48 «Турли дебиторларнинг қарзлари ҳисоби» счети бўйича очилган (4810, 4811, 4820, 4840 ва 4890) счетларда акс эттирилади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Корхоналарнинг хўжалик алоқалари ва ҳисоб- китоб муносабатлари қандай
2. Ҳисоб - китоб счети бўйича муомалалар ҳисоби қайси счettда юритилади.
3. Валюта счети бўйича муомалалар ҳисоби қайси счettда юритилади.
4. Касса муомалаларининг ҳисоби қайси счettда юритилади.
5. Ҳисобдор шахслар билан олиб бориладиган ҳисоб - китоблар қайси счettда юритилади.

Таянч сўзлар ва иборалар

Бухгалтерия счетлари

Доимий счетлар

Актив счетлар

Пассив счетлар

Контр актив счетлар (КА)

Контр пассив счетлар (КП)

Транзит счетлар (Т)

Балансдан ташўари счетлар

Дебет, кредит, сальдо

Бухгалтер

Хужжатлаштириш

Инвентаризация

Баҳолаш

Калькуляция

Икки ёқлама ёзув

Баланс
Молявий ҳисобот
Кириш баланси
Якунловчи баланс
Тугатиш баланси
Оборотли баланс
Корректур
Қўшимча ёзувлар
Сторналаш ёзувлар
Ҳисоб регистрлари
Бухгалтерия ҳисоби шакллари
Счетлар режаси
Счетлар
Синтетик (жамлама) счетлар
Аналитик (таҳлилий) счетлар
Субсчет
Аналитик ҳисоб

3-МАВЗУ: МАЖБУРИЯТЛАР (ТЎЛАНАДИГАН СЧЁТЛАР) БУЙИЧА ХИСОБЛАШИШЛАРНИНГ ХИСОБИНИ ЮРИТИШ

Режа:

1. Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга булган карзларни хисобга олиш.
2. Мустакил балансга ажратилган булинмаларга булган карзларни хисобга олиш.
3. Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг хисобини юритиш
4. Олинган бунакларни хисобга олиш.
5. Сугурта ва бюджетдан ташкари жамгармаларга булган карзларни хисобга олиш.
6. Таъсисчиларга булган карзларнинг хисоби.
7. Банкнинг кредитлари ва бошка карзларнинг хисобини юритиш.
8. Хар – хил кредитор карзлар ва хисобланган бошка мажбуриятларни хисобга олиш.
9. Узок муддатли карзларни хисобини юритиш.

1. Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга булган карзларни хисобга олиш.

Хужалик юритувчи субъектлар узларининг молиявий-хужалик фаолиятида бошка субъектлар билан доимо алоқада буладилар:

истеъмолчи-харидорларга тайёр махсулотларини сотадилар, ишларни бажарадилар, хизмат курсатадилар, бунак ёки карз берадилар;

уз навбатида бошка субъектлар олдида мажбуриятлари пайдо булади, яъни олган хом-ашё ва материалларнинг кийматини тулаш юзасидан мол етказиб берувчилар олдида бажарган ишлари юзасидан пудратчилар олдида, истеъмол килинган хизматлар юзасидан хизмат курсатувчилар олдида ва хоказо.

Мажбуриятлар бу хисобот даврида ёки олдинги даврларда вужудга келган карзлар (кредиторлик) булиб, уларнинг копланиши (яъни сундирилиши) иктисодий нафнинг камайишига, яъни мавжуд активларнинг камайишига олиб келади.

Мажбурият субъектнинг турли келишувларни бажариши натижасида вужудга келади ва товарлар, курсатилган хизматлар ва бажарилган ишлар юзасидан келгусидаги туловлар учун хукукий асос булиб хисобланади.

1-сонли БХМС "Хисоб сиёсати ва молиявий хисобот" га асосан мажбуриятларни баҳолашнинг асоси булиб, сотиб олинган активлар, хизмат ва ишларнинг таннархи ёки киймати хисобланади.

Мажбуриятлар киска муддатли (жорий) ва узок муддатли булиши мумкин. Жорий мажбуриятлар-бу кредиторнинг талабига кура бир йил ичида туланадиган мажбуриятлар (карзлар) дир. Узок муддатли мажбурият (карз) ларга тулов муддати бир йилдан ортик булган мажбуриятлар киради.

Амалдаги конунчиликка асосан, вужудга келган хорижий валютадаги мажбуриятлар сумда хисобга олиниб, хисоблашиш-пул хужжатлари ёки шартномада келишилган хужжатларда курсатилган муддатда Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки урнатган хорижий валютанинг курслари буйича кайта хисоблаш оркали аникланади. Бир вақтнинг узида ушбу хисоблашишлар валютада хисоблашиш ва туловларда акс эттирилади. Хорижий валюталар билан амалга оширилган муомалалар юзасидан карзларни коплаш даврида вужудга келган курс фарклари 9540-"Курс фарклари буйича олинган даромадлар (ижобий)" ёки 9620-"Курс фарклари буйича курилган зарарлар (салбий)" счётларида акс эттирилади.

Жорий (киска муддатли) мажбуриятлар (карзлар) ни хисобга олиш тартибини ёритувчи ушбу булимда хисобнинг куйидаги счётларидаги хисоб тартиблари хақида маълумотлар келтирилади:

6000-Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счёт (тулов) ни хисобга олувчи счётлар

6100-"Булинмаларга туланадиган счёт (тулов) ни хисобга олувчи счётлар"
6200-"Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг жорий кисмини хисобга олувчи счётлар"
6300-"Олинган жорий бунақларни хисобга олувчи счётлар"
6400-"Бюджетга туловлар буйича карзларни хисобга олувчи счётлар"
6500-"Сугурталар буйича ва бюджетдан ташкари жамгармаларга булган туловларни хисобга олувчи счётлар"
6600-"Таъсисчиларга булган карзларни хисобга олувчи счётлар"
6700-"Ходимлар билан меҳнат юзасидан хисоблашишларни хисобга олувчи счётлар"
6800-"Банкнинг киска муддатли кредитлари ва бошка карзларни хисобга олувчи счётлар"
6900-"Хар хил кредиторларга ва бошка хисобланган мажбуриятлар буйича карзларни хисобга олувчи счётлар".

Тузилган шартномага мувофиқ мол етказиб берувчилардан товар-моддий захиралари қабул қилиб олинган пайтдан бошлаб субъект ва мол етказиб берувчилар уртасида қуйидаги йуналишлар буйича хисоблашиш муомалалари пайдо булади:

субъектга тақдим этилган активлар, хизматлар ва бажарилган ишлар буйича;
қабул қилиш пайтида аниқланган товар-моддий қийматликлари, ишлар ва хизматлар микдорининг ортиқсалиги;
етказиб бериш юзасидан хизматлар, шу жумладан тариф (фрахт) суммасининг кам хисобланган суммаси юзасидан ва шунга ухшаш муаммолар буйича.

Ушбу товар-моддий қийматликлар омборхонага ёки субъектнинг истеъмолига қабул қилинаётганда қирим ордери ёзилиб ушбу ордерлар илова қилинган ҳолда реестр тузилади ва омбор мудирини томонидан бухгалтерияга топширилади. Ушбу ҳужжатлар гуруҳлаштирилиб (таксировка) ва текширилиб тулов ҳужжатига илова қилинади, чунки банк ушбу исботловчи ҳужжат билангина тулов топширигини қабул қилади. курсатилган сумма мол етказиб берувчига тулангандан кейин корхонанинг банкдаги тегишли счётларидан-5110, 5210, 5220, 5510, 5520... "Кучирма" лар олади ва кодларига асосан ушбу счётларга утказиб қуяди.

Хисоблашиш муомалари умумлаштирилган ҳолда 6010-"Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ва 6020-"Берилган ваискалар" номли пассив, синтетик счётларда олиб борилади. Бу счётларда қуйидаги ахборотлар йигилиб борилади:

хисоблашиш ҳужжатлари акцептланган (тулашга қабул қилинган) олинган товар-моддий захираларининг қийматликлари;

хисоблашишга қабул қилинган бажарилган ишлар ва курсатилган хизматлар- электр қуввати, газ, иссиқлик, сув ва шунга ухшашлар;

хисоблашиш ҳужжатлари тулашга қабул қилинган товар-моддий қийматликларни келтириш, қайта ишлаш сарфлари;

хисоблашишлар режали тулов тартибида амалга оширилган товар-моддий қийматликлар, бажарилган ишлар ва курсатилган хизматларнинг қиймати;

мол етказиб берувчилардан ҳужжатлар келмаган, лекин омборга актга мувофиқ қабул қилинган (фактурасиз) товар-моддий қийматликларнинг қиймати;

қабул қилиш жараёнида ортиқча чиққан товар-моддий қийматликларнинг қиймати;

юқларни ташиш буйича курсатилган хизматларнинг қиймати;

ҳужжат (фрахт) га нисбатан кам олинган товар-моддий қийматликларнинг қиймати;

алоқа хизматлари қиймати ва шунга ухшашлар;

бош пудратчи ташкилот ҳам узининг субпудратчи ташкилотлари уртасида амалга ошириладиган хисоблашишлар.

Счётларни тулаш, уларни тақдим қилган вақтидан бошлаб қучга қиради ва навбат билан тулаб борилади.

Ҳақиқий қиримга олинган товар-моддий қийматлигининг суммаси тегишли товар-моддий захиралари счётларининг дебетидан акс этирилиб 6010-"Мол етказиб берувчилар

ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ва 6020-"Берилган васикалар" счётларининг кредитида кайд килинади.

Товар, хом-ашё ва материалларни ташиб келтириш, юклаш, тушириш уларни кайта ишлаш харажатлари хам тегишли товар-моддий захиралари счётларининг дебети томонида ва 6010 ва 6020 счётларининг кредитида акс эттирилади.

Аналитик хисобда товар-моддий кийматликларнинг жорий ва балансда бахоланиш тартибидан катъий назар мол етказиб берувчилардан счёт-фактурасида курсатилган суммага 6010 ва 6020 счётлари кредитланади. Агарда мол етказиб берувчиларнинг счёти акцептланган ва киймати туланган булса, лекин товар ёки хом-ашё кабул килинаётганда ундан камомад аникланса ёки табиий камайиш меъёридан ортиксча камомад аникланса тузилган тижорат актига асосан ушбу аникланган суммага мол етказиб берувчиларга даъво билдирилади- дебет 4210-"Даъволар юзасидан олинадиган счётлар" ва кредит 6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ёки 6020-"Берилган васикалар".

Моддий кийматликлар кузатувчи хужжатларсиз, фактурасиз келган булса куйидагиларни текшириш зарур:

олинган товар-моддий кийматликларнинг киймати олдин туланганми ёки йукми?;

моддий кийматликларни улчаб, тортиб, нави ва бахосига эътибор бериб тегишли кабул килиш "далолатнома"сини тузиш;

ушбу кийматликларнинг дебиторлик карзида турган ёки турмаганлиги.

Фактурасиз кабул килинган хом-ашё ва материалларнинг киймати шартномада курсатилган ёки жорий хисоб бахосида "Далолатнома"га асосан кабул килиниб 6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ёки 6020-"Берилган васикалар" счётларининг кредитига ёзилади ва фактуралар келгандан кейингина банк оркали унинг киймати навбати билан туланади.

Агарда мол етказиб берувчиларга олдиндан бунак берилган булса тулик хисоблашиш жараёнида умумий карз суммасидан бунак суммаси чегирилиб (дебет 6010 ёки 6020 ва кредит 4310-"ТМЗ учун берилган бунаклар") қилинади ва фарк сумма туланади. дебет 6010 ва кредит 5110 ёки 5210, ёки 5500, ёки 6810, ёки 6820 ва хоказо. Айрим холларда олинадиган товарлар, материал ва хом-ашёларнинг тулов хужжатлари субъектга келган, лекин ушбу кийматликлар омборхонага келиб тушмаган булиши мумкин. Лекин ушбу тулов хужжатлари банк томонидан туланганми ёки йукми, катъий назар субъект томонидан тулашга кабул килиниши (акцептланиши) зарур.

Ушбу хужжатлар 6-журнал ордерининг акцепт устунисидаги "Келиб тушмаган юклар" устинида кайд килиб борилади. Ой охирида эса ушбу хужжатга асосан "Йулдаги кийматликлар" сифатида субъектнинг балансида кабул килинади. Ушбу материаллар омборхонага кабул килингандан кейин кирим ордерида асосан иккинчи марта кабул килиниб олдинги "Шартли кабул килинган" киймати чегирилади.

6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ва 6020-"Берилган васикалар" счётларида аналитик хисоб хар бир мол етказиб берувчи буйича айрим юритилади. Чунки бу счётлар ёрдамида акцептланган, туланган ва карз булиб қолган суммалар назорат қилинади ва мол етказиб берувчилар олдидаги мажбуриятга риоя қилишга тезкорлик билан ёрдам беради, бундан ташқари:

счётлар акцептланган лекин тулаш муддати келмаган;

бошка хисоблашиш хужжатлари буйича;

муддати утган туловлар буйича;

фактурасиз моддий кийматликлар буйича;

кийматини тулаш муддати келмаган васикалар буйича;

кийматини тулаш муддати утган васикалар буйича;

олинган тижорат карзлари буйича хисоблашишларнинг ҳолати назорат қилиб борилади.

Мол етказиб берувчилар билан хисоблашишлар умумлаштирилган холда 6-журнал ордерда 6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" ва 6020-"Туланадиган васикалар" счётларининг кредити буйича кайд килиб борилади. Бу журнал-ордерда аналитик ва синтетик хисоб бир вақтнинг узида олиб борилади, аналитик хисоб хар бир тулов хужжати, кирим ордери ёки кабул килиш далолатномасига асосан юритилади.

Бу журнал-ордер хар ойнинг бошига мол етказиб берувчиларга туланмаган сумма билан очилади ва унда:

тулов муддати келмаган хужжатлар буйича;

тулов муддати утган хужжатлар буйича;

кийматликлар келиб тушмаган лекин тулов хужжати киймати туланган;

кийматликлари келиб тушмаган ва тулов хужжатлари туланмаган;

тулов муддати келмаган васикалар;

тулов муддати утган васикалар;

фактурасиз кийматликларнинг ой бошига колдик суммаси алохида олган холда курсатилади;

6010 ва 6020 счётлар буйича 6-журнал-ордерда хар бир хужжатга тулик маълумот йигилади;

санаси;

кайд килиш №"

мол етказиб берувчининг номи ва манзили;

омбордаги кирим хужжатининг №;

кирим килинган товар-материал кийматликларининг жорий хисобидаги бахоси;

тулов хужжатидаги киймати;

кушилган киймат солиги, акциз солиги;

божхона туловлари ва йигими ва хоказолар.

6020-"Берилган васикалар" счётида корхонанинг ТМБ ва бошка активларни, бажарилган ишларни ва курсатилган хизматларни сотиб олиш учун берган васикалари акс эттирилади. Туланадиган васикалар фоизли ёки фоизсиз булиши мумкин. Фоизли васикалар васиканинг асосий суммасини-номинал кийматини ва белгиланган фоиз микдорини аник курсатади. Фоизсиз васикалар хакикатда фоиз тулашни назарда тутуди, чунки бундай васикаларнинг номинал кийматини коплаш муддатида туланадиган ягона суммани ташкил эатдиган карз ва фоиз суммаларини узида акс эттиради. Ушбу счётнинг кредитида сотиб олинган ТМБ, бошка активлар- бажарилган ишлар ва хизматлар учун васика билан таъминланган жорий мажбуриятлар акс эттирилиб, улар копланиши давригача хисобга олинади. Васикалар буйича мажбуриятлар копланса, тегишли пул маблағларини хисобга олувчи счётларнинг кредити ва 6020-"Берилган васикалар", 6820-"Хисобланган фоизлар" счётларининг дебетида ушбу муомаларга тегишли суммалар акс эттирилади.

6020-"Берилган васикалар" счёти буйича аналитик хисоб берилган васикаларнинг хар бир тури буйича олиб борилади.

Тулов муддати учун васикалар буйича хисоб алохида юритилади.

6000-Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар (туловлар)ни хисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счёт (тулов)лар", 6020-"Берилган васикалар" счётлари

Счётларининг кредитидан		Счётларнинг дебетига	
Дебет		Кредит	
4010-	Харидорлардан олинадиган	Олинган урнатиладиган ускуналар	-0710,

	суммаларни мол етказиб берувчиларга булган карзларни сундиришга йуналтириш	кийматининг акцептланиши	0720
4310-	Тулик хисоблашиш жараёнида илгари берилган бунак суммасининг чегирилиши	Пудратчиларнинг капитал курилиши учун бажарган ишларини акцептлаш	-0810- 0890
5010, 5110, 5210, 5510, 5520-	Мол етказиб берувчилар олдидаги мажбуриятнинг сундирилиши-накд пул, пул маблаглари, аккредитивлар, чеклар ва хоказо.	Олинган моддий кийматликлар кийматининг акцептланиши	-1010- 1090, 1110, ёки 1510
6020-	Карз мажбуриятлари хисобига оддий васикаларнинг берилиши	Пудратчиларнинг бажарган иши ва курсатган хизматлари суммасининг акцептланиши	-2010, 2300, 2510, 2710, 9410
6810, 7810-	Мажбуриятларнинг киска ва узок муддатли кредитлар хисобидан туланиши	Сотилган махсулотнинг яроксизлигини тузатиш буйича курсатилган хизматлар суммасининг акцептланиши	-2610
9360-	Даъво муддати тугаган карзларнинг даромадга олиниши	Нокапитал ишларга курсатган хизматлар суммасини акцептлаш	-1080
9540-	Туловдаги хориж валютаси курсидаги ижобий фарк суммаси	Олинган товарлар кийматини акцептлаш	-2910 - 2990
		Келгуси давр сарфларига таъллуқли счётларни акцептлаш	-3110- 3190
		Сотиб олинган ТМЗ ва бошка кийматлик буйича ККС бунагининг туланиши	-4410
		Махсулотларни ёки товарларни сотиш буйича курсатган хизматларни тулашга кабул килиш	-9411- 9419
		ТМЗ кабул килишда табиий камайиш меъёрини акс эттириш	-9433
		Табиий офатларнинг олдини олиш ёки тугатиш буйича бажарган ишларни туловга кабул килиш	-9720

2. Мустакил балансга ажратилган булинмаларга булган карзларни хисобга олиш.

Хозирги даврда, яъни бозор иктисодиёти ривожланаётган даврда ишлаб чиқарувчини истеъмолчига яқинлаштириш максидида йирик концерн, компания ва фирмалар жойларда узларининг булинмаларини ташкил килиб уларнинг фаолиятини ривожлантирмоқдалар. Чунки ушбу булинмалар зарур худудлардаги бозорларга кирим ва узининг мавкеини тустахкамлаш ва кутаришга катта ёрдам бермоқдалар. Ушбу мустакил балансга ажратилган булимлар (филиал, ваколатхоналар ва хоказо) билан бош субъект уртасида доимо муомалалар (мулклар, маблагларнинг харакати ва хоказолар билан боглик) содир булади.

Ушбу муомалаларни (субъектнинг карзини) кайд килиш учун алохида счёт кулланилади. Ушбу счёт 6110-"Алохида балансга ажратилган булинмаларга туланадиган

счёт (тулов)лар" счёти корхонанинг алохида балансга ажратилган филиаллари, ваколатхоналари, булимлари ва бошка махсус булинмаларга булган қарзларининг барча турлари ҳақидаги (ички баланс ҳисоблашишлари) маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган. Жумладан:

- ажратилган мулклар буйича;
- узуро берилган моддий бойликлар буйича;
- махсулот сотиш буйича;
- умуммаъмурий фаолият буйича харажатларнинг берилиши;
- булинма ишчиларига меҳнат ҳақини тулаш ва шунга ухшаш ҳисоблашишлар буйича.

Счётнинг кредитида булинмалар билан турли муомалалар буйича мажбуриятлар суммаси, моддий бойликлар, пул маблаглари ва бошка харажатларни ҳисобга олувчи счётлар корреспонденцияси орқали акс эттирилади.

6110-"Алохида балансга ажратилган булинмаларга туланадиган счёт (тулов) лар" счёти буйича аналитик ҳисоб ҳар бир булинма ва улар билан амалга оширилган муомалаларнинг турлари буйича олиб борилади.

6100-"Алохида балансга ажратилган булинмаларга туланадиган қарзлар" ни ҳисобга олувчи счётнинг чизмаси

Счётнинг кредитига		Счётнинг дебетидан	
Дебет		Кредит	
		С-Н	
0100,	Булинмаларга қарзни сундириш	булинмалардан асосий воситалар,	-0100,
0400,	ҳисобига ТМЗ ва тайёр	ТМЗ, тайёр махсулотларни олиш	0400,
1000,	махсулотларни бериш		1000,
1100,			1100,
1200,			1200,
2800,			2800,
2900-			2900
5010,	бвлинмаларга булган қарзни пул	ТМЗларни олиш (ҳисоб сиёсатига	-1510
5110,	маблаглари тулаб сундириш	мувофик	
5210,			
5500,			
5600			
		Булинмалардан олинган ТМЗ	-1610
		кийматидаги фарқларни акс эттириш	
		Булинмадаги амалга оширилган	-2010,
		сарфларнинг асосий ишлаб	2310,
		чиқариш, хизмат курсатувчи тармок	2320,
		ва бошка тегишли тармокларнинг	2510,
		харажатига утказилиши	2710
		Булинмалардан рим тайёр	-2110
		махсулотларни қабул қилиш	
		Булинмалар томонидан келгуси давр	-3100
		сарфларининг амалга оширилиши	
		Булинмалардан пул маблагларининг	-5010,
		олиниши	5110,
			5210,
			5500,
			5600
		булинмалардан олинган	-9100,
		махсулотлар ва бошка активларнинг	9200

3. Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг хисобини юритиш

Хужалик юритувчи субъектлар узининг фаолиятида келгуси даврга тегишли даромад буйича олган бунаги, келиши кутилаётган дебитор карзлари, чиқарилган облигациялар юзасидан чегирма ёки устамалар, соликлар ва мажбурия туловлар муддатининг узайтирилиши, муомалалари содир булади. Масалан, укув юртларида таълим олиш учун туловлар, ижара туловлари, чипталарнинг сотилиши, лотерея билетларининг сотилиши, даврий нашрга обуна буйича даромадлар ва шунга ухшашлар.

Ушбу жорий даврда тулов муддати узайтирилган ва вақтинча карзлар сифатида келгусида туланадиган жорий мажбуриятлар куйидаги счётларда хисобга олинади:

6210-"Муддати узайтирилган дисконт (чегирма)лар"

6220-"Муддати узайтирилган мукофотлар"

6230-"Муддати узайтирилган даромадлар"

6240-"Соликлар ва мажбурия туловлар буйича муддати узайтирилган мажбуриятлар"

6290-"Бошка муддати узайтирилган мажбуриятлар".

6210-"Муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртамалар)" ва 6220-"Муддати узайтирилган мукофотлар (устамалар)" счётлари облигация чиқарилган даврдан бошлаб йилнинг оралигида харажат ёки даромадга таксимланадиган, облигациялар юзасидан чегиртма ёки устама буйича корхонанинг узок муддатли мажбуриятларининг жорий кисмини акс эттиришга мулжалланган. Ушбу счётларни облигацияларни сотувчиларгина куллайди.

Облигациялар мукофот ёки чегиртма билан сотилса, бухгалтерия утказмасида акс эттириладиган фоизлар тулови юзасидан сарфларни, хақикий туланадиган фоизлардан фарк килади. Ушбу сарфларни чегиртамалар суммаси оширса, мукофотлар суммаси камайтиради. Облигацияларнинг чегиртма билан сотилиши куйидагича акс эттирилади: дебет 6210-"Муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртамалар)" ва 5110-"Хисоблашиш счёти" олинган суммага, кредит 6920-"Банкдан ташкари тулашга қабул килинган облигациялар" ёки 7610-"Туланадиган облигациялар" счётлари.

Облигациялар юзасидан жорий фоизларнинг туланиши суммасига эса 9610-"Фоизлар куринишидаги харажатлар" счёти дебетланиб, туланадиган фоизлар ва копланадиган чегиртамаларни узида акс эттиради. Бунда 6210-"Муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртамалар)" ва 5110-"Хисоблашиш счёти" счётлари кредитланади.

Облигацияларнинг мукофотлар билан сотилиши 6220-"Муддати узайтирилган мукофотлар (устамалар)" ва 6920-"Банкдан ташкари тулашга қабул килинган облигациялар" ёки 7610-"туланадиган облигациялар" счётларининг кредити ва 5110-"Хисоблашиш счёти"нинг дебетида акс эттирилади.

Облигация карзи даври мобайнидаги мукофотлар 9530-"Фоизлар куринишидаги даромадлар" счётига утказилади.

6210-"Муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртамалар)", 6220-"Муддати узайтирилган мукофотлар (устамалар)" счётлари буйича аналитик хисоб хар бир облигациянинг тури ва коплаш (сундириш) муддати буйича айрим ролган холда юритилади.

6230-"Муддати узайтирилган даромадлар" счёти хисобот даврида бунак сифатида олинган (хисобланган), аммо келгуси даврга тегишли булган даромадлар хақидаги маълумотларни, шунингдек, утган йилларга тегишли хисобот даврида аниқланган вкамомадлар буйича келиши кутилаётган карзларни ва айбдор шахслардан олиниши керак булган сумма билан фаркларни акс эттиришга мулжалланган БХМСга асосан, бунак

сифатида олинган пул маблаглари мажбуриятларини вужудга келтиради ва товар, ҳамда хизматларнинг хакикий сотилиши руй бермагунча, даромад деб аталади. Муддати узайтирилган даромадларга куйидагиларни мисол тарикасида келтириш мумкин: олий ва урта махсус укув юртларида таълим олиш учун туловлар; ижара туловлари; чипталарнинг сотилиши; даврий нашрларга обуна тулови ва бошқалар. Хали етказиб берилмаган товарлар ва курсатилмаган хизматлар учун пул маблагларининг кирими 6230-"Муддати узайтирилган даромадлар" счёти кредитининг 5110-"Хисоблашиш счёти" счётининг дебети билан корреспонденцияланиши орқали акс эттирилади. Келгуси хисобот даврига тегишли даромадлар бир меъёрда 6230-"Муддати узайтирилган даромадлар" счётининг дебетидан 9010-"Тайёр махсулотларни сотишдан олинган даромадлар", 9020-"Товарларни сотишдан олинган даромадлар" ёки 9030-"Бажарилган иш ёки курсатилган хизматларни сотишдан олинган даромадлар" счётларининг кредитига утказиб борилади ва тайёр махсулотларни, товарларни, бажарилган иш ва курсатилган хизматларни сотгандан кейин даромад сифатида тан олинади.

6230-"Муддати узайтирилган даромадлар" счёти буйича аналитик хисоблар хар бир солик ва мажбурий туловларнинг тури ва коплаш муддатига мувофик алохида юритилади.

6290-"Муддати узайтирилган бошка мажбуриятлар" счётида корхонанинг юкоридаги счётларда курсатиб утилмаган муддати узайтирилган бошка мажбуриятлари хакидаги маълумотларни умумлаштириш учун мулжалланган ва аналитик хисоби ушбу мажбуриятларнинг хар бир тури буйича алохида юритилади.

6200-Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг жорий кисмини хисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

6210-"Муддати узайтирилган дисконт (чегирма) лар"

6220-"Муддати узайтирилган мукофотлар"

6230-"Муддати узайтирилган даромадлар"

6240-"Соликлар ва мажбурия туловлар буйича муддати узайтирилган мажбуриятлар"

6290-"Бошка муддати узайтирилган мажбуриятлар".

Счётларнинг кредитидан

Счётларнинг дебети

Дебет	Кредит
	С-Н
6410- Соликлар ва мажбурий туловлар (7220- буйича мажбуриятларнинг 6220) тегишли кисмини жорий мажбуриятга утказиш	Келгусида бажариладиган ишлар ва укрсатиладиган хизматлар учун бунакнинг олиними 5200, 5500
6830- Облигацияларнинг чегиртмалар (5110- билан сотилиши 7830)	Облигацияларни мукофотлар билан сотиш (5110- 7830)
7230- Муддати узайтирилган дисконт (чегиртма)нинг тегишли кисмини жорий кисмга утказиш	Муддати узайтирилган мукофотларнинг бир кисмини жорий кисмга утказиш
9010- Келгуси давр даромадининг 9030- тегишли кисмини хисобот давридаги сотиш хажмига кушиш	Облигациялар буйича чегиртмаларнинг жорий кисмининг учирилиши
9530- Облагцяилар буйича мукофотларнинг жорий кисмини хисобдан чикариш	
9550- Молиявий лизинг даромадининг	

9550- жорий даврдаги даромад таркибига утказилиши
Илгари камомад суммаларининг жорий йилда копланиши

4. Олинган бунакларни ҳисобга олиш.

Сотиладиган махсулот, бажариладиган қандайдир иш ёки курсатиладиган хизматлар учун харидор ва буюртмачилардан бунак қурилишида пул маблағларини олишда ҳужалик юритувчи субъект буюртманинг бажарилишидан қутилаётган зарарларни қолаш учун бунак туловини (олдиндан қийматининг бир қисмини тулаш) талаб қилиши мумкин. Бундай вақтларда бунак тайёр махсулотларни, ТМБларини, бажарилган иш ва курсатилган хизматларни етказиб бериш буйича шартноманинг бажарилишига ҳамда харидор ва буюртмачилардан қелгусидаги туловларнинг қелиб тушишига қафолат сифатида юзага қелади.

Бундай бунақлар пул маблағини олган субъект учун иш ёки хизмат бажарилгунга қадар мажбурият булиб ҳисобланади. Олинган бунақларга қуйидагилар мисол булади: газ, сув, ёритиш ва бошқа маиший хизматлар учун, шунингдек тайёр махсулотларни, ТМБ ва бошқаларни етказиб бериш учун олдиндан олинган туловлар.

Харидорларга ва буюртмачиларга тайёр махсулотларни, ТМБни етказиб бериш ёки қисман тайёр бажарилган иш ва курсатилган хизматлар учун, шенингдек, акцияга обуна булган юридик шахслардан олинган бунақлар буйича жорий мажбуриятлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётларда умумлаштирилади:

6310-"Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақлар"

6320-"Акция обуначиларидан олинган бунақлар"

6390-"Бошқа олинган бунақлар".

Олинган бунақ суммалари, шунингдек, қисман тайёр махсулот ва иш (хизмат) учун олинган туловлар 6310-"Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақлар", 6310-"Акция обуначиларидан олинган бунақлар", 6390-"Бошқа олинган бунақлар" счётларининг кредити ва пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларнинг дебетида акс эттирилади. Буюртмачиларга ишни тугатиб топшириш ва хизматни курсатиб булгандан сунг, шунингдек, харидорларга махсулотни жунатгандан кейин олинган бунақлар харидор ва буюртмачиларнинг мажбуриятларини қамайтиради ва 6310-"Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақлар", 6320-"Акция обуначиларидан олинган бунақлар", 6390-"Бошқа олинган бунақлар" счётларининг дебети, ҳамда сотишни ҳисобга олиш тартибига қура 9010, 9020, 9030, 9410, 9420 ёки 4010 счётларнинг кредитида акс эттирилади.

Ушбу 6310-"Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақлар", 6320-"Акция обуначиларидан олинган бунақлар" ва 6390-"Бошқа олинган бунақлар" счётлари буйича аналитик ҳисоб олинган жорий бунақларнинг ҳар бир тури ва бунақ берган шахслар буйича олиб борилади.

6300-Олинган жорий бунақларни ҳисобга олувчи счётларнинг қизмаси.

6310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар"

6320-"Акция обуначилари (жисмоний шахслар)дан олинган бунақлар" ва 6390-"Олинган бошқа бунақлар" счётлари.

Счётларнинг кредитига Дебет	Счётларнинг дебетидан Кредит
	С-Н
5010, Илгари олинган бунақларнинг	Сотиладиган махсулотлар, ишлар -5010,

5020,	кайтарилиши	ва хизматлар учун олинган	5020,
5110,		бунақлар	5110,
5200,			5200,
5510,			5510,
5590,			5590,
5610-			5610
6810,	Банк кредитлари хисобига		
7810-	олинган бунақларнинг		
	кайтарилиши		
6820,	Бошка қарзлар хисобига олинган		
6830,	бунақларнинг кайтарилиши		
7830,			
7840-			
9010-	Харидор ва буюртмачилар билан		
9030,	тулик хисоблашишганда илгари		
9210,	олинган бунақларнинг хисобдан		
9220-	чиқарилиши		
9390-	Даъво муддатида кайтарилмаган		
	бунақнинг субъект фойдасига		
	қабул қилиниши		

5. Сугурта ва бюджетдан ташқари жамғармаларга булган қарзларни хисобга олиш.

Хужалик юритувчи субъектлар узларининг мулкларини ва ходимларининг ҳаётларини сугурта қиладилар, хисобланган меҳнат ҳақи, муқофотлар суммасига нисбатан белгиланган миқдорда ижтимоий сугуртага ажратма қиладилар ва бюджетдан ташқари ажратмаларни амалга оширадилар. Ушбу сугурта сарфларини ва бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмаларни, яъни мулк ва ходимларни сугурта қилиш, давлат ижтимоий сугуртаси, нафақа таъминоти, ходимларнинг тиббий сугуртаси учун ажратмалар, ёнгин, авария, табиий офат, экологик фожиялар ва фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва бартараф қилиш билан боғлиқ булган харажатларни маблағлар билан таъминлаш учун сугурта жамғармаларини ташкил қилиш харажатлари, шу билан бирга субъектнинг мулкни, ходимларнинг ҳаётини, ҳамда учинчи шахсларнинг мулкий манфаатларига келтирилган зарарлар учун фуқаролик жавобгарликни сугурта қилиш сарфлари қуйидаги ҳисобларда амалга оширилади:

6510-"Сугурта буйича туловлар"

6520-"Бюджетдан ташқари жамғармаларга туловлар".

Сугурта учун мажбурий ажратмаларни хисоблаш тартиби тегишли қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар билан бошқарилади.

6510-"Сугурта буйича туловлар" ҳисоби мулкни ва ходимларни сугурта қилиш ижтимоий давлат сугуртаси учун, субъект ходимларининг нафақа таъминоти ва тиббий сугуртаси, ҳамда бандлик жамғармаси учун ажратмалар буйича субъектнинг қарздорлик суммаси ҳақидаги ахборотларни умумлаштириш учун мулжалланган.

6520-"Бюджетдан ташқари жамғармаларга туловлар" ҳисоби (6510 ҳисобида қайд қилинадиган туловлардан ташқари) туловларнинг турлари буйича давлат органларига қарздорлик ва субъект томонидан ҳар хил бюджетдан ташқари жамғармаларга туланадиган суммалар буйича ахборотнинг умумлаштириш учун мулжалланган.

Бюджетдан ташқари жамғармаларга туловларни хисоблаш ва тулаш тартиби қонунлар ва бошка меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Сугурта ва жамғармаларга туловлар буйича қарз суммалари 6510, 6520, ҳисобларнинг кредитлари буйича ишлаб чиқариш харажатларини, давр харажатларини ёки туловларнинг

бошка манбаларини хисобга олувчи счётларнинг дебет томони билан боғланган холда акс эттирилади.

туланган сугурталар ва бюджетдан ташкари жамгармаларга туловлар тегишли 5010, 5020, 5110, 5210, 5510, 5520, 5590 6810 ва 6820 счётнинг кредитидан амалга оширилади ва 6510 ва 6520 счётларнинг дебет томонида кайд килиниб, ушбу карзлар хисобдан чиқарилади.

6500-Сугурталар буйича ва бюджетдан ташкари жамгармаларга булган туловларни хисобга олувчи счётлар буйича аналитик хисоб хар бир сугуртанинг ва ажратманинг тури буйича айрим юритилади.

6500-Сугурта буйича ва бюджетдан ташкари жамгармаларга туловлар буйича карзларни хисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

6510-"Сугурта буйича туловлар" ва
6520-"Бюджетдан ташкари жамгармаларга туловлар" счётлари
Счётларнинг дебетига

Счётларнинг кредитидан

Дебет		Кредит	
		С-Н	
0710,	Курилган талафотлар	Капитал курилишда сугурта	-0810
0810,	суммасининг учирлиши	туловларини хисоблаш	-0890
1000,			
1100,			
1210,			
1230,			
2800,			
2900			
5110,	Маблаглар счётларидан сугурта	Товар-моддий захираларни	-1510
5200,	туловларининг туланиши	тайёрлаш ва сотиб олиш жараёнида	
5500-		руёбга чиққан туловлар (ёки 0710,	
		1000, 1100, 1200, 2910)	
4510-	Чет эл валютаси курсидаги	Мулк ва мажбурий сугурталар	-2010,
	салбий фарк буйича туланган	буйича туловларни хисоблаш	2310,
	соликнинг ижобий фарки		2510,
			2610,
			9410,
			9420
6810-	Кредит ва карз олиб бюджетга	Шу воқеалар, хизмат курсатувчи	-2710
6840-	булган карзларни сундириш	булинмаларда	
		Нокапитал ишлар билан	-1080
		шугулланаётган ходимлар ва	
		мулкларни сугурта қилиш	
		Келгуси давр сарфларини амалга	-3100
		оширишда руёбга чиққан туловлар	
		Ортикча туланган сумманинг	-4860
		қайтарилиши	
		Сугурта компанияларининг	-4890
		хисоблаган товон суммалари	
		Асосий воситаларни ва бошка	-9210
		активларни сотишда хисобланган	
		ККС ва акциз солиғи	

6. Таъсисчиларга булган карзларнинг ҳисоби.

Бозор иктисодиёти шароитида купчилик субъектлар акциядорлик жамияти, кушма корхоналар, масъулияти чекланган уруқлик жамияти курунишида фаолият курсатмоқда. Натижада ушбу субъектлар узларида таъсисчиларнинг улушлари, акция кийматлари, улар буйича ҳисобланган дивидендлар буйича карзларни, чикиб кетаётган таъсисчиларнинг улушларини айрим ҳисобга олиш заруриятини тугдиради.

Дивидендлар буйича субъектларнинг таъсисчилар олдидаги жорий мажбуриятлари ва чиқаётган таъсисчиларнинг улушлари куйидаги счётларда ҳисобга олинади:

6610-"Туланадиган дивидендлар"

6620-"Чиқаётган таъсисчиларга улушлари буйича карзлар"

Субъектнинг раҳбарияти дивидендларни тулаш ҳақида эълон қилса, улар жорий мажбуриятларда акс эттирилиши керак (агар улар келгуси йил ёки муомалавий босқич давомида туланиши керак бўлса). Субъектнинг раҳбарияти томонидан туланиши ҳақида расмий эълон қилинмаган имтиёзли акциялар буйича дивидендлар ва бошқа дивидендлар мажбурий ҳисобланмайди. Кумулятив имтиёзли акциялар буйича карзлар молиявий ҳисоботнинг тушинтириш жойларида курсатилиш керак. Дивидендлар Ўзбекистон Республикаси "Ҳиссадорлик жамияти ва ҳиссадорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш" тугрисидаги амалдаги қонунига ва дивидендларни ҳисоблаш тартибига мувофиқ тақсимланади.

6610-"Туланадиган дивидендлар" счёти 8710-"Ҳисобот даврининг тақсимланмаган даромади" счёти билан корреспонденциясида дивидендлар буйича ёзилган суммаларга қараб кредитланади.

6620-"Чиқаётган таъсисчиларга улуши буйича карзлар" счётида чикиб кетаётган таъсисчиларнинг улуши буйича мажбуриятларни акс эттиради, кредити буйича ёзилган карз суммаси 8620-"Сотиб олинган узининг имтиёзли акциялари" счёти билан корреспонденцияда акс эттирилади.

6610-"Туланадиган дивидендлар" счёти 6620-"Чиқаётган таъсисчиларга улушлари буйича карзлар" счёти буйича аналитик ҳисоб ҳар бир таъсисчи буйича олиб борилади.

6600-Таъсисчиларга булган карзларни ҳисобга олувчи счётларнинг қизмаси

6610-"Туланадиган дивидендлар" ва 6620-"Чиқаётган таъсисчиларга улушлари буйича карзлар" счётлари

<i>Счётларнинг кредитидан</i>		Счётларнинг дебети	
		Дебет	Кредит
5010, 5020, 5110, 5200, 5510, 5520	Ҳисобланган дивидендларнинг акциядорларга туланиши	Чиқаётган таъсисчиларнинг улушлари буйича карзларни акс эттириш	-8620
5010, 5020, 5110, 5200, 5510, 5520	Чиқаётган таъсисчиларнинг улушлари буйича карзларни тулаш	Акциядорларга ҳисобланган дивидендларни акс эттириш	-8710

7. Банкнинг кредитлари ва бошқа карзларнинг ҳисобини юритиш.

Хужалик юритувчи субъектларнинг бир текис фаолият курсатиши, олдига қуйилган вазифалар ва мажбуриятларни бажариши, рақобатбардошлигини мустаҳкамлаши ва айрим

жараёнларда юз берадиган кийинчиликларни бартараф килишида банкнинг киска муддатли кредитлари ва карзлар мухим урин эгаллайди.

Хозирги даврда хар-хил тижорат банклари ташкил килиниб улар кредит бериш, хисоблашиш буйича маблагларни утказиш ва касса муомалаларини амалга оширадilar. Кайси банкнинг хизматидан фойдаланиш, яъни хисоблашиш, валюта счётларини очиш, кредит олиш субъектнинг ихтиёрида.

Ушбу банклар кайтариб бериш, муддати белигланган ва фоизлар асосида субъектларга кредит берадилар.

Ушбу кредитни олиш, кайтариш муддати ва туланадиган фоизларнинг даражаси тузилган шартномада аник курсатилади ва ва жавобгарлик мустахкамланади.

Тузилган кредит шартномасила куйидаги моддалар курсатилади:

кредит бериладиган объект;

кредитнинг берилиши муддати;

кредитни бериш ва уни тулаш тартиби ва шарти;

кредит мажбуриятини таъминлаш шакли;

кредит буйича фоизнинг даражаси;

фоизни тулаш тартиби;

кредит берадиган томонларнинг хукук ва мажбуриятлари;

кредит оладиган томонларнинг хукук ва мажбуриятлари;

банкка кредит олиш учун такдим килинадиган хужжатлар ва уларнинг даврийлиги;

махсус шарт-шароитлар (форс-мажор).

Кредит олиш учун субъект банкка куйидаги хужжатларни топширади:

субъект низомининг нусхаси;

субъект гувоҳномасининг нусхаси;

бухгалтерия хисоботининг нусхаси;

кайд килиш хисоботи.

Ушбу хужжатларни банк хар томонлама ва чукур урганиб чикиб (зарур булганда экспертларнинг хизматларидан фойдаланиб) субъектнинг олган кредитини шартномада курсатилган вақтда кайтаришига ва фоизларни уз вақтида тулашига ишонч хосил килгандан кейингина ушбу кредитни бериш тугрисида карор кабул килади.

Кредитларни бериш ва кайтариб олиш муддатларига караб улар киска ва узок муддатли кредитларга булинади.

Киска муддатли кредитлар субъектларга 1 йилгача муддатга берилади ва уларнинг фоизи узок муддатли кредитларга нисбатан анча юкори булади. Чунки ушбу кредитлар асосан жорий фаолиятни юритиш учун товар-моддий захираларининг кийматини тулаш, мехнатга хак тулаш каби карзларни тулаш учун олинади.

Кредит берилаётганда олинадиган фоизлар уларнинг муддати- турлари ва мақсадларига караб Марказий банк ва тузилган шартнома билан тартибга солинади, агарда хориж валютасида олинган кредитлар эса ЛИБОР (LIBOR) халқаро тартибга асосан белгиланади.

Бошка субъектлардан карз олиш тартиби, шартномалар тузиш, уларни кайтариш, такдим килинадиган хужжатлар ва келишиладиган фоиз туловлари банкдан олинадиган кредитлар буйича шартлар, тузиладиган шартномалар ва такдим килинадиган хужжатларга ухшайди.

Мамлакатимиз худудида ва чет элда жойлашган карз берувчилардан ва банкдан сумда ва чет эл валютасида олинган турли киска муддатли (12 ой муддатигача) кредит ва карз (заём) ларни кайд килиш ва уларнинг харакати хакидаги маълумотни умумлаштириш куйидаги счётларда амалга оширилади:

6810-"Банкнинг киска муддатли кредитлари"

6820-"Киска муддатли карз (заём) лар"

6830-"Банкдан ташқари тулашга кабул килинган облигациялар"

6840-"Банкдан ташқари тулашга кабул килинган васикалар"

Карз (заём) беришнинг тартиби, кредит ва карз (заём)ларни расмийлаштириш ва уларни тулаш банк коидалари ҳамда банк ва хужалик юритувчи субъектларнинг уртасидаги шартномалари асосида тартибга солинади.

6810-"Киска муддатли банк кредитлари" счётида субъектнинг банклардан олган турли киска муддатли кредитларининг ҳолатлари ҳақидаги охборот ҳисобга олинади.

Киска муддатли кредитнинг суммалари 6810-"Банкнинг киска муддатли кредитлари" счётининг кредитида пул маблағларини ҳисобга оладиган тегишли счётларнинг дебетларида акс эттирилади.

Туланган банк кредитларининг суммасига 6810-"Банкнинг киска муддатли кредитлари" счёти дебетланади, пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларининг корреспонденцияси билан бирга белгиланган муддатда туланмагаён банк кредитлари алоҳида ҳисобга олинади.

Киска муддатли кредитларнинг аналитик ҳисобида кредитларни ҳисобга олиш муомалалари буйича ва бошка карз мажбуриятлари буйича банклар билан ҳисоблашиш муомалалари қайд қилиниб борилади.

6820-"Киска муддатли карзлар" счётида сумма ва бошка чет эл валютасида олинган карзлар ва бошка жалб этилган маблағлар буйича республика ҳудудида ва чет элда жойлашган карз берувчи билан бўлаётган (12 ой муддатига олинган карзлар буйича) ҳисоблашишларнинг ҳолати ҳақидаги ахборотлар ҳисобга олинади.

Карз берувчилардан (банкдан ташқари) тушган маблағлар пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларнинг дебети ва 6820-"Киска муддатли карзлар" счётининг кредити буйича қайд қилиб борилади.

Олинган карзларни қайтариш ҳақидаги ёзувлар 6820-"Киска муддатли карзлар" счётининг дебетида ва пул маблағлари ва васикаларни ҳисобга олувчи счётларнинг кредитида ҳисобга олиб орилади.

6820-"Киска муддатли карз (ҳаём)лар" счёти буйича олиб борилади.

6830-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган облигациялар" счётида карз (заём) берувчиларга бериладиган облигациялар ҳисобига субъектга жалб этилган маблағлар ҳисобга олинади (12 ойдан ошмаслик муддатида туланиши керак бўлган).

6840-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган васикалар" (карз) берувчилардан олинган васика ҳисобига олинади (12 ой муддатида туланиши лозим).

Васикаларни ҳисобга олиш муомалалари васика ушловчининг 6840-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган васикалар" счётининг кредитида ва пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларнинг дебетида акс эттирилади.

Васикаларни ҳисобга олиш муомалалари туланганлиги ҳақида банкдан келган хабарнома асосида тузилади. Ушбу васиканинг суммаси 6840-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган васикалар" счётининг дебети акс эттирилади.

Васика ушловчи субъект пул маблағларини қайтарганда, агар васикалар буйича уз мажбуриятларини васика берувчи ёки бошка туловчи уз вақтида бажармаса, тулов ҳақидаги ёзув 6840-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган васикалар" счётининг дебетида олиб борилади ва пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларнинг кредитида ушбу муомалалар акс эттирилади.

Карз берувчилар олдидаги карзлар 6840-"Банкдан ташқари тулашга қабул қилинган васикалар" счётидан Учирилмайди, чунки аналитик ҳисобда алоҳида олиб борилади.

Дисконт қилинган (муддати узайтирилган) васикалар буйича аналитик ҳисоб васика берувчилар ва алоҳида васика буйича васикалар ва бошка карз мажбуриятларининг ҳисобини амалга ошираётган банклар буйича олиб борилади.

6800-Банкнинг киска муддатли кредитлари ва бошка карзларни ҳисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

- 6810-"Банкнинг киска муддатли кредитлари"
 6820-"Киска муддатли карз (заём) лар"
 6830-"Банкдан ташкари тулашга кабул килинган облигациялар"
 6840-"Банкдан ташкари тулашга кабул килинган васикалар" счёллари

Счёлларнинг кредитидан Дебет		Счёлларнинг дебетиға Кредит	
		С-N	
5000,	банкка олинган киска муддатли	Кредит хисобига ТМЗ, ускуна	-0700, 0800,
5100,	кредитларни тулаш	олиш ва капитал куйилмаларни	1000, 1100,
5200,		ошириш	1200, 2900
5500-			
5000,	Бошка шахсларға булган киска	Карз хисобига ТМЗ, ускуна	-0700, 0800,
5100,	муддатли карзларни тулаш	олиш ва капитал куйилмаларни	1000, 1100,
5200,		амалға ошириш	1200, 2900
5500-			
6110-	Булинмалар олган киска	Банкдан киска муддатли кредит	-5000, 5100,
	муддатли кредитлар ва	олиш	5200, 5500
	карзларнинг туланиши		
9540-	Узок муддатли ва киска	Киска муддатли карз олиш	-5000, 5100,
	муддатли кредитлар ва карзлар		5200, 5500
	буйича хориж валютасининг		
	ижобий фаркини акс эттириш		
		Берилган васикалар буйича	-5110
		карзларни акс эттириш	
		Кредит хисобига банкдан васика	-5610
		олиш	
		Киска муддатли карзлар олиб	-6010
		мол етказиб берувчиларға	
		карзни тулаш	
		Киска муддатли кредитлар олиб	-6010, 6020
		мол етказиб берувчиларға	
		карзларни тулаш	
		Олинган киска муддатли	-7910
		кредитлар хисобига узок	
		муддатли кредитларни тулаш	
		Олинган киска муддатли	-7820, 7830
		кредитлар хисобидан узок	
		муддатли карзларни тулаш	
		Кредит ва карз фоизларининг	-9610
		карзлар суммасига киритилиши	
		Узок муддатли ва киска	-9620
		муддатли кредитлар ва карзлар	
		буйича хориж валютасининг	
		салбий фаркларини акс эттириш	

8. Хар – хил кредитор карзлар ва хисобланган бошка мажбуриятларни хисобға олиш.

Субъектлар узларининг молиявий-хужалик фаолиятини амалға ошираётганда юкорида кайд килинган жорий мажбурият (карз) лардан ташкари куйидаги мажбуриятлари

вужудга келади: лизинглар буйича карзлар, хисобланган фоизлар, роялти ва гонорарлар, кафолатлар буйича карзлар, узок муддатли карзнинг бир кисмини жорий мажбуриятга утказиш, даъволар буйича ва хисобдор шахсларга булган карзлар ва бошка жорий карз мажбуриятлари вужудга келади.

Ушбу муомалаларнинг натижасида вужудга келган карзлар ва уларни тулаш буйича амалга оширилган туловлар куйидаги счётларда кайд килинади ва умумлаштирилади:

6910-"Туланадиган тезкор лизинг"

6920-"Хисобланган фоизлар"

6930-"Роялти ва гонорарлар буйича карзлар"

6940-"Кафолатлар буйича карзлар"

6950-"Туланадиган узок муддатли карз мажбуриятларининг жорий кисми"

6960-"Даъволар буйича туланадиган счётлар (туловлар)"

6970-"Хисобдор шахсларга булган карзлар"

6990-"Бошка мажбуриятлар"

6910-"Туланадиган тезкор лизинглар" счёти лизингга олувчиларнинг жорий лизинг юзасидан мажбуриятларини акс эттириш учун ишлатилади. Бу счётнинг кредитида харажат счётлари билан боғланган холда, хисобланган тулов суммалари ва унинг дебет томонида эса пул маблаглари билан корреспонденцияланган холда лизинг берувчиларга туланган суммалар акс эттирилади.

6910-"Туланадиган тезкор лизинглар" счёти буйича аналитик хисоб хар бир лизинг шартномаси буйича айрим олган холда юритилади.

6920-"Хисобланган фоизлар" счётида кредиторлар томонидан берилган карзлар ҳамда лизинг буйича хисобланган фоизлар акс эттирилади. 6920-"Хисобланган фоизлар" счётининг кредитида берилиши лозим булган фоизлар, дебетида эса-фоизлар буйича туланган карз суммалари акс эттирилади.

6920-"Хисобланган фоизлар" счёти буйича аналитик хисоб мажбуриятларининг хар бир тури буйича олиб борилади.

6930-"Роялти ва гонорарлар буйича карзлар" счётида бошка хужалик юритувчи субъектлардан фойланиш учун активларни олиш натижасида келиб чикадиган субъектнинг мажбуриятларини, 2-сон БХМСга мувофик акс эттиради. Роялти ва гонорарларни тулаш буйича кулланиладиган 6930-"Роялти ва гонорарлар буйича карзлар" счётининг кредитида роялти ва гонорарлар буйича хисобланган карзлар, тегишли харажатлар счётларнинг корреспонденцияси билан акс эттирилади.

6930-"Роялти ва гонорарлар буйича карзлар" счёти буйича аналитик хисоб карзнинг хар бир тури буйича олиб борилади.

6940-"Кафолатлар буйича карз" счётида субъект томонидан сотилган махсулотларнинг кафолатли хизмати буйича мажбуриятлари акс эттирилади.

Агар сотиш пайтида компания узининг сотган махсулоти учун кафолат берса, ушбу мажбурият бутун кафолат муддатида кучга эга булади. 2-БХМСга мувофик кафолат суммаси сотилган даврнинг харажатлари счётининг дебетида акс эттирилади.

6940-"Кафолатлар буйича карз" счёти буйича аналитик хисоб кафолат билан сотилган хар бир махсулот, хизмат, ишларнинг турлари буйича айрим олиб борилади.

6950-"Туланадиган узок муддатли карз мажбуриятларининг жорий кисми" счётида мазкур хисобот даврда туланиши лозим булган узок муддатли карз мажбуриятларининг жорий кисми акс эттирилади.

6950-"туланадиган узок муддатли карз мажбуриятларининг жорий кисми" счёти буйича аналитик хисоб карз мажбуриятлари, эмитентлар, тулаш муддатлари, турлари буйича олиб борилади. Узбекистон Республикаси худудида ва унинг ташкарисида карз мажбуриятларини тулаш тартиби билан меъёрлаштирилади.

6960-"Даъволар буйича туланадиган счётлар" счёти истеъмолчилар, транспорт ва бошка ташкилотлардан тушган даъволар буйича субъектнинг карзи хакидаги ахборотни

умумлаштириш учун мулжалланган, ҳамда куйиладиган жарималар (усимлар) буйича маълумотлар йигилади.

Даъволар асосан шартнома мажбуриятларини бажармаганликдан келиб чиқади.

6960-"Даъволар буйича туланадиган счётлар" счёти буйича аналитик ҳисоб ҳар бир кредитор ва ҳар бир даъво, жарима ва усимлар буйича айрим олиб борилади.

6970-"Ҳисобдор шахсларга булган қарзлар" счёти субъектнинг ходимларига булган айрим қарзлари ҳақидаги ахборотни умумлаштириш учун мулжалланган. Бу қарзлар ишчиларга маъмурий-хужалик ва муомалавий харажатлар учун, хизмат сафарлари учун берилган бунақ суммалари билан ҳақиқий сарфланган харажатлар суммалари уртасидаги фарқининг натижасида келиб чиқади. Бунақ пули олмай туриб, ҳисобот суммаларининг сарфланиш натижасида ҳам қарздорлик келиб чиқади. Субъектнинг ходимларига тезкор муомалалар учун нақд пулларни бериш тартиби қасса муомалаларини юритиш қодалари билан бошқарилади. Ҳисобот берувчи шахслар белгиланган муддатда ҳақиқий сарфланган суммалари юзасидан ҳисобот беришлари керак, ушбу ҳисоботга исботловчи ҳужжатлар илова қилинади.

Сарфланган сумма ҳисобот учун берилган бунақ суммасидан ошса субъектнинг ҳисобот берувчи шахслар олдида қарздорлиги юзага келади ва ушбу ортикча сумма 6970-"Ҳисобдор шахсларга булган қарзлар" счётининг кредити томонида қайд қилинади.

6970-"Ҳисобдор шахсларга булган қарзлар" счёти буйича аналитик ҳисоб ҳар бир бунақ тулови ва ҳисобдор шахслар буйича олиб борилади.

6990-"Бошқа мажбуриятлар" счёти субъектнинг жисмоний ва юридик шахслар олдидаги тижорат булмаган турли муомалалари буйича (уқув юртлари, илмий ташкилотлар ва хоказо); чек билан туланадиган хизматлари учун транспорт ташкилотлари билан ва бошқалар билан юзага келадиган жорий мажбуриятларини акс эттиради.

6990-"Бошқа мажбуриятлар" счёти буйича аналитик ҳисоб мажбуриятларнинг ҳар бир тури буйича алоҳида юритилади.

6900-Ҳар хил кредиторларга ва бошқа ҳисобланган мажбуриятлар буйича қарзларни ҳисобга олувчи счётларнинг қизмаси.

6910-"Туланадиган тезкор лизинг"

6920-"Ҳисобланган фоизлар"

6930-"Роялти ва гонорарлар буйича қарзлар"

6940-"Қафолатлар буйича қарзлар"

6950-"Туланадиган узок муддатли қарз мажбуриятларининг жорий қисми"

6960-"Даъволар буйича туланадиган счётлар (туловлар)"

6970-"Ҳисобдор шахсларга булган қарзлар"

6990-"Бошқа мажбуриятлар"

Счётларнинг кредитидан		Счётларнинг дебетига	
Дебет		Кредит	
		С-Н	
1000, 6710, 6990-	Қафолатли хизмат буйича харажатларнинг ҳисобдан чиқарилиши	Усуналар, капитал қуйилмалар, ТМЗ буйича аниқланган хатоликлар микдори, сифати, суммалари буйича харидор ва буюртмачиларнинг даъволари	-0710, 0800, 1000, 1100, 1200, 2110, 2800, 2900 (1510)
5110, 5210, 5500-	Молиявий лизинг буйича жорий қарзнинг туланиши	Асосий, ёрдамчи, хизмат курсатувчи тармоқлар, умумишлаб чиқариш ва давр сарфлари учун ҳисобдор шахслар томонидан амалга оширилган сарфлар	-2010, 2310, 2510, 9439

5110, 5210, 5510, 5520-	Жорий лизинг буйича карзларнинг туланиши	Бошка ишлаб чиқариш ва хизмат курсатувчи тармоқларга ҳисобдор шахслар томонидан амалга оширилган сарфлар	-2320, 2710
5000, 5110, 5200, 5500-	Фоизлар буйича карзларнинг туланиши	Яроксиз махсулот буйича йукотишлар буйича карзлар ва уларни тузатиш учун ҳисобдор шахслар томонидан амалга оширилган сарфлар	-2610
5000, 5110, 5200, 5500-	Роялти ва гонорарлар буйича карзларнинг туланиши	Зарурий товарларнинг ҳисобдор шахслар томонидан сотиб олинishi	-2910, 2990
5000, 5100, 5200, 5500-	Узок муддатли карзларнинг жорий кисини тулаш	Бошка шахслардан карзлари буйича пул маблағлари, пул ҳужжатлари ва кимматбаҳо коғозларнинг олинishi	-5010, 5110, 5200, 5500, 5610, 5810
		Ижро варақалари, депонент карзлар ва карзга олинган товарлар буйича туловлар	-6710
		Узок муддатли карз суммасининг бир кисмини жорий карзга утказиш	-7830, 7840
		Молиявий лизинг буйича карзнинг бир кисмини жорий кисмга утказиш	-7910
		Мақсадли маблағлари- грант ва субсидиялар ҳисобига турли шахсларнинг курсатган хизматлари	-8810
		Асосий воситалар ва бошка активларни ҳисобдан чиқаришда бошка ташкилотларнинг курсатган хизмат суммаси	-9210, 9220
		Ҳисобдан чиқарилган дебитор карзлар, жарималар, усимлар	-9390
		Ҳисобдор шахслар томонидан махсулотларни сотиш учун сарфлар килиниши	-9419
		Жорий лизинг буйича карздорлик суммаси	-9424
		Моддий бойликларни сотиб олиш жараёнида харидорлар томонидан билдирилган даъволарнинг қабул килиниши	-9433
		Шартнома мажбуриятларига риоя килинганлиги учун ҳисобланган суммалар	-9439
		Роялти ва гонорарлар буйича карздорлик суммаси	-9439
		Маданий-маърифий соғломлаштириш муассасаларини асраш учун бошка ташкилотларнинг курсатган хизматлари	-9439

Кафолатли хизматлар буйича карздорлик суммаси	-2710
Фоизлар буйича карздорлик суммаси	-9610
Сотиб олинган акцияларни сакланганлиги учун депозитарийларга хисобланган сумма	-9690
Олдин ёзилган захиралар хисобига амалга оширилган харажатлар буйича турли ташкилотларга булган карзлар	-9690
Табиий офат ва ёнгиннинг олдини олиш сарфларининг хисобдор шахслар томонидан амалга оширилиши	-9720

9. Узок муддатли карзларни хисобини юритиш.

Молиявий хисоботни тайёрлаш ва такдим қилишнинг концептуал асоси" номли "Бухгалтерия хисобининг миллий стандарти (О-БХМС) илгари содир булган муомалалар ёки воқеаларнинг натижасида юзага келган субъектнинг юзага келган мажбуриятларини аниқлайди. Ушбу мажбуриятлар асосан узок муддатли активларни барпо қилиш-қуриш ва сотиб олиш муомалаларининг натижасидир.

Уларни тугатиш (тулаш), активларни қучириш ёки улардан фойдаланишга, ишларни бажаришга, хизмат курсатишга ёки келажакда иқтисодий нафнинг чиқиб кетишига олиб келиши мумкин. Ушбу мажбуриятлар субъектнинг хар хил келишувлари натижасида юзага келади ва олинган товар-моддий захиралари, курсатилган хизмат ва бажарилган ишларни қабул қилиб олиш юзасидан келгуси туловлар учун юридик асос булиб хизмат қилади ва субъектнинг бошқа юридик ва жисмоний шахсларга булган карз мажбуриятларини тасдиқлайди.

Узок муддатли мажбуриятлар - дебиторнинг (карз берувчининг) хақиқий баланс санасидан ёки унинг фаолияти қисмидан бир йилдан ошқин муддатда туланиши мумкин булган карзлардир.

Амалдаги қонунга мувофиқ чет эл валютасида вужудга келган мажбуриятлар, ушбу булимда сумда хисобга олинади (Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки белгиланган курс буйича чет эл валютасини хар ойда қайта баҳолаш йули билан аниқланади), ушбу мажбуриятлар буйича хисоблашиш ва туловлар валютада акс эттирилади. Чет эл валютаси билан амалга оширилган муомалалар буйича хориж валютаси, курсининг сумга нисбатан фарқлари 9640-"Курснинг ижобий фарқларидан олинган даромадлар" ва 9620-"курснинг салбий фарқларидан қурилган зарарлар" счётларида хисобга олиб қорилади.

Бу булимда қуйидаги хисоб счётларида тулов ва мажбуриятларнинг хисобини юритиш тартиби буйича ахборотлар йиғилади:

7000-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланидан узок муддатли карзлар" ни хисобга олувчи счётлар

7100-"Булимларга булган узок муддатли мажбуриятлар" ни хисобга олувчи счётлар

7200-"муддати узайтирилган узок муддатли мажбуриятлар" ни хисобга олувчи счётлар

7300-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар" ни хисобга олувчи счётлар

7800-"Узок муддатли карзлар" ни хисобга олувчи счётлар

7900-"Бошқа шахсларга булган узок муддатли карзлар" ни хисобга олувчи счётлар

Хужалик юритувчи субъектлар узларининг фаолияти жараёнида асосан узок муддатли активларни куриш, сотиб олиш билан боглик булган муомалаларни мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан амалга оширадилар. Ушбу муомалалар натижасида, агарда хисоблашиш шаклида амалга оширилса олган мулкларнинг киймати кейинчалик 1 йил ичида ёки ундан куп вақтда туланади. Шартномада келишилган туловлар буйича пудратчи ва мол етказиб берувчилар олдидаги узок муддатли мажбуриятлар хакидаги куйидаги маълумотларни умумлаштириш лозим:

субъектга олинган, лекин уларнинг киймати туланмаган моддий кийматликлар, бажарилган ишлар, хизматлар, ускуналар ва хоказолар буйича хисоблашишлар;

хисоблашишлари режали туловлар тартибида олиб бориладиган моддий бойликлар, ишлар, хизматлар учун;

моддий бойликларни кабул килишда аникланган ортикча суммалар юзасидан хисоблашишлар.

Ушбу юкорида келитирлган муомалаларни кайд килиш ва уларнинг устидан назорат урнатиш куйидаги счётларда амалга оширилади:

7010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар"

7020-"Берилган васикалар"

7010-"Мол етказию берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" счётида субъект томонидан олинган ТМЗ, бажарилган ишлар, курсатилган хизматлар ва бошка активлар учун субъектнинг мол етказиб берувчилар ва пудратчиларнинг олдидаги узок муддатли карзини акс эттиради.

7010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" счёти хакикий олинган ТМЗ, кабул килинган ишлар ва фойдаланган хизматларнинг киймати суммасига кредитланади ва ушбу бойликларни ёки тегишли харажатларни хисобга олувчи счётларнинг дебет томонига кайд килинади.

7010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" счёти буйича аналитик хисоб хар бир такдим этилган счёт ва мажбуриятлар (режали туловлар тартибида-хар бир мол етказиб берувчилар ва пудратчилар) буйича юритилади.

7020-"Берилган васикалар" счётида ТМЗ ва бошка активларни сотиб олиш, бажарилган иш ва курсатилган хизматлар учун хужалик юритувчи субъектнинг берган васикаларининг харакати акс эттирилади.

Васикалар фоизли ва фоизсиз булиши мумкин. Фоизли васикалар васиканинг асосий суммасини аник курсатади – номинал кийматини ва урнатилган фоизнинг даражасини. Фоизсиз васикалар хам аслида фоизнинг туланишини назарда тутуди, чунки бу васикаларнинг номинал киймати узининг ичига карзнинг суммасини хамда ушбу карз буйича фоизларнинг суммасини олади. Бу эса туланиш муддатига булган тулов учун ягона суммани ташкил килади. 7020-"Берилган васикалар" счётининг кредити буйича узок муддатли карзлар хисобга олинади. Васикалар буйича карзларнинг туланишининг даварига караб, туланган суммалар пул маблағларини хисобга олувчи счётларнинг кредитидан 6020-"Берилган васикалар" ва 6920-"Хисобланган фоизлар" счётининг дебетига утказилади. (аввало 7020 счётининг дебетидан 6020 счётининг кредитига утказилиб кейин туланади). Чунки умумий туловнинг суммаси васика буйича асосий карзнинг суммасини ва ушбу васика буйича фоизларнинг суммасини хам узининг ичига олади.

7020-"Берилган васикалар" счёти буйича аналитик хисоб хар бир берилган васика буйича юритилади. Тулов муддати узайтирилган васикалар алохида хисобга олинади.

7000-Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган узок муддатли карзларни хисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

7010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар"

7020-"Берилган васикалар"

Счётларнинг кредитидан		Счётларнинг дебетига	
Дебет		Кредит	
		С-Н	
4010-	Харидорларнинг қарз суммасини индоссация қилиш	Урнатиш учун олинган машина ва ускуналарнинг қиймати	-0700
4310-	Илгари берилган бунақларнинг ҳисобга олиниши	Капитал қурилиш учун пудратчиларнинг бажарган ишлари ва курсатган хизматлари	-0810, 0830
5110, 5200, 5500-	Қарзларнинг банкдаги ҳисоблашиш счётларидан туланиши (7000-6000)	Мол етказиб берувчилардан олинган ТМЗ қиймати	-1010, 1090, 2900
6810, 6820, 7810-	Қарзларнинг банкнинг кредитлари ва бошқа қарзлар ҳисобидан туланиши	Устириш ва боқиш учун олинган хайвонларнинг қиймати	-1100
7820-	Қарз суммасининг васика билан алмаштирилиши	Тегишли тармоқларга, яроксиз маҳсулотларни тузатиш, тайёр маҳсулотларни сотиш, маъмуриятга курсатилган хизматларнинг қиймати	-2010, 2300, 2510, 2610, 2710, 9410, 9420,
9010, 9030, 9220-	Қарз ҳисобига ТМЗ берилиши	Капитал бўлмаган ишларни бажариш буйича қарз	-1080
9390-	тулов муддати утган қарзларни ҳисобдан чиқариш	Келгуси давр харажатларига киритилган ишлар ва хизматларнинг қиймати	-3100
		Олинган активлар буйича ҳисобланган ва мол етказиб берувчиларга туланган ККС	-4410
		ТМЗ меъёрдан ортиқча камомадига Келтирилган ТМЗ табиий камайиш меъёридаги суммаси	-4860 -4730, 9430
		табиий офатларнинг олдини олиш ва натижаларини тугатиш билан боғлиқ сарфларнинг суммасига	-9720

Хозирги даврда йирик компания ва фирмалар харидорларни жалб қилиш ва бозорларга кириш мақсадида тегишли қулай муҳитга эга бўлган ҳудудларда узларининг бўлимлари, филиаллари ва ваколатхоналарини очмоқдалар. Ушбу бўлимлар мустақил балансга ажратилиб юридик қучга эга бўлади.

Хужалик юритиш фаолиятида бош субъект билан ушбу мустақил балансга ажратилган (МБА) бўлимлар уртасида ҳисоблашишлар, яъни қарз мажбуриятлари юзага келади. Чунки улар бош субъект билан жорий активлар, пул маблағларива узок муддатли активларни бир биридан олиш ва бериш билан боғлиқ муомалаларни амалга оширадilar. Натижада ушбу узаро ҳисоблашишни қайд қилиш ва унинг устидан назорат урнатиш зарурияти тугилади.

Айрим балансга ажратилган бўлимлар, филиаллар ва ваколатхоналар олдидаги бош субъектнинг узок муддатли қарзлар (баланс ичидаги ҳисоблашишлар)нинг ҳолати ва ҳаракати тугрисидаги ахборотлар 7110-"Айрим балансга ажратилган бўлимларнинг олдидаги узок муддатли қарзлар" счётида умумлаштирилиб борилади.

Ушбу счётада куйидаги маблағлар ва муомалалар буйича вужудга келган бош субъектнинг булинмалари олдидаги узок муддатли карзлари ҳисобга олинади:
 ажратилган мулклар юзасидан карзлар;
 моддий кийматликларнинг узаро берилиши юзасидан карзлар;
 умумбошқарув фаолияти буйича содир булган сарфларни утказиш буйича карзлар;
 булинмалар томонидан бош субъектнинг ходимларига меҳнат хақи бериш юзасидан карзлари ва шунга ухшашлар.

Ушбу 7110-"Айрим балансга ажратилган булинмаларнинг олдидаги узок муддатли карзлар" счётининг кредит томонида булинмалар билан ҳар хил муомалаларнинг содир булиши натижасида вужудга келган мажбуриятларнинг суммалари тегишли моддий кийматликлар, харажатлар, пул маблағлари ва мулк счётлари (карзларнинг турлари буйича) билан корреспонденцияланган ҳолда ҳисобга олиб борилади.

7110-"Айрим балансга ажратилган булинмаларнинг олдидаги узок муддатли карзлар" счёти буйича аналитик ҳисоби ҳар бир карзнинг турлари, муомалалар ва булинмалар айрим олинган ҳолда юритилади.

7100-Булинмалар олдидаги узок муддатли карзларни ҳисобга олувчи счётнинг чизмаси

Счётларнинг кредитидан		Счётларнинг дебетига	
Дебет		Кредит	
		С-Н	
6110-	Узок муддатли карзнинг таркибига узгартириш киритиш, яъни жорий даврда туланадиган қисмини акс эттириш	Булинмалардан турли моддий бойликларнинг олиниши ва капитал куйилма хизматларининг бажарилиши	-0100, 0400, 0700, 0800, 1000, 1100, 2800, 2900
		Ушбу муомалаларнинг акс эттирилиши, факат ТМЗ олганда (ҳисоб сиёсатида асосан). Олинган ТМЗ кийматидаги фарқлар суммаси	-1510
		Булинмалар томонидан сарфланган харажатларнинг акс эттирилиши	-1610 -2000, 2300, 2510, 2710, 9410, 9440,
		Булинмалардан олинган ярим тайёр маҳсулотларнинг киймати	-2110
		Булинмаларда амалга оширилган сарфларнинг келгуси давр харажатларига олиб борилиши	-3100
		Булинмалардан карзга пул маблағлари ва йуланмаларнинг	-5000, 5100,

олиниши	5200, 5500, 5600, 5900
Сотиб олинган махсулотлар ва активларнинг таннархини акс эттириш	-9100, 9210, 9220
Булинмаларнинг даромади хисобига тегишли булган зарарлар суммасини акс эттириш	-9430, 9720
Булинмаларга булган карзларни тулаш санасида валюта курслари уртасидаги фарк (-) нинг акс эттирилиши	-9630

Субъектларнинг молиявий-хужалик фаолияти айрим холларда томонларнинг манфаати кузланган холда узок муддатли мажбуриятларнинг туланиш муддатлари яна ҳам чузилади (реструктуризация). Натижада субъектнинг молиявий ахволи, тулов кобилиятини чукуррок урганиш максидида ушбу мажбуриятларнинг хисобини айрим юритиш, уларни назорат ва чукур, хар томонлама тахлил килишнинг заруриятини келтиб чикаради.

Субъектнинг хужалик-молия фаолияти билан боглик булган, узок муддатли асосда узайтирилган узок муддатли мажбуриятлари хакидаги ахборотни умумлаштириш куйидаги счётларда амалга оширилади:

7210-"Вактинча фарклар буйича узайтирилган даромад (фойда) солиги юзасидан мажбуриятлар"

7220-"Соликлар ва мажбурий туловлар юзасидан муддати узайтирилган мажбуриятлар"

7230-"Облигация юзасидан муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртмалар)"

7240-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган мукофотлар (кушимча)"

7290-"Бошка муддати узайтирилган мажбуриятлар"

7210-"Вактинча фарклар буйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги юзасидан мажбуриятлар" счётида вакт буйича мавжуд булган фаркларни айириш натижасида юзага келадиган, даромадга (фойда) куйиладиган муддати узайтирилган солик суммаси акс эттирилади.

Вактдаги фарк-жорий даврида соликка тортиладиган ва хисобга олинадиган даромад (фойда) уртасидаги фаркдир. Хисобот даврида даромад ва сарфнинг баъзи моддалари соликка тортиладиган даромадга киритилади ва улар хисобот даврида хисобга олинадиган даромадга киритилганда тугри келмайди. Даромадга солик буйича чиким даромад суммасининг хисобидан келиб чиккан холда хисобланади. Тулов учун даромад солиги эса соликка тортиладиган даромаддан келиб чиккан холда хисобланади. Натижада соликка тортиладиган ва хисобга олинадиган даромадлар уртасида фарк суммаси келиб чиқади.

Хисобланган даромадга куйиладиган соликни аниклашда ва соликка тортиладиган даромадни аниклашда кулланилган усуллар молиявий хисоботда акс эттирилиши керак. Бухгалтерияда кулланиладиган усулга мувофик даромад солиги буйича чиким субъектнинг даромад олишдан курган чикимлари каби курилади ва юзага келган даромад ва чикимларига ёзилиб, субъектнинг молия-хужалик фаолиятининг натижалари хакидаги хисоботда акс эттирилади.

Келажак даврларда туланиши керак булган ва соликка тортиладиган вакт фарклари мавжудлиги натижасида юзага келадиган даромад солигининг суммаси 7210-

"Вактинчалик фарклар буйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги юзасидан мажбуриятлар" счётида акс эттирилади ва баланс хисоботида мажбурият сифатида туркумлаштирилади.

Хар йили муддати узайтирилган мажбуриятларнинг тегишли кисми даромад солигини хисобга олишнинг тегишли счётига кучирилади ва муддати узайтирилган мажбуриятнинг жорий кисми каби акс эттирилади.

7220-"Соликлар ва мажбурий туловлар юзасидан муддати узайтирилган мажбуриятлар" счётида солик ва мажбурий туловлар буйича субъект бюджет олдидаги узок муддатли карзи акс эттирилади. Конунга мувофик уларнинг туловини бир неча йилларга узайтиришга рухсат берилади.

Жорий даврда туланадиган туловларнинг суммаси субъектнинг муддати узайтирилган мажбуриятлари хисобланади ва улар келажакда тугатилади.

7220-"Соликлар ва мажбурий туловлар юзасидан муддати узайтирилган мажбуриятлар" счёти буйича аналитик хисоб хар бир муддати узайтирилган солик ва тулов буйича ҳамда тугатилиш муддати буйича юритилади.

7230-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртмалар)" ва 7240-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган мукофотлар (кушимчалар)" счётларида субъектнинг облигациялар буйича хисобланадиган кушимчалар ва чегиртмалар юзасидан вужудга келган суммаларнинг узок муддатли кисми акс эттирилди.

Кушимчалар ва чегиртмалар облигацияларнинг чикканига караб бутун давр мобайнида йиллар уртасида даромад ёки чиким сифатида таксимланади. Облигациялар мукофотлар билан ёки чегиртмалар билан соитлганда фоизларни тулаш учун сарфланган суммалар бухгалтерия ёзувларида тегишли счётларда акс эттирилади ва улар хакикий туланадиган фоизлардан фаркланади.

Чегиртма ошганда, мукофотлар ушбу хужжатларнинг суммасига камайтирилади. Облигациялар чегиртма билан сотилса 7230-"Муддати узайтирилган дисконтлар (чегиртмалар)" счёти 5110-"Хисоблашишлар счёти" билан бир вақтда олинган суммага караб дебетланади ва 6830-"Банкдан ташкари тулашга кабул килинган облигациялар" ёки 7810-"Туланадиган облигациялар" счётлари кредитларининг корреспонденциясида акс эттирилади.

Жорий фоизларни облигациялар буйича тулашда ушбу сумма 9610-"Фоизлар шаклидаги харажатлар" счётининг дебитида кайд килинади. Бу счёт туланадиган фоизлар ва тугатилган чегиртмалар суммасини уз ичига олади, ҳамда туланиш суммасига 7230-"Муддати узайтирилган дисконтлар чегиртмалар)" счёти ва 5110-"Хисоблашиш счёти" кредитланади.

Облигациялар мукофот билан сотилганда 7240-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган мукофотлар" счёти 6830 ёки 7830- счётларининг кредити корреспонденциясида олинган мукофотлар суммасида 5110-"Хисоблашиш счёти" счётининг дебитида акс эттирилади. мукофот облигация карзининг туланиш муддати ичида 9530 - Фоиз курунишидаги даромадлар" счётига фоиздан олинган даромадлар сифатида кайд килинади.

7230, 7240 счётлари буйича аналитик хисоб облигацияларнинг хар бир тури ва тугатилиш муддатлари буйича юритилади.

7290-"Бошка муддати узайтирилган мажбуриятлар" счёти молия-хужалик фаолияти билан боглик булган субъектнинг олдинги счётларда курсатилганлардан ташкари бошка муддати узайтирилган мажбуриятлари хакидаги ахборотни акс эттириш учун мулжалланган.

7200-Муддати узайтирилган узок муддатли мажбуриятларни хисобга олувчи счётларнинг чизмаси.

7210-"Вактинча фарклар буйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги юзасидан мажбуриятлар"

7220-"Солиқлар ва мажбурий туловлар юзасидан муддати узайтирилган мажбуриятлар"

7230-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган чегиртма (дисконт)лар"

7240-"Облигациялар юзасидан муддати узайтирилган мукофотлар (кушимча)"

7290-"Бошка муддати узайтирилган мажбуриятлар"

Счётларнинг кредитига		Счётларнинг дебетидан	
Дебет		Кредит	
		С-Н	
6220-	Муддати узайтирилган облигация мукофотини жорий қисмга утказиш	Облигацияларни мукофотлар билан (номинал қийматдан юкори) сотиш	-5000, 5110, 5200, 5500
6210-	Хукуматнинг қарори билан солиқлар буйича қарзнинг жорий қисмига утказилиши	Облигация чегиртмаларини жорий қисмга қучириш	-6210
6410-	Даромад солиғи буйича вақтинчалик фарқнинг жорий қарзга утказилиши	Мажбурий туловлар буйича узок муддатли қарзнинг ҳисобланиши	-9439
7830-	Облигацияларни чегиртма билан (номинал қийматидан арзон) сотиш	Солиқ буйича бюджетга узок муддатли қарзнинг ҳисобланиши	-9810
		Муддати узайтирилган солиқ мажбуриятининг фарқ суммаси	

Қупчилик ҳолларда айрим буюртмаларни бажариш учун, айниқча йирик ҳажмдаги маҳсулот (самолет, кема ва ҳоказо) ишлаб чиқарилса ёки объектлар - иморат, иншоотлар қурилса пудратчи субъектлар ёки ишлаб чиқарувчилар харидор ва буюртмачилардан ушбу маҳсулотни тайёрлаб етказиб бериш ёки иморат ва иншоотларни қуриб топшириш учун одиндан бунақ оладилар. Ушбу бунақни олиш тартиби ва унинг ҳажми аниқ шартномаларда қурсатилади. Натижада ушбу бунақлар буйича мажбуриятлар пайдо булади. Субъектнинг молиявий аҳолини баҳолаш ва назорат урнатиш учун ушбу бунақларнинг ҳисобини юритиш ва зарур аҳборотларни туплаш лозим.

Буюртмачилар учун қисман тайёргарлик буйича ТМБни етказиб бериш, ишларни бажариш ва хизмат қурсатиш учун олинган бунақлар юзасидан узок муддатли қарзлар ҳақидаги аҳборотни умумлаштириш қуйидаги 7310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар" счётида амалга оширилади.

7310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар" счётида маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ишларни бажариш, хизматларни қурсатиш учун харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақ суммалари акс эттирилади.

Олинган бунақ суммалари ҳамда маҳсулот ва буюртмаларнинг қисман тайёрлиги буйича олинган туловлар 7310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар" счётининг кредити буйича ва пул маблағларини ҳисобга олувчи счётларнинг дебети буйича акс эттирилади.

Ишлар ва хизматларнинг тугатилишига ва буюртмачига топширилишига ҳамда харидорларга маҳсулотларни ортиб жунатишга қараб одиндан олинган бунақ суммалари буйича харидор ва буюртмачиларга булган қарз қамаяди ва ушбу суммалар 7310-"харидор ва буюртмачилардан олинган бунақлар" счётининг дебетидан ва 6310-"Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунақларнинг жорий қисми" счётининг кредитида акс эттирилади. шу билан бир вақтда олинган узок муддатли бунақ суммалари жорий қисмга қучирилади ва кейинчалик уларни сотиш қараёнига 9010, 9030, 9210, 9220 счётларнинг

кредитлари ёки 4010 счётининг кредитига утказилади ва 6310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунаклар" счётининг дебитида акс эттирилади.

7310-"Харидор ва буюртмачилардан олинган бунаклар" счёти буйича аналитик ҳисоб ҳар бир олинган бунакнинг тури ва бунак берувчи шахс буйича олиб борилади.

7310-харидорлардан ва буюртмачилардан олинган бунакларни ҳисобга олувчи счётининг чизмаси

Счётларнинг кредитидан Дебет		Счётларнинг дебитида Кредит	
		С-Н	
5000,	Олдиндан олинган бунакларнинг	Асбоб ускуналар, машиналарни,	-5000,
5100,	мажбуриятларнинг	ТМЗ етказиб бериш, ишларни	5100,
5200,	бажарилмаслиги ёки бошқа	бажариш ва хизмат курсатиш учун	5200,
5500,	сабабларга кура қайтарилиши	харидор ва буюртмачилардан	5500
5600-		олинган бунаклар	
4010	Махсулотларни сотиш,		
(6310,	буюртмаларни бажариш ва		
9000,	хизмат курсатиш натижасида		
9210,	олинган бунакларнинг ҳисобдан		
9220)	чиқарилиши		
6800,	Олинган бунакнинг банкнинг		
7810,	кредити ҳисобидан ёки қарз		
7830,	ҳисобидан қайтарилиши		
7840-			
9390-	Олинган бунакнинг даъво муд- дати утгандан кейин ҳисобдан чиқарилиши		

Ҳар хил турдаги нотижорат муомалаларнинг натижасида турли жисмоний ва юридик шахслар олдида субъектнинг узок муддатли мажбуриятлари, яъни бошқа шахсларга булган узок муддатли қарзлари пайдо булади. Ушбу қарзлар қуйидаги муомалаларнинг натижасида пайдо булади:

уқув юртлари, илмий муассасалар ва шунга ухшашлар;

транспорт ташкилотлари (темир йул. ҳаво, сув йуллари)нинг курсатган хизматларини чек билан тулаш;

суд идораларининг ижро варақалари ва қарорларига асосан ҳар хил ташкилотлар фойдасига субъект ходимларининг меҳнат ҳақидан ушланган суммалар ва бошқалар қиради.

Ушбу қарзлар юзасидан мажбуриятларни ҳисобга олиш 7920-"Бошқа шахсларга булган узок муддатли қарзлар" сётида амалга оширилади.

7920-"Бошқа шахсларга булган узок муддатли қарзлар" счётининг кредитида ТМҚни ва тегишли харажатларни ҳисобга олувчи счётларнинг дебити буйича корреспонденцияда вужудга келган узок муддатли қарзлар акс эттирилади.

7920-"Бошқа шахсларга булган узок муддатли қарзлар" счёти буйича аналитик ҳисоби қарзларнинг ҳар бир тури ва тегишли шахслар буйича айрим олинган ҳолда юритилади.

7920-Бошқа шахсларга булган узок муддатли қарзларни ҳисобга олувчи счётининг

чизмаси

Счётларнинг кредитидан Дебет		Счётларнинг дебетига Кредит	
		С-Н	
5000, 5100, 5200, 5500, 5600-	Ушбу карзларнинг туланиши (6800 счёти оркали)	хар хил ташкилотлардан номоддий активлар, асбоб-ускуналар, ТМЗ сотиб олиш, капитал курилишига хизмат курсатиш хизматларини чек билан тулаш	-0400, 0700, 0800, 1000, 1100, 1210, 2800, 2900
6810, 6840-	Ушбу карзларнинг кредитлар ва карзлар ҳисобидан туланиши	ТМЗ ҳисобга олганда ҳисоб сиёсати билан ушбу счёт кулланилса Асосий, ёрдамчи ишлаб чиқаришга хизматлар курсатиш, умумишлаб чиқариш, умумхужаликка, яроксиз махсулотларни тузатишга хизмат курсатиш сарфлари Нокапитал ишларни бажаришга курсатган хизматлар Келгуси давр сарфларига тегишли булган ишларни бажариш Кимматбаҳо коғозларнинг (жорий инвестиция) сотиб олиниши Коммунал хизмат ҳақининг ходимларнинг махнат ҳақидан ушлаб қоллиниши максадли маблағлар ҳисобидан сарфларнинг акс эттирилиши захиралар ҳисобидан амалга оширилган сарфларнинг акс эттирилиши Мулкларни ҳисобдан чиқариш ибан боғлиқ сарфлар Сотиб олинган акцияларнинг сакланганлиги учун депозитарияларга ёзилган карзлар	-1510 -2010, 2300, 2510, 2610, 2710, 9400 -1080 -3100 -5810 -6710 -8810 -8910 -9210, 9220 -9690

9. Банкнинг кредитлари ва бошқа карзларнинг ҳисобини юритиш.

Ҳозирги даврда ужалик юритувчи субъектлар узларининг фаолияти давомида асосан узок муддатли активларни олиш, куриш ва яратиш учун куп холларда банкнинг узок муддатли кредитларидан фойдаланадилар. Кредитларни олиш йуналишлари ва тегишли хужжатларни банкка топшириш, ушбу кредитларни тулаш, фоизларини ҳисоблаш киска муддатли банк кредитларини олиш тартибига ухшайди. Ушбу узок муддатли кредитларнинг ҳаракати ва ҳолатини кайд қилиш ва назоратини урнатиш заруриятини келтириб чиқаради.

Сум ва чет эл валютасида республика худудида ва унинг ташкарида субъектнинг олган турли урта муддатли ва узок муддатли (12 ойдан ошрик) кредитларининг холати ва харакати хакидаги ахборотларни умумлаштириш 7810-"Узок муддатли банк кредитлари" счётида амалга оширилади.

Кредитлаш, кредитларни расмийлаштириш ва уларни тулаш тегишли конун ва кредит шартномалари асосида тартибга солинади.

Урта муддатли ва узок муддатли (12 ойдан ошрик муддатга олинган) банк кредитларининг суммалари 7810-"Узок муддатли банк кредитлари" счётининг кредитида ва пул маблағларини исобга олувчи тегишли счётларнинг 5110-"Хисоблашиш счёти", 5200-"Валюта счётлари", 5500-"Банкда махсус счётлари"нинг дебети томонида кайд килинади.

Узок муддатли банк кредитларининг суммаси туланганда ушбу сумма 7810-"Узок муддатли банк кредитлари" счётининг дебетида (6810-"Банкнинг киска муддатли кредитлари" счёти оркали) ва пул маблағларини хисобга олувчи счётлар, 5110-"Хисоблашиш счёти", 5200-"Валюта счёти", 5500-"Банкнинг махсус счётлари"нинг кредитига ёзилади. Муддатида туланмаган узок муддатли банк кредитлари алохида хисобга олинади.

Узок муддатли банк кредитларининг аналитик хисоби кредитнинг турлари, муддатлари ва кредитни берган банклар буйича алохида юритилади.

7810-Узок муддатли банк кредитлари счётининг чизмаси

Счётларнинг кредитдан
Дебет

Счётларнинг дебетида

Кредит

		С-Н	
5110,	Узок муддатли кредитнинг	Кредит хисобига курилишни	-0810
5200-	туланиши (6910-счёт оркали)	амалга ошириш	
9210-	Кредитнинг асосий восита билан	Кредит хисобига асосий	-0820
	копланиши	воситаларни сотиб олиш	
6810-	Киска муддатли кредит	Узок муддатли банк васикасини	-0910
	хисобидан туланиши	олиш	
9540-	Курс фаркларидаги ижобий	Мол етказиб берувчилар ва	-6010
	сумма	пудратчиларга булган карзни	
		тулаш	
6820-	Киска муддатли карзларга	Узок муддатли банк кредитини пул	-5110,
	айлантириб туланиши	маблағи сифатида олиш	5200,
			5500
		Кредит буйича хисобланган	-9610
		фоизнинг кушилиши	
		Кредитлар буйича салбий курс	-9620
		фарклари	

10. Кайтариладиган махсадли молиялаштириш ва тушумларнинг хисобини юритиш.

Айрим холларда субъектлар кредитнинг шартларидан келиб чиқиб, агарда шартлари кониктирмаса бошка юридик ва жисмоний шахслардан узок муддатли карз оладилар. Ушбу карзлар асосан облигация, васикалар, лизинглар куринишига эга булади. Ушбу муомалаларни амалга оширишда асосий хужжат тузилган шартнома ёки унга тенглаштирилган бридик кучга эга булган бошка бир хужжатдир. Натижада ушбу муомалаларнинг натижасида пайдо буладиган мажбуриятларни алохида гурухлаштирилган холда хисобини юритиш лозим.

Республикадаги ва хориждаги карз берувчилар билан (банклардан ташкари) хисоблашишлар, улардан 12 ойдан ортик муддатга олинган кредитлар ва сумда ёки хорижий валютада бошка жалб килинган маблагларнинг ҳолати ва ҳаракати тугрисидаги маълумотларни умумлаштириш куйидаги счётларда амалга оширилади:

7810-"Туланадиган лизингларнинг узок муддатли қисми"

7820-"Бошка узок муддатли қарзлар"

7830-"Туланадиган облигациялар"

7840-"Туланадиган васикалар"

Қарз берувчилардан (банклардан ташкари) келиб тушган маблаглар пул маблаглари ёки хисоблашишларни хисобга олувчи счётларнинг дебитида ва узок муддатли қарзларнинг ҳисоби счётларнинг (7800) кредитида акс эттирилади.

Туланган қарзлар суммаларига узок муддатли қарзларни хисобга олувчи счётлар қисқа муддатли қарзлар счёти орқали (дебет 7800 ва кредит 6820) пул маблагларини хисобга олувчи счётлар билан корреспонденцияланиб дебетланади. Уз вақтида тулманган қарзлар алоҳида хисобга олинади.

7830-"Туланадиган облигациялар" счётида қарз берувчиларга облигациялар бериш ҳисобига, субъектга жалб килинган 12 ойдан ортик муддатда туланадиган маблаглар хисобга олинади. Хар йиллик ажратмалар суммаси чиқарилган облигацияларнинг муддатидан ва курсатилган фарқларнинг миқдоридан келиб чиққан ҳолда хисобланади.

7840-"Туланадиган васикалар" счётида қарз берувчиларга берилган 12 ойдан ортик муддатда қайтариладиган васикалар хисобга олинади.

Васикалар буйича муомалалар васика берувчи субъектда 7840-"Туланадиган васикалар" счётининг кредитида (васиканинг номинал қийматида) ва 5110-"Ҳисоблашиш счёти" ёки 5210-"Валюта счёти" да (ҳақиқий олинган пул маблаглари суммасида) ва бошка активларни хисобга олувчи счётларнинг дебитида акс эттирилади.

Васикалар буйича хисоблашиш муомалалари туланганлик ҳақидаги банк хабарномаси асосида, 7840-"Туланадиган васикалар" счётининг дебети ва тулов счётларининг кредитида акс эттириш йули билан ёпилади.

Васика берувчи субъект қарз берувчилардан олинган, натижада васика ҳисоби булган пул маблагларини қайтарганда, васика берувчи ва бошка туловчилар васикалар юзасидан уз мажбуриятларини белгиланган муддатда бажармаганликлари учун туловлар буйича ёзув 7840-"Туланадиган васикалар" счётининг дебети буйича пул маблагларни хисобга олувчи счётлар билан корреспонденцияланган ҳолда амалга оширилади.

Бу ҳолда харидорлар, буюртмачилар ва бошка дебиторлар билан тулов муддати утган васикалар юзасидан хисоблашишлар буйича қарзларни мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган туловнинг ҳисоби счётларига мувофиқ хисобга олиш давом эттирилади.

Қарз берувчиларнинг олдидаги қарздорлик, яъни субъектга берилган васикалар 7840-"Туланадиган васикалар" счётидан хисобдан чиқарилмасдан, алоҳида аналитик счётларда хисобга олинади.

Дисконтланган васикаларнинг аналитик ҳисоби банкларда юритилиб, васика берувчилар ва алоҳида васикалар, бошка қарздорлик мажбуриятлари ёки васикаларнинг ҳисоби алоҳида олиб борилади.

7910-"Туланадиган молиялаштирилган лизинг" счётида узок муддатли молиявий лизинг шароитида уларга берилган, узок муддатли активлар учун ижапрага берувчилар билан хисоблашишлар амалга оширилади.

Молиявий лизинг сифатида субъектга фойдаланиш учун олинган узок муддатли активлар учун ижарага берувчилар олдидаги қарздорлик 7910-"Туланадиган лизингнинг узок муддатли қисми" счётининг кредитида хисобга олиниб, 0310-"Лизинг шартномаси буйича олинган асосий воситалар" счётининг дебети билан корреспонденцияланади.

7820-"Бошка узок муддатли қарзлар" счётида қарзга берувчилар ва қарзга олувчилар уртасидаги шартномалар асосида олинган бошка узок муддатли қарзлар хисобга олинади.

Бошка узок муддатли карзларни хисобга олувчи счёт буйича аналитик хисоб хар бир карз ва уларнинг тулов муддати буйича айрим олган холда юритилади.

7800 ва 7900-Узок муддатли карзларни хисобга олувчи счётларнинг чизмаси

7810-"Туланадиган лизингларнинг узок муддатли кисми"

7820-"Бошка узок муддатли карзлар"

7830-"Туланадиган облигациялар"

7840-"Туланадиган васикалар"

Счётларнинг кредитидан Дебет		Счётларнинг дебетига Кредит	
		С-Н	
5000, 5100, 5200-	Олинган узок муддатли карзларнинг копланиши (6940-счёт оркали)	Карз берувчилардан асосий воситалар, НМА ва ТМЗ олиними	-0100, 0400, 0700, 0800, 1000, 1100, 2800 2900
6910-	Молиялаштириладиган лизинг туловининг жорий кисми	Ижарага берувчиларга молиялаштириладиган лизинг буйича карзнинг акс эттирилиши	-0310
9540-	Олинган карзлар буйича сум курсининг ижобий фарки	Карз берувчилардан васиканинг олиними	-4020
		Карз берувчилардан пул маблағларининг олиними	-5000, 5110, 5200
		Берилган облигациялар хисобига узок муддатли карзларнинг олиними	-5110, 5200
		Берилган васикалар юзасидан узок муддатли карзларнинг олиними	-5110, 5200
		Карз ва лизинг фоизининг кайд килиниши	-9610
		Олинган карзлар буйича сум курсининг салбий фарки	-9620

Назорат саволлари:

1. Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга булган карзлари кандай хисобга олинади?
2. Мустакил балансга ажратилган булинмаларга булган карзларни кандай хисобга олинади?
3. Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг кандай хисобини юритади?
4. Олинган бунакларни кандай хисобга олинади?
5. Сугурта ва бюджетдан ташкари жамгармаларга булган карзларни хисобга олишкандай булади?
6. Таъсисчиларга булган карзларнинг хисобга кандай олинади?
7. Банкнинг кредитлари ва бошка карзларнинг хисобини юритиш кандай акс эттирилади?

8. Хар – хил кредитор карзлар ва хисобланган бошка мажбуриятларни кандай хисобга олинади?
9. Узок муддатли карзларни хисобини юритиш нималар асосида булади?

Атамалар:

1. Акциядор.
2. Актив.
3. Ижара.
4. Ижара хаки.
5. Ижарага берувчи.
6. Ижарага олувчи.
7. Баланс.
8. Валюта курси.
9. Васика.
10. Рагбатлантириш.
11. Дебитор.
12. Кредитор
13. Пул.
14. Шартнома.
15. Буюртма.
16. Гаров.
17. Импорт.
18. Кредит.
19. Улгуржи бахо.
20. Тулов талабномаси.
21. Фойда.
22. Экспорт.
23. Юридик шахс.
24. Стандарт.
25. Бухгалтерия.
26. Мажбурият.
27. Шартнома.
28. Карз.

4-МАВЗУ. МЕҲНАТ ВА УНГА ҲАҚ ТЎЛАШ ХИСОБИ

режа

1. Умумий қоидалар
2. Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этиш ва унинг шакллари
3. Ишламаган вақтига ҳақ ва вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги бўйича нафақа ҳисоблашни ҳужжатлаштириш
4. Меҳнат ҳақини тўлаш тартиби

1. Умумий қоидалар

Моддий бойликларни ишлаб чиқариш жараени меҳнат куроли ва меҳнат буюмларидан ташқари, бевосита меҳнат жараенини ҳам ўз ичига олади. Ишлаб чиқариш жараенида ишлаб чиқариш воситаларидан фойдаланиб кишининг истеъмолини қондирадиган маҳсулот вужудга келтирилади.

Бозор мунасабатларига ўтиш ходимларга яна акция ва облигациялар бўйича дивиденд ва фойзлар тарзида бошқа манбалардан даромад олиш имкониятини берди.

Ҳар бир ходимнинг меҳнат даромадлари, корхона фаолиятининг пировард натижасини ҳисобга олган ҳолда, унинг қўшган ҳиссаси билан аниқланади, солиқ билан тартибга солинади ва максимал миқдори чекланмайди. Лекин ходимларнинг минимал иш ҳақи миқдори бор ва у қонунчилик билан белгиланади.

Корхона ходимларининг таснифи ва ҳисоби

Меҳнатни туғри ташкил қилиш, тайерланган маҳсулот ва иш ҳақини ҳисобга олиш учун, шунингдек ҳисобот тузиш ва меҳнат ҳақи фонди устидан назорат қилиш учун корхона ходимлари таснифланади. Улар даставвал иккига бўлинади: ишчилар ва хизматчилар. Хизматчилар қуйидаги категорияларга бўлинади: раҳбарлар, мутахассислар ва бошқалар. Меҳнат бўйича тузиладиган ҳисобот ходимларни саноат ишлаб чиқариш ходимларига ва корхона балансида турган ишлаб чиқаришсиз ташкилотлар ходимларига ажиратишни талаб қилади. Корхона ходимларининг ҳисоби кадрлар бўлимида юритилади.

Ишга қабул қилиш, бошқа ишга ўтказиш, таътилга чиқариш ва ишдан бўшатиш корхона раҳбарининг буйруғи (фармойиши) билан расмийлаштирилади. Ходимларнинг ҳар бирига шахсий иш очилиб, унда меҳнат битими, меҳнат дафтарчаси, кадрларни ҳисобга олиш бўйича шахсий варақа, маълумоти тўғрисидаги ҳужжатнинг кўчирмаси, ишга қабул қилинганлиги тўғрисидаги буйруқнинг кўчирмаси сақланади.

Иш вақтидан фойдаланиш ҳисоби

Корхоналарда иш вақтидан фойдаланиш ҳисоби Т-12 ва Т-13 шаклидаги табелларда юритилади. Кичик корхоналарда табелни корхона бўйича юритса ҳам бўлади. Агар корхона катта булиб бир неча ишлаб чиқариш бўлинмаларидан ташкил топган бўлса, табел структуравий бўлинмалар ва ходимларнинг категориялари бўйича очилади. Табел фақат ишчиларнинг иш вақтидан фойдаланилишини ҳисобга олиш учун эмас, балки ходимлар томонидан белгиланган иш тартибига итоат қилинишини, улар билан иш ҳақи бўйича ҳисоблашиш ва ишлаган вақти тўғрисида ахборотни олиш учун ҳам зарур. Табел бир нусхада тузилиб табелчи еки мастер, еки бунга ваколат қилинган шахс томонидан юритилади. Ойнинг биринчи ярмига иш ҳақи (аванс) бериш ва ой бўйича иш ҳақи ҳисоблаш учун табеллар бухгалтерияга ойига икки марта топширилади. Ходимларнинг ишга келиши ва иш вақтидан фойдаланиш табел бўйича асосан икки усулда назорат

қилинади: еппасига руйхатга олиш, яъни барча ишга келганлар, келмаганлар ва кечикканларни белгилаш еки фақат келмаган ва кечиқиб келганларни белгилаш еки фақат келмаган ва кечиқиб келганларни белгилаш. Табелнинг титул бетида ҳар бир ходимнинг ишлаган ва ишламаган вақтининг шартли белгиси кўрсатилган бўлиб, у табелга ҳарф билан еки раҳам билан қўйилади.

Т-12 шаклдаги табелларда иш вақтидан фойдаланиш ҳисоби ва иш ҳақи ҳисоблаш кўрсатилади, Т-13 шаклида эса фақат иш вақтидан фойдаланиш ҳисоби акс эттирилади. Бунда иш ҳақи ҳисоблаш шахсий ҳисобда (ф. Т-54), ҳисоблаш ведомостида (ф. Т-51) еки ҳисоблаш-тўлаш ведомостида (ф. Т-49) келтирилади.

2. Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этиш ва унинг шакллари

Меҳнатга ҳақ тўлашда ишнинг сифатини, ишлаб чиқариш нормаларини бажарилишини ҳисобга олиш ва иш ҳақи ҳисоблашнинг маълум тартибини белгилаш зарур. Демак, корхонада меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этиш бири- бирига боғлиқ бўлган учта элементлар билан аниқланади: тариф тизими, меҳнатни нормалаштириш ва меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари. Сифат жиҳатидан меҳнат тариф тизими билан баҳоланади, сарфланган меҳнат миқдори нормалаштириш билан ҳисобга олинади, иш ҳақи ҳисоблаш тартиби эса меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари билан аниқланади.

Ҳар бир корхона молиявий имкониятлари ва бошқа ишлаб чиқариш кўрсаткичларига қараб ўзининг тариф коэффицентларини ишлаб чиқади.

Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этишнинг асосий элементи бўлиб, маҳсулот бирлигини ишлаб чиқаришга еки маълум ташкилий-техник шароитларида берилган иш хажмини бажаришга сарфланадиган меҳнат ўлчамини белгиловчи, меҳнатни нормалаштириш ҳисобланади.

Меҳнатни нормалаш, меҳнатни илмий асосда ташкил қилишнинг асосий таркибий қисми сифатида, ишлаб чиқариш нормасини ва вақт нормасини ўз ичига олади.

Тайерланган маҳсулот учун ҳисобланган иш ҳақини ҳужжатлаштириш ва ҳисобга олиш

Саноат корхоналарида меҳнатга ҳақ тўлашнинг вақтбай ва ишбай шакллари қўлланилади. Вақтбай шаклида меҳнатга ҳақ тўлаш шакли барча категория ходимлари учун қўлланилади. Саноат корхоналарида ишчилар меҳнатнинг анчагина қисмига ҳақ вақтбай шаклида тўланади. Бунда асосий ҳужжат бўлиб иш вақтини ҳисобга олиш табели ҳисобланади. Ишчига иш ҳақи ҳисоблаш учун унинг ҳақиқий ишлаган вақтининг миқдори ва тариф ставкасини билиш етарли. Тариф ставкасини ишлаган иш соатига кўпайтириб вақтбай-ишчининг иш ҳақи суммасини топиш мумкин.

Масалан, IV-разрядли вақтбай-ишчи март ойида (табел бўйича) 160 соат ишлаган бўлса ва шу рзряд бўйича соатлик тариф ставкаси 53 сум 70 тийинни ташкил этса, унинг ойлик иш ҳақиси 8590 сумни ташкил этади (53,70 сум х 160).

Меҳнатга вақтбай шаклида ҳақ тулаш ҳар бир ходим томонидан бажарилган ишнинг хажмини ўлчаш иложи бўлмаган ҳолларда қўлланилади. Агар бажарилган ишнинг хажмини натура ўлчовида ўлчаш ва ҳар бир ишловчи (бригада, жамоа) га вақт бирлигида бажарадиган режа, нормалаштирилган топшириқ бериш имконияти бўлса, тайерланган маҳсулот учун ҳақ тўлаш ҳисобини ишбай шаклида ташкил қилиш мумкин.

Иш шароитларини нормал ҳолатдан оғишиш муносабати билан қўшимча ҳақ ҳисоблашни ҳужжатлаштириш

Қўшимча ҳақ тўлашнинг умумий тартиби 1996 йил 1 апрелдан бошлаб қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси билан белгиланади.

Рағбатлантирувчи (қўшимча ҳақ, юқори малакаси, касбий усталиги, озчиликда бажарилгани учун қўшимча ҳақ, мукофат ва ш. ў.) тўловлар корхоналар томонидан мустақил белгиланиб, мавжуд маблағлари доирасида амалга оширилади. Уларнинг ўлчами ва тўлаш шартлари коллектив шартномалари билан белгиланади. Наряд - топшириқлари, маршрут варақалари ва бошқа ҳужжатларга биноан иш жойлари тўлиқ хомашелар, материаллар, ярим тайер маҳсулотлар, ҳаракатдаги асбоб - ускуналар, махсус инструмент ва мосламалар билан таъминлангани ишнинг нормал шароитлари деб ҳисобланади.

Бекор туришларни ҳужжатлаштириш ва уларга ҳақ тўлаш. Ишчилар корхонада бўлса, лекин ишлаб чиқариш жараенига жалб қилинмаса ишдаги мажбурий бекор туриш дейилади. Бекор туриш учун тўланган ҳақ маҳсулот таннархини оширади, фойдани камайтиради, корхонага зарар келтиради.

Бекор туришларнинг айбдорлари ишчилар еки завод, цех маъмурияти, мол энергия билан таъминловчилар ва хоказолар бўлиши мумкин. Ишчилар айби билан бекор туришларга ҳақ тўланмайди. Агар бекор туришларга ишчилар айбдор бўлмаса, уларнинг ўртача иш ҳақлари сақланади. Ишлаб чиқаришни янги турларини ўзлаштириш давридаги ишчиларнинг айбисиз бекор туришлар бўйича тегишли разряддаги вақтбай тариф ставкаси тўлиғича тўланади.

Яроқсиз маҳсулотни ҳужжатлаштириш ва унга ҳақ тўлаш. Стандартлар талабларига еки техник шароитларига жабов бермайдиган, бевосита тайинланиши бўйича фойдаланиб бўлмайдиган буюмлар, деталлар, узеллар ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар дейилади. Шунинг учун яроқсиз маҳсулот қисман (тузатса бўладиган) ва тўлиқ (тузатиб бўлмайдиган) бўлади.

Ишчининг айбисиз содир бўлган фойдаланиб бўлмайдиган яроқсиз маҳсулотлар учун норма бўйича шу ишга сарфланадиган вақт учун тегишли разрядда ишлаётган вақтбай ишчининг тариф ставкасини учдан икки қисми тўланади. Ишчининг айби билан содир бўлган яроқсиз маҳсулот учун ҳақ маҳсулотнинг яроқлилик фоизига қараб қамроқ тўланади. Яроқлилик фоизи ва тўланадиган ҳақнинг аниқ ўлчами маъмурият томонидан белгиланади.

Тунда ишлагани бўйича қўшимча ҳақ. Тунда ишлаган деб, соат 22 дан эрталаб 6 гача ишланган вақтта айтилади. Бу вақт иш вақтини ҳисобга олиш табелида ой бўйича жамлаб кўрсатилади.

Тунда ишлаган вақти корхонада белгиланган дастлабки ҳужжатлар билан расмийлаштирилиб корхонанинг жамоа шартномаси (меҳнатга ҳақ тўлаш низоми) бўйича белгиланган, лекин қонунчиликда назарда тутилгандан кам бўлмаган миқдорда ошириб тўланади.

Хизмат вақтидан ташқари ишлаган вақти бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш. Хизмат вақтидан ташқари бажарилган ишлар тегишли ҳужжатлар (наряд ва б.) билан расмийлаштирилиб, биринчи икки соати учун бир ярим ҳиссадан кам бўлмаган ўлчамда, охириги соатларига - икки ҳиссадан кам бўлмаган ўлчамда ҳақ тўланади. Бундай ишлар иш вақтидан фойдаланишни ҳисобга олиш табели ва бухгалтериянинг ҳисоблаш - маълумотномаси билан расмийлаштирилади.

Хизмат вақтидан ташқари ишлаб бажарган ишлар учун қўшимча ҳақ иш вақтини ҳисобга олиш табелига асосан ҳисобланади.

Байрам кунларидаги ишларга ҳақ тўлаш. Ишлаб чиқариш - техник шароитлари бўйича корхона ишини тўхтатиш иложи бўлмаган ҳолларда (узликсиз ҳаракатдаги корхоналар еки аҳолига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ишлар) байрам кунлари ишлашга рухсат берилади. Байрам кунлари ишлагани учун ҳақ қуйидагича ҳисобланади:

- ишбай ишчиларга - ишбай баҳонинг камида икки ҳиссаси тўланади;
- соат еки кун ставкалари билан ишлайдиган ходимларга - соат еки кун ставкаларининг камида икки ҳиссаси тўланади;

- ойлик оклад билан ишловчи ходимларга - агар иш ойлик вақт нормасидан ортик вақт ичида бажарилган бўлса, оклади устига соатлик еки кунлик ставкасининг камида икки хиссаси кўшиб тўланади, ва агар иш ойлик вақт нормаси доирасида бажарилган бўлса, оклади устига бир хисса кўшиб берилади.

Кўп сменали иш режими - узлуксиз ишлаб чиқаришлар ҳам кўшилган ҳолда сутка ичида икки ва уч сменали иш ташкил қиладиган корхоналарга мансуб. Кечки ва тунги сменада бажарилган ишлар учун енгилликлар ҳажми ҳар хил. Иш вақтининг ярмидан кўпи тунги вақтга - кеч соат 10 дан эрталаб соат 6 гача тўғри келса, тунги смена дейилади. Тунги сменадан олдинги смена, унинг бошланиш ва тугаш вақтидан қатъий назар, кечки дейилади.

3. Ишламаган вақтига ҳақ ва вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги бўйича нафақа ҳисоблашни ҳужжатлаштириш

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодексига биноан ишламаган вақти учун ҳам ишчи ва хизматчиларга ҳақ тўланади. Бундай тўловларни ҳисоблаш ўртача иш ҳақи асосланади. Ўртача иш ҳақини ҳисоблаш ва қўллаш тегишли норматив ҳужжатлар билан белгиланади.

Йиллик меҳнат таътил ҳақини ҳисоблаш. Барча ходимларга, шу жумладан ўриндошлик асосида ишлаётган ходимларга, дам олиш ва иш қобилиятини тиклаш учун иш жойи (лавозими) ва ўртача иш ҳақи сақланган ҳолда йиллик меҳнат таътиллари берилади.

Ўртача иш ҳақи Вазирлар Маҳкамасининг 1997 - йил 11 - мартдаги 133 - сонли қарорининг 6 - иловасига биноан ҳисобланади.

Мисол. Корхона раҳбарининг буйруғига биноан А. Аҳмедов 1999 - йилнинг 1 - февралдан 24 иш кунига (15 кун асосий, 9 кун қўшимча) навбатдаги таътилга чиқарилди. Меҳнат таътилига чиқишга қадар Аҳмедовнинг 12 ойлик иш ҳақиси куйидагича булган:

ҳисоблаш кунига белгиланган тариф бўйича иш ҳақи - 10940 сўм.

Таътил ҳақи тўлаш учун ҳисоблаб чиқиладиган ўртача ойлик иш ҳақи куйидагича топилади:

Вақтинчалик иш қобилиятини йўқотиши бўйича нафақа ҳисоблаш. Ходимларнинг вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги учун ҳисоблаб тўланадиган ҳақнинг қоплаш манбаи бўлиб таннарх еки давр харажатлари эмас, балки ижтимоий суғурта органларининг маблағлари ҳисобланади.

Мисол. Ишбай - ишловчи 4 - азрядли Собиров С. Н. Феврал ойида 3 иш куни касал булган. Бу иш вақтини ҳисобга олиш табелида кўрсатилган ва тиббий муассасанинг меҳнатга қобилиятсизлик тўғрисидаги варақаси билан тасдиқланган. С. Н. Собировнинг иш стажи 7 йил, қарамоғида 16 ешга етмаган иккита фарзандлари бор. Унинг январ ойидаги ҳақиқий иш ҳақиси тариф бўйича 6847 сўмни ташкил қилган ва йиллик олган мукофатларининг ўн иккидан бир қисми - 153 сўм. Январ ойининг жами иш ҳақиси - 7000 сўм. ўртача кунлик иш ҳақиси 304 сўм. 35 тийинга тенг (7000:23). Бунда 4 - разрядли ишбай - ишчининг кунлик тариф ставкасини икки баробари билан таққослаб кўрамиз - 507 сўм. 20 тийин (31 сўм 70 тийин x 8 соат = 253 сўм 60 тийин x 2). С. Н. Собировнинг умумий стажини инобатга олсак, унга кунлик иш ҳақининг 80F, яъни 243 сўм 48 тийин (304 сўм 35 тийиндан 80F) нафақа ҳисобланади. Демек, касаллик даврининг бир куни учун 243 сўм 48 тийин нафақа ҳисоблаш керак. Жами касал бўлган даврига 730 сўм 44 тийин (243 с. 48 т. x 3) нафақа ҳисобланади.

Иш ҳақидан ушланмалар ва чегирмалар

Иш ҳақи ҳисоблангандан сўнг бухгалтерияда ундан маълум ушланмалар ва чегирмалар қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодексига биноан умумий қойдага кўра, ходимнинг езма розилиги билан, бундай розилик бўлмаган тақдирда эса, - суднинг қарорига асосан меҳнат ҳақидан ушлаб уолиниши мумкин.

Қўйидаги ҳолларда ходимнинг розилигидан қатъий назар, меҳнат ҳақидан ушлаб қолинади:

а) Ўзбекистон Республикасида белгиланган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш учун;

б) суднинг қарорлари ва бошқа ижро ҳужжатларини ижро этиш учун;

в) иш ҳақи ҳисобига берилган авансни ушлаб қолиш учун, хўжалик эҳтиёжларига, хизмат сафарларига еки бошқа жойдаги ишга ўтганлиги муносабати билан берилган бўлиб, сарф қилинмай қолган ва ўз вақтида қайтарилмаган авансни ушлаб қолиш учун ҳамда ҳисоб - китобдаги хатолар натижасида ортиқча тўланган суммани қайтариб олиш учун.

Ижро варақалари бўйича ушланмалар. Ижро варақалари алимент суммаларини ушлаш ва ўтказиб бериш учун асос бўлиб ҳисобланади. Олинган ижро варақаларини бухгалтерия махсус журнал еки карточкада рўйхатга олади. Ходимларнинг аризасига мувофиқ алиментлар қуйидаги ҳолларда ушланади: агар ушланмаларнинг умумий суммаси 50% дан ошса, шунингдек агар суд қарори билан бошқа онадан бўлган болалар фойдасига, меҳнатга лаёқатсиз ота - оналар фойдасига, хотини (хотинлари) фойдасига.

Кредитга сотилган товарлар бўйича ушланмалар. Кредитга сотилган товарлар бўйича ариза - мажбуриятларининг ҳамма суммасини корхона банк ссудаси ҳисобидан савдо ташкилотларига ўтказиб берганда кредитга сотилган товарлар бўйича ушланма муомалалари содир бўлади.

Шундай қилиб, қисман ушланмаларни ўнлаб савдо ташкилотларига ўтказиб бериш учун банкка тўлов - топшириқлари езиш вақти қисқаради.

Ишчи хизматчилар билан ҳисоблашиш ва уларга ҳақ тўлашни расмийлаштириш тартиби

Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодексига биноан ишчи ва хизматчиларга иш ҳақи бир ойда камида бир марта берилади. Айрим ҳолларда ходимларнинг алоҳида категориялари учун Ўзбекистон Ҳукумати тоمانидан иш ҳақи тўлаш бўйича бошқа муддатлар белгиланиши мумкин.

Ойнинг биринчи ярмига иш ҳақи ҳисоблашнинг авансли ва авансиз тартиби қўланилади. Биринчи ҳолда ходимга аванс берилиб ойнинг иккинчи ярмига иш ҳақи тўлашда пировард ҳисоб қилинади. Жамоа шартномасини тузишда аванс миқдори иш берувчи билан келишиб олинади. Аванснинг минимал миқдори табелга биноан ишчининг ишлаган вақти бўйича тариф ставкасидан кам бўлмаслиги керак.

Иш ҳақини йиғиш, меҳнат ҳақи фондининг таркиби ва ундан фойдаланишни назорат қилиш

Молиялаш манбаидан қатъий назар корхонанинг меҳнат ҳақи харажатлари таркибига меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қилинган барча харажатлар, жумладан қонун бўйича ходимларнинг ишламаган вақти учун ҳисобланган ўртача иш ҳақи рағбатлантирувчи тўловлар, компенсация тўловлари киради.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал - ордер шакли таркибида ҳисобот, ҳақиқий ҳисобланган меҳнат ҳақи фондини ҳисоблаб чиқиш ва режали фонддан фойдаланиш устидан назорат қилиш учун махсус регистрлар назарда тутилган.

Ҳақиқатан ҳам жадвалнинг бу қисми 6710 счетнинг маълуматларини таҳлил қилиш, 8, 10/1 журнал - ордерларига, 7 - ведомствга солиқ ушланмалари бўйича маълумотнома тузиш ва ой охирига қолган қолдиғини Бош дафтар билан таққослаш

имкониятини беради. Чунончи, 8 - журнал - ордерга езиш учун ишчи ва хизматчиларнинг иш ҳақларидан ушланган солиқлар суммаси тўғрисидаги маълумотнома 6410 счетнинг кредит маълумотларига асосан тузилади: 10/1 журнал - ордерига езилади 6710 счетнинг кредити 6520 счетнинг дебети бўйича (вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги учун ҳисобланган нафақа бўйича); 7 - ведомостга -4610 счетнинг кредити бўйича (кредитга сотилган товарлар бўйича ушлаб қолинган суммага), 6890 счетнинг кредити бўйича (ижро варақалари бўйича ва ҳ. қ.) езилади.

Чек бўйича нақд пул олиш суммасини ҳисоблаш:

- а) иш ҳақига - 60600 сўм.
- б) вақтинчалик иш қобилиятини йўқотгани
- бўйича нафақа - 3000 сўм.
- в) мукофатлар - 6000 сўм.
- Жами олинди - 69600 (ой охиридаги қарзга қаранг)

4. Меҳнат ҳақини тўлаш тартиби

Ведомостда кўрсатилган суммани ____ дан ____ гача (банкдан пул олинган кун ҳам қушилган ҳола уч кун ичида) тўлаш туғрисида кассага берилган буйруқ иш ҳақи бериш учун асос бўлиб ҳисобланади. Бу буйруқни корхона раҳбари ва бош бухгалтер имзолайди.

Иш ҳақини кассирдан ташқари иш ҳақи тарқатувчилар ҳам бериши мумкин. Бу вақтда кассир тўлов ведомостлари ва берилган нақд пул суммасини рўйхатга олиш дафтарини юритади. Иш куни тугагандан сўнг иш ҳақи тарқатувчилар тарқатилмаган иш ҳақи суммаси билан тўлов ведомостларини кассирга топширишлари керак. Кейинги (иккинчи ва учинчи кунлари) иш ҳақи фақат кассир томонидан берилади. Уч кун ўтгандан кейин кассир тўлов ведомостларини қаторма- қатор текшириб чиқиб «Олганлиги туғрисида имзо» деган графада имзоси бўлмаган фамилиянинг туғрисида «депонентланди» деган сўз штампасини қуяди еки бу сўз қулда езилади. Одатда тўлов ведомости иккита сўммани кўрсатиб епилади - нақд пул билан берилди ва депонентланди. Депонентланган суммаларга кассир берилмаган иш ҳақи реестрини тузиб тўлов ведомости билан бирга текшириш ва тўланган иш ҳақи сўммасига касса-чиқим ордерини езиш учун бухгалтерияга топширади. Касса - чиқим ордери касса дафтарига езиш учун кассирга топширилади.

Ўз вақтида талаб қилиб олинмаган иш ҳақи сўммасини «депонентланган сумма» деб кассир корхонанинг банкдаги ҳисоб-китоб счетига топширади.

Ишчи ва хизматчилар томонидан ўз вақтида талаб қилиб олинмаган иш ҳақи суммаси корхонада уч йил ичида сақланиб 6720 «Депонентланган меҳнат ҳақи « счетида ҳисобга олинади. Депонентланган сўммани талаб қилиб олинишига қараб уч йил ичида корхона банкдаги ҳисоб-китоб счетидан пул олиб тўлаб боради. Ўч йил ўтгандан сўнг депонентланган сумманинг қолдиғи харажатлар таркиби тўғрисидаги Низомнинг 2.5 бандига биноан корхонанинг даромадига қуйидаги бухгалтерия езуви билан ўтказилади.

Д-т 6720 «Депонентланган меҳнат ҳақи» смети К-т 9360 «Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан тушган даромадлар « смети

Меҳнат ва иш ҳақи ҳамда меҳнатка ҳақ тўлаш бўйича ходимлар билан ҳисоб-китобларнинг синтетик ҳисоби

Ходимларга тегишли иш ҳақи, мукофат, нафақалар ҳисоблашни амалга ошириш билан бир вақтда бу суммалар корхона бухгалтериясида тегишли регистрларда ҳисобга олиб борилади.

Харжатлар таркиби туғрисидаги Низомга биноан ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнат ҳақ тўлаш харажатлари ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) лар таннархига ўтказилади.

Барча бу меҳнат харажатлари бевосита қуйидаги счетларнинг дебети буйича акс эттирилиб: 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ердамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умум ишлаб чиқариш харажатлари», 2610 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар», 31-»Келгуси давр харажатлари», 6710 «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар» смети кредитланади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этиш ва унинг шакллари қандай
2. Ишламаган вақтига ҳақ ва вақтинчалик иш қобилиятини йўқотганлиги бўйича нафақа ҳисоблашни ҳужжатлаштириш қандай амалга оширилади
3. Меҳнат ҳақини тўлаш тартиби қандай
4. Меҳнат ҳақини ҳисоблаш қайси счетларда ҳисобга олинади

5-МАВЗУ. МОДДИЙ ЗАХИРАЛАРНИНГ ХИСОБИ

режа

1. Материалларни ҳисобга олишнинг вазифалари
2. Моддий захириларни ҳужжатлаштириш
3. Материалларнинг келиб тушиши ва ишлатилишини ҳисобга олиш
4. Инвентар ва хўжалик заруриятлари ҳисоби
5. Материалларни инвентаризациялаш

1. Материалларни ҳисобга олишнинг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш

Ишлаб чиқаришнинг моддий шароитларидан бири меҳнат буюмлари ҳисобланади. Амалла улар **материаллар** деб аталади. Асосий воситалардан фарқ қилиб, материаллар бир ишлаб чиқариш жараёнида ўзининг қийматини тўла равишда маҳсулот таннархига ўтказилади. Хом ашё, асосий ва ёрдамчи материаллар, ёқилғи, эҳтиёт қисмлар корхона оборот маблағларини ташкил қилади. Оборот маблағларининг корхона учун умумий миқдори юқори ташкилотлар, яъни тегишли вазирлик томонидан белгиланади. Материалларнинг ҳар бир тури бўйича норматив миқдори корхона томонидан мустақил равишда белгиланади. Ҳар бир ишлаб чиқариш корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг тўхтовсиз давом этиб туришида белгиланган норматив риоя қилиниши муҳим аҳамиятга эга.

Хўжалик юритишнинг янги тизими шароитида моддий бойликлардан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш, хўжасизликка қарши кўраш, маҳсулот таннархида моддий харажатларнинг улушини камайтириб бориш масалаларига алоҳида эътибор берилади. Жумладан, моддий ва меҳнат ресурсларини тўғри, тежамли сарфлаш халқ хўжалигини янада ривожлантиришда, аҳолининг моддий фаровонлигини оширишда муҳим омилдир.

Айтилганлар асосида материаллар ҳисобининг вазифаларига куйидагилар киради:

1. Материаллар ҳаракати билан боғлиқ ўзгаришларни ўз вақтида тегишли ҳужжатларда расмийлаштириш.
2. Материалларни жойлашда уларнинг тўғри сақланиши устидан назорат олиб бориш.
3. Моддий-техника таъминоти режасининг бажарилиши устидан назорат олиб бориш.
4. Материалларнинг ишлаб чиқаришига тўғри берилиши ва уларни сарфлаш меъёрига риоя қилиш устидан назорат олиб бориш.
5. Маҳсулот таннархини ҳисоблашда сарфланган материалларни калькуляция объектлари ўртасида тўғри тақсимлаш.
6. Ички ресурсларни ишга солиш мақсадида ортиқча ва фойдаланилмаётган материалларни аниқлаш ва сотиш.

Ушбу вазифаларни бажаришда корхонанинг таъминот тизимини ва омбор хўжалигини ташкил қилишни яхшилаш муҳим рол уйнайди. Шу жумладан, тарозилар ва ўлчов асбоблари билан таъминлаш зарур. Материаллар ҳисобини тўғри олиб боришнинг муҳим шартларидан бири уларни туркумлашдир.

Материаллар янги меҳнат маҳсулотини яратишдаги ролига қараб иккига бўлинади:

1. Хом ашё ва асосий материаллар.
2. Ёрдамчи материаллар.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини асосий материаллар ташкил қилади. Масалан, машинасозликда- металл, мебел ишлаб чиқаришда – ёғоч, газлама ишлаб чиқаришда – пахта ва бошқалар.

Қазиб чиқарувчи саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари **хом ашё** деб аталади. Масалан, нефт, руда, пахта, қанд лавлаги ва бошқ. Бошқа корхоналарда олинадиган

машина ва агрегатларнинг турли деталлари ва бошқалар **ярим тайёр маҳсулотлар** деб аталади.

Хом ашё ва ярим тайёр маҳсулотлар асосий материалларга ўхшаб маҳсулот асосини ташкил қилади. Ёрдамчи материалларга ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини ташкил қилмайдиган, маҳсулотга маълум сифат бериш (буёқ, лак) ёки корхона ходимларининг меҳнат шароитини яхшилаш мақсадида (меҳнат жараёни учун бинони озода тутишда, эстетик дид беришда, шинам қилишда) ишлатиладиган ҳар хил материаллар қиради.

Ёқилғи ва эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришда ёрдамчи материаллар вазифасини бажаради, лекин ёқилғининг халқ хўжалигидаги аҳамияти ва эҳтиёт қисмлар бўйича норматив ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятлари уларни ёрдамчи материаллардан алоҳида гуруҳларга ажратишни тақозо қилади.

Санаб ўтилган материал гуруҳларининг жами корxonанинг ишлаб чиқариш запасларини ташкил қилади.

Хўжалик юритувчи субъектларда материалларни ҳисобга олиш учун, «Материаллар» синтетик счётидан фойдаланилади. Бу сёт, ўз навбатида, бир неча субсётларга бўлинади:

1010-«Хом ашё ва материаллар».

1020-«Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутлаш буюмлари».

1030-«Ёқилғи».

1040-«Эҳтиёт қисмлар ва бошқалар».

1050-«Қурилиш материаллари».

1060-«Идиш ва идиш материаллари».

1070-«Четга қайта ишлашга берилган материаллар».

1080-«Инвентар ва хўжалик мосламалари».

1090-«Бошқа материаллар».

Хом ашё ва материаллар субсёти ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг асосини ташкил қилувчи хом ашё ва материалларни ҳисобга олиш учун мўлжалланган.

Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар субсётида асосан машинасозлик заводларида ушбу корхона буюртмаси билан мол етказиб берувчилар томонидан тайёрлаб жўнатиладиган детал, узел ва бошқа ярим тайёр маҳсулотлар ҳисобга олинади.

Ишлаб чиқариш чиқиндилари, асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш натижасида олинadиган материаллар улардан фойдаланиш имкониятига қараб «Материаллар» сётининг тегишли субсётларида ҳисобга олинади. Ёқилғи субсётида ёқилғининг ҳамма турлари ҳисобга олинади. Эҳтиёт қисмлар субсётида машина-дастгоҳ, ускуна ва транспорт воситаларни таъмирлашда ишлатиладиган айрим эҳтиёт қисмлар ҳисобга олинади.

Ҳисобга материалларни тўғри баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Саноат корxonаларида ишлаб чиқариш запаслари синтетик ҳисобда ва бухгалтерия балансида ҳақиқий қиймати бўйича баҳоланади. Сотиб олинган ишлаб чиқариш захиралари таннархи қуйидаги элементлардан ташкил топади:

1. Мол етказиб берувчининг сётига кўра унга тўланиши керак бўлган сумма.

2. Чет ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган транспорт харажатлари.

3. Товар биржалари кўрсатган хизматлар қиймати.

4. Тегишли солиқлар ва тарифлар.

5. Захираларни сотиб олиш, қабул қилиш ва омборга жойлаштириш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар.

Материалнинг ҳар турини тайёрлаш ҳақиқий таннархини ҳисоблаш кўп меҳнат ва вақт талаб қилади. Шунинг учун ҳам кўпчилик ҳолларда моддий бойликлар жорий ҳисобда – ўртача сотиб олинмиш баҳоси, режа таннархи бўйича ва бошқа баҳоларда баҳоланади. Материалларнинг ҳақиқий таннархи билан ўртача сотиб олинмиш баҳоси ёки режа таннархи ўртасидаги фарқ уларнинг гуруҳлари бўйича алоҳида аналитик сётларда ҳисобга олинади. Синтетик ҳисобда «Материаллар қийматидаги фарқлар» 1610-сётда

ҳисоб қилинади. Амалиётда компьютерларнинг кенг қўлланилиши материал захиралари ҳар бир турининг ҳақиқий таннарҳини ҳисоблаш имкониятини яратади.

Материал синтетик счётида ишлаб чиқариш захираларининг синтетик ҳисоби жорий баҳода, яъни сотиб олиниш (тайёрлаш) режа таннарҳини ёки ўртача сотиб олиниш баҳоси бўйича ҳисобга олинади. Бундай ҳолларда ўртадаги фарқ «Материаллар қийматидаги фарқлар» счётида акс эттирилади.

Ишлаб чиқаришга ёзиладиган ишлаб чиқариш захираларининг ҳақиқий таннарҳини аниқлаш уларни баҳолашнинг қуйидаги усулларини қўллаш билан амалга оширилади (БХМС-4 стандартига мувофиқ):

1. Ўртача таннарх бўйича.
2. Ўртача чамланган баҳолар бўйича, биринчи тушум – биринчи харажат (ФИФО).
3. Ўртача чамланган қиймат формуласи (АВЕКО).

Материалларни баҳолашнинг биринчи усулида ҳисобот оyi давомида сарфланган материаллар ишлаб чиқариш харажатлари счётларига одатдагидек, жорий баҳо бўйича ёзилади, ҳисобот оyi охирида ҳақиқий таннарх билан жорий баҳо ўртасидаги фарқнинг тегишли улуши ёзилади. Сарфланган материалларни баҳолаш қуйидаги формуладан фойдаланиладиган ҳолда ҳисоб-китоб йули билан аниқланади:

$$C = O_6 + K - O_k,$$

Бунда, - ишлаб чиқаришга сарфланган материаллар қиймати; O_6 ва O_k – материалларни ой бошига ва ой охирига қолдиқ қиймати; K – қабул қилинган материаллар қиймати; K – қабул қилинган материаллар қиймати.

ФИФО усули ривожланган мамлакатларда ишлаб чиқариш захираларини баҳолаш усуллари сифатида ишлаб чиқарилган. ФИФО усулида биринчи тушум-биринчи харажат шуни билдирадики, ишлаб чиқаришга қайси материаллар партиясини берилишидан қатъи назар, ишлаб чиқаришга биринчи сотиб олинган материаллар партиясини баҳоси бўйича баҳоланади, сўнгра иккинчи партиясини баҳоси бўйича ва ҳ.к.

Ўртача чамланган қиймат (АВЕКО) усули бўйича ҳар бир бирлик қиймати ҳисобот даври бошига ўхшаш бирликлар ўртача чамланган қиймати ва ҳисобот даври давомида сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган ўхшаш бирликлар қиймати асосида аниқланади. Ўртача, хўжалик субъектида мавжуд бўлган шароитга қараб, даврий асосда ёки ҳар бир қўшимча олинган партиясини баҳоси бўйича ҳисобланиши мумкин.

Мисол. Материалларнинг аналитик ҳисоби материал партиясини баҳоси бўйича юритилади.

ФИФО усули бўйича материалларни баҳолаш

Кўрсаткичлар	Сони	Бир донасининг баҳоси, сўмда	Суммаси
1 майга материаллар қолдиғи	30	100	3000
Материаллар келиб тушди:	30	100	3000
1-партия	20	120	2400
2-партия	40	150	6000
3-партия			
Ойлик жами	90	х	11400
Ой давомида материаллар	40	100	4000
Сарфи:	20	120	2400
ФИФО усули бўйича:	30	150	4500
1-партия			
2-партия			
3-партия			
Ойлик жами	90	х	10900
1 июнга материаллар қолдиғи: ФИФО усули бўйича:	30		3500

ФИФО усули қўлланилганда ой бошига материаллар қолдиғи қиймати 3000 сўмни, ой охирига эса 3500 сўмни, сарфланган материаллар қиймати эса 10900 сўмни (3000+11400-3500) ташкил қилди.

Товар-моддий бойликларни баҳолаш усулини танлашдаги асосий муоммо уларни балансда ҳамда фойда ва зарарлар ҳақидаги ҳисоботда қандай акс эттирилишидир.

Баланс тузишда ФИФО усулини қўллаш мақсадга мувофиқдир, чунки ишлаб чиқариш захиралари қиймати ҳисобот даври охирида жорий баҳога яқинроқ бўлади ва корхона активини аниқ акс эттиради.

2. Моддий захириларни ҳужжатлаштириш

Саноат корхоналарини материалларнинг муҳим турлари билан таъминлаш халқ

хўжалиги моддий-техника таъминотининг давлат режаси асосида амалга оширилади.

Саноат вазирликлари ажратилган материалларни ўзига қарашли корхоналар ўртасида

уларнинг ишлаб чиқариш режалари ва материалларни сарфлаш нормативига қараб

тақсимлайдилар.

Ажратилган материал фондлари асосида сотиб олувчи корхоналар мол етказиб берувчилар билан шартнома тузадилар.

Мол етказиб берувчиларнинг шартнома шартларига риоя қилишлари устидан назорат олиб бориш ишлаб чиқаришни тўхтовсиз, ўз вақтида юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлашнинг муҳим шартларидан биридир. Мол етказиб берувчилар шартнома шартларини бузган тақдирда жарима тўлашлари шарт. Бу эса, ўз навбатида, ҳисоб ходимлари зиммасига шартнома шартларининг муддати ҳамда материал ассортименти ва унинг сифати устидан назорат олиб боришни, бу ҳақдаги маълумотлар билан корхонанинг тегишли бўлимларини хабардор қилиб бориш вазифасини юқлайди.

Мол етказиб берувчилардан олинган счёт ва бошқа ҳисоб китоб ҳужжатлари, аввало, корхона бухгалтериясига топширилади, улар текширилади, сўнг рўйхат қилинади. Шундан сўнг бу ҳужжатлар корхонанинг таъминот бўлимига берилади. Ҳар бир счёт бўйича унинг тўланиши ёки тўланмаслиги аниқланади. Агар мол етказиб берувчилар шартнома шартларини бажарган бўлсалар, счётни тўлашга розилик берилади. Тўланиши лозим бўлган счёт ва бошқа ҳисоб-китоб ҳужжатлари материални қабул қилиш учун омборга берилади. Материаллар корхонага келтирилгунга қадар барча ҳужжатлар махсус папкада сақланади. Ўз вақтида юборилмаган материаллар туғрисида омбор мудирини корхонанинг таъминот бўлимига тегишли чора кўрилиши учун хабар қилади.

Темир йул станциялари ёки кемалар тўхтайдиган жойларда материал корхона экспедитори томонидан таъминот бўлимининг наряди ва бухгалтерия томонидан берилган ишончнома асосида қабул қилинади. Қабул қилиш вақтида материал текширилиб кўрилади. Текширув вақтида юз берган камомат акт ҳужжати билан расмийлаштирилади.

Омборга қабул қилиш вақтида келтирилган материалларнинг сони, сифати счётда кўрсатилганига туғри келиш ёки келмаслиги текшириб кўрилади. Қабул қилинган материаллар қабул қилиш акти ёки М-4 сонли типик шаклдаги «кирим ордери» ҳужжати билан расмийлаштирилади. Агар корхонадаги ҳисоб ишлари қўлда бажарилса, кирилм ордери ҳар бир қабул қилинган материал турига қараб алоҳида ёзилади. Ҳисоб ишлари механизация воситалари ёрдамида бажариладиган корхоналарда кўп қаторли кирилм ордерида фойдаланилади.

Корхона омборига шу корхонада ишлаб чиқарилган материалларни ҳам қабул қилиш мумкин. Бундай хўжалик операцияларни накладной хужжати билан расмийлаштирилади. Кирим ордери ҳамда накладнойлар икки нусхада ёзилади.

Омборлардан цехларга сарфлаш учун бериладиган материаллар лимит-забор карталари, талабнома хужжатлари ёзиш билан расмийлаштирилади. Агар цех ҳисобот даври охирида ишлаб чиқариш зарурияти учун бир ёки турли хил материалларни бир неча марта оладиган бўлса, у ҳолда лимит-забор карталари қўлланилади. Лимит картаси корхонанинг ишлаб чиқариш режа бўлими томонидан ёзилади. Унда шу цехга берилиши лозим бўлган маълум тур материалларнинг ойлик лимити кўрсатилади. Лимит цехнинг ишлаб чиқариш режаси ва шу цехда материалларни сарфлаш меъёри асосида аниқланади. Лимит картаси икки нусхада ёзилади ва бир нусхаси омборга, иккинчи нусхаси цехга берилади. Бу карталар корхонанинг таъминот бўлимида рўйхат қилинади ва нусхаси бухгалтерияга берилади. Бухгалтерия ходимлари рўйхат нусхаси асосида лимит карталарининг ўз вақтида бухгалтерияга топширилиши устидан назорат олиб борадилар.

Материал омбордан берилганда моддий жавобгар шахс берилган материал сонини лимит картасининг икки нусхасида кўрсатади ва фойдаланилмаган лимит қолдиғини аниқлайди. Агар ишлаб чиқариш режасининг ошириб бажарилиши ёки материални лимитдан ортиқча сарфлаш натижасида ҳисобот охирида тугамасдан туриб лимитда кўрсатилган материал сарфлар бўлинса, у ҳолда материаллар омбордан ишлаб чиқаришга тегишли шахсларнинг рухсати билан берилади. Лимитдан ортиқча сарфланган материал кўп ҳолларда талабнома хужжатини ёзиш билан расмийлаштирилади.

Материалларни сарфлаш бўйича лимитнинг шу тариқа белгиланиши меъёридан ортиқча сарфлаш ҳақида корхона раҳбарларига ўз вақтида хабар қилиш имкониятини беради. Лимит карталарининг қўлланилиши хужжатлар сонини камайтиради ҳамда уларни қайта ишлашни енгиллаштиради.

3. Материалларнинг келиб тушиши ва ишлатилишини ҳисобга олиш

Омборларда материалларнинг миқдор кўрсаткичларидаги ҳисоби юритилади. Бунинг учун материалнинг ҳар бир турига ёки номенклатура рақамига М-17 сонли шаклдаги варақалар очилади. Улар материал ҳаракати билан боғлиқ кирим ва чиқим операциялари бўйича расмийлаштирилган бошланғич хужжатлар асосида тўлидирилади ва ҳар бир кирим ҳамда чиқим операциялари ёзилганидан кейин материал қолдиғи аниқланади. Материалларнинг омбордаги ҳақиқий қолдиғи билан солиштирилади ва ўртадаги фарқдан таъминот бўлими ходимлари хабардор қилинади.

Кирим ва чиқим операциялари бўйича кундалик расмийлаштирилган бошланғич хужжатлар белгиланган муддатда корхона бухгалтериясига топширилади.

Материалларнинг омбордаги ҳисоби оператив бухгалтерия ёки бошқа усуллар ёрдамида ҳисобга олинади. Ушбу усулнинг, яъни оператив-бухгалтерия усулининг моҳияти шундан иборатки, бунда материалларнинг омбордаги ҳисоби сон шаклида, бухгалтерияда эса пул шаклида юритилади. Бухгалтерияда юритиладиган ҳисоб материалларнинг ҳаракати бўйича омборда расмийлаштирилган бошланғич хужжатлардаги маълумотларга асосланади. Омборларда расмийлаштирилаётган бошланғич хужжатларнинг тўғри ёки нотўғрилигини бухгалтерия ходимлари белгиланган муддатларда текшириб боради ва ёзувлар тўғрилиги омбор варақаларининг «назорат» бўлимида имзо билан тасдиқланади. Ҳисобот охирида омбордаги ҳисоб бухгалтерияда юритиладиган синтетик ҳисоб маълумотлари билан таққосланади. Бунинг учун эса ҳар бир омбор бўйича қолдиқ ведомости юритилади. Ведомостда омбор варақалари асосида материал қолдиғи ёзилади ва у пул кўрсаткичига айлантирилади. Қолдиқ ведомостига материал қолдиғининг умумий суммаси бухгалтерияда материаллар ҳаракати бўйича юритилган 10-ведомост маълумотлари билан солиштирилади.

Сонларнинг туғри келиши ҳисобот оyi давомида омборда ва бухгалтерияда юритилган ҳисобнинг туғрилигидан далолат беради.

Оператив бухгалтерия усулининг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

1. Бухгалтерияда материалларнинг номи ва навлари бўйича ҳисоби олиб борилмайди, бу нарса ҳисоб ишларини бирмунча камайтиради.
2. Кириш ва чиқим ҳисоби бўйича ишлар ҳисобот оyi охирига тўпланиб қолмайди.
3. Омборларда юритиладиган ҳисобнинг мунтазам текшириб турилиши у ерда туғри ҳисоб олиб борилишини таъминлайди.
4. Бухгалтерия материалларининг аналитик ҳисобини юритиш ихчамлашади.

Материаллар ҳаракати бўйича жойларда расмийлаштирилган бошланғич ҳужжатлар бухгалтерияга белгиланган муддатда реестр асосида топширилади. Улар бухгалтерияда текширилади ва қайта ишлаш учун машина-ҳисоблаш станциялари ёки машина-ҳисоблаш бюроларига бериледи. Бошланғич ҳужжатларни кейинги қайта ишлаш жараёни, бир томондан эса ишлаб чиқариш ҳисоби ходимлари томонидан амалга оширилади. Шунинг учун бошланғич ҳужжатлар, лимит-забор карталари, талабномалар, накладнойларнинг иккинчи нусхаси текширилиб, таксировка қилингандан сўнг бухгалтериянинг материал бўлимидан ишлаб чиқариш бўлимига бериледи.

Бошланғич ҳужжатларда маълумотлар тўплов ведомостларига кўчирилади. Ушбу ведомост маълумотлари ҳисобот оyi охирида ҳар бир омбор бўйича оборот ведомости тузишда асос бўлиб ҳисобланади.

Мол етказиб берувчилар счётлари ва омбор кириш ордерлари асосида омборга қабул қилинган ишлаб чиқариш захиралари қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» счёти.

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар».

Корхонада қабул қилинган ҳисоб сиёсатига кўра, материалларнинг қабул қилиниши бухгалтерияда 1510-«Материаллар қийматига фарқ» счётларидан фойдаланилган ҳолда ёки фойдаланилмасдан акс эттирилиши мумкин.

Бу счётларда фойдаланилганда, мол етказиб берувчилардан олинган ҳисоб-китоб ҳужжатлари асосида келиб тушган материаллар қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Ҳисобот оyi охирига 1510-счёт бўйича қолдиқ оyi охирига корхонага келиб тушмаган материал суммасини кўрсатади.

Қабул қилиш вақтида материаллар етишмаса, у ҳолда кам чиққан материалнинг сотиб олинис баҳосига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т. 4010-«Даъволар юзасидан олинадиган счётлар».

К-т. 1010-«Хом ашё ва материаллар».

Юборилган материалнинг ҳақиқий қабул қилиниш вақтида счёт ва бошқа мол етказиб берувчи корхоналар ҳужжатларида кўрсатилганидан ортиқ бўлса, у ҳолда кўп чиққан материал қийматига тегишли материал счётлари дебетланиб, «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган тўлов» счёти кредитланади.

Балансда корхона сотиб олган материаллар захирасини ва мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоб ишларини туғри йулга қўйиш мақсадида ҳисобот оyiнинг охирида қиймати тўланган, лекин омборга келиб тушмаган материаллар қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар».

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар».

Кейинги ҳисобот оyiнинг биринчи кунидан ушбу бухгалтерия проводкаси қизил проводка тузиш йули билан йукотилади. Материаллар корхона омборига қабул қилинганда, уларнинг қиймати счётларда тегишли проводка тузиш билан акс эттирилади.

Сотиб олинган материаллар бўйича мол етказиб берувчилар счётининг тўланишига куйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т. 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар».

К-т. 5110-«Ҳисоблашиш счёти».

Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида қабул қилинган материаллар ва мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоб 6-журнал-ордерда юритилади. Унда синтетик ва аналитик ҳисоб бир-бири билан боғланган ҳолда олиб борилади. Журнал-ордерга ҳисобот оyi давомида тегишли материал счётларининг дебети, «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счётининг кредити бўйича ёзувлар омбор кирим ордерлари ва мол етказиб берувчилар счётлари асосида ёзиб борилади. Банкдан олинган корхона ҳисоб-китоб счётидан кўчирма асосида у ёки бу мол етказиб берувчи корхона счётининг тўланганлиги ҳақида журнал-ордерга белги куйиб борилади.

Сотиб олинган ишлаб чиқариш захиралари бўйича мол етказиб берувчилардан бўлган қарзнинг умумий суммаси ҳисобот ойининг биринчи кунидаги қарз суммасига ҳисобот ойида сотиб олинган материаллар учун қарз суммасини кўшиш ва тўланган счётларнинг суммасини олиб ташлаш йули билан топилади. Ушбу қарз баланс тузишда куйидаги уч кўрсаткичга бўлинади:

1. Тўлаш муддати етмаган қарз.

2. Тўлаш муддати ўтиб кетган қарз.

3. Ҳужжатлари олинмаган материаллар бўйича қарз.

Корхонанинг ўзида тайёрланган ва омборга қабул қилинган материалларнинг ҳақиқий таннархига куйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т. 1010-«Хом ашё ва материаллар».

К-т. 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти.

Омбордан ишлаб чиқаришга сарфлаш учун берилган материаллар қийматига эса куйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т. «Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби» (2010,2310 ва бошқ.).

К-т. «Материалларни ҳисобга олувчи счётлар» счёти (1010, 1020, 1030 ва бошқ.).

Улар счётларда куйидагича акс эттирилади:

Таблица

Материалларнинг ишлаб чиқариш харажатлари счётларга улгуржи баҳоси, шартнома ёки режа таннархи бўйича ёзилганидан кейин ушбу счётларга яна тегишли транспорт-тайёрлов харажатлари ёки материалларнинг ҳақиқий таннархи билан режа таннархи ўртасидаги фарқ суммасини ҳам ёзиш лозим. Транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси ишлаб чиқаришда сарфланган материаллар билан омбордаги сарфланмай қолган материаллар ўртасидаги уларнинг улгуржи баҳосига мутоносиб равишда тақсимланади. Бунинг учун транспорт-тайёрлов харажатларининг ҳамма материаллар улгуржи қийматига нисбатан ўртача фоизи аниқланади. Сарфланган материаллар қийматини топилган ўртача фоизга кўпайтириш йули билан сарфланган материалларга туғри келадиган транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси топилади.

Корхона бўлимлари ва цехларида хўжалик мақсадлари учун сарфланган материалларга туғри келадиган транспорт-тайёрлов харажатларининг суммаси тўғридан-тўғри асосий ишлаб чиқариш счётига ёзилади.

Ҳисоб-китобнинг журнал-ордер шаклида маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган материалларнинг улгуржи баҳоси шартнома ёки режа таннархи бўйича 10-журнал-ордерга, бошқа мақсадлар учун сарфланган материаллар эса 10/1 журнал-ордерга ёзилади. Шундай қилиб, материаллар кирими бўйича синтетик ҳисоб 6-, сарфланган материалларнинг синтетик ҳисоби эса 10 ва 10/1 журнал-ордерларда олиб борилади. Бухгалтерияда синтетик ҳисобдан ташқари цехлар, омборлар, материаллар гуруҳлари бўйича аналитик ҳисоб юритилади.

Оператив бухгалтерия (сальдовой) усули қўлланилмайдиган корхоналар бухгалтерияларида материаллар пул ва сон кўрсаткичларида ҳисобга олинади. Материаллар ҳисоби оператив бухгалтерия усули бўйича юритиладиган корхоналар бухгалтериясида эса пул ўлчовидаги синтетик счётлар материал гуруҳлари ва омборлар бўйича юритилади. Бунда омборда юритиладиган материалларнинг аналитик ҳисоби бухгалтерияда такрорланмайди.

Бухгалтерияда материалларнинг синтетик ҳисоби 10-ведомости юритилади. Унда қабул қилинган, сарфланган материаллар суммаси ҳамда ҳисобот ойининг 1-қунига ва охириги қолдиқ суммаси омборлардаги материал гуруҳлари бўйича кўрсатилади. Ушбу ҳисоб регистридаги ҳисобот ойининг охирига материалларнинг қолдиқ суммаси омборлардаги материал қолдиғи маълумотлари билан солиштирилади. Маълумотларнинг бир-бирига тўғри келиши омбор ва бухгалтерияда юритилган ҳисобнинг тўғрилигини тасдиқлайди.

Ишлаб чиқаришга материалларнинг сарфланиши устидан назорат олиб бориш – бу бир хил маҳсулот ишлаб чиқаришда сарфланган материалларнинг ҳақиқий сонини уларнинг меъёрада кўрсатилган сони билан таққослашдир. Бу ўринда улар ўртасидаги фарқ ортиқча харажат ёки тежам бўлиши мумкин. Материалларнинг сарфланиши устидан турли усуллар ёрдамида назорат олиб борилади: хужжатлаштириш, инвентар, партия бўйича бичиш ва бошқалар.

Биринчи усул ёрдамида материалнинг бир турини иккинчи тур билан алмаштирилганда вужудга келадиган фарқ ҳисобга олиниб, талабнома билан расмийлаштирилади. Ушбу хужжатда материалнинг меъёр бўйича сарфлаш сони ва алмаштирилган материалнинг сарфланиши хусусида маълумотлар кўрсатилиб, уларни таққослаш натижасида фарқ аниқланади. Материаллар сарфланиши назорат қилишдаги **хужжатлаштириш усулининг** моҳияти шундан иборатки, бунда материалнинг сарфланиш меъёрига қараганда ортиқча харажат ёки иқтисод қилинишига йул қўйиш материаллар ишлаб чиқаришда сарфланишидан аввал аниқланади.

Назорат қилишнинг партия-бичиш сарфлаш натижаси материалнинг ҳар бир партиясини бўйича аниқланади. Бунинг учун бичиш варағи юритилади. Унда ишлаб чиқариш топшириғини бажариш учун берилган материалнинг ҳақиқатдан сарфланганлиги кўрсатилади. Ҳар бир бичиш варақаси бўйича материал сарфлаш натижаси аниқланди.

Инвентар усули бўйича материал сарфлаш натижаси ойи охирида чақирилмай, балки қолган материални инвентаризация қилиш йули билан аниқланади.

Сарфланган материалнинг ҳақиқий сони цехларда ишлатилмай қолган материалларнинг ҳисобот ойи бошидаги қолдиғига сарфлаш учун олинган материалнинг сонини қўшиб, инвентаризация натижасида аниқланган ишлатилмай қолган материаллар сонини айириш йули билан аниқланади. Сўнгра сарфланган материалнинг ҳақиқий сони меъёрадаги сон билан солиштирилади ва ўртадаги фарқ топилади. Материалнинг меъёрадаги сарфи ишлаб чиқарилган маҳсулот сонини битта маҳсулотни ишлаб чиқариш учун белгиланган материал меъёрига купайтириш йули билан аниқланади.

Материал бойликлардан тўғри фойдаланиш мақсадида ҳар бир корхона зарур бўлмаган материалларнинг бор ёки йуқлигини текшириб кўриши лозим. Сўнгра бу ҳақда юқори ташкилотларга (вазирлик ёки бошқармаларга) маълум қилинади. Ўз навбатида юқори ташкилот зарур бўлмаган материалларни қармоғидаги мавжуд корхоналар ўртасида қайта тақсимлайди. Юқори ташкилотлар томонидан қайта тақсимланмаган материалларни корхона бошқа ташкилотларга сотиши мумкин. Бундай операцияларга куйидагича бухгалтерия проводкалари тузилади:

1. Материалнинг четга сотилиши:

Д-т. 9220-«Бошқа активларнинг реализация қилиниши ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

К-т. 1010-«Хом ашё ва материаллар» счёти.

2. Ҳисоб-китоб счётига маблағ келиб тушди:
Д-т. 5110-«Ҳисоб-китоб счёти».
К-т. 9220-«Бошқа активларнинг реализация қилиниши ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар» счёти.

4. Инвентар ва хўжалик заруриятлари ҳисоби

Арзон баҳоли буюмлар (инвентар ва хўжалик анжомлари) деб бир донасининг қиймати буюм сотиб олинган муддатда Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам иш ҳақининг 50 баробари миқдоригача қийматда бўлган, хизмат қилиш муддатидан қатъи назар, буюмларга айтилади.

Тез эскирувчи буюмларга эса бир йилдан кам хизмат қиладиган, қийматидан қатъи назар, буюмлар киради.

Айтилганлардан ташқари, бу буюмлар таркибига, қиймати ва хизмат қилиш муддатидан қатъи назар, қуйидаги инвентар ва хўжалик мосламалари киритилади:

1. Махсус ускуна ва мосламалар.
2. Махсус ва санитар кийимлар, махсус пойабзаллар.
3. Ётоқхона жиҳозлари.
4. Канцелярия жиҳозлари.
5. Ошхона инвентарлари ва кийим-кечаклари.
6. Вақтинчалик мосламалар ва қурилмалар.
7. Хизмат қилиш муддати бир йилдан кам бўлган смена ускуналари.
8. Ов қилиш қуроллари.

У ёки бу буюмни арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар гуруҳига ўтказиш тартиби 4-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига мувофиқ белгиланади.

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмларнинг синтетик ҳисоби «Материаллар» счётининг «Инвентар ва хўжалик мосламалари» номли субсчётида юритилади. Буюмларнинг аналитик ҳисоби уларни сақлаш ва фойдаланиш жойлари бўйича олиб борилади.

Бу буюмларни саноат корхоналари омборларида ҳисобга олиш тартиби кўпроқ материалларни ҳисобга олишга ўхшаб кетади.

Арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар омбордан фойдаланишга берилганда уларнинг қиймати тўлалигича ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзилади. Бунга қуйидагича бухгалтерия проводкаси расмийлаштирилади:

Д-т – Ишлаб чиқариш харажатлари счётлари (2010,2310).

К-т- Омбордаги инвентар ва хўжалик мосламалари (1080).

Цехларда фойдаланиш учун бериладиган ускуналар асбоб-ускуналар сақланадиган омборда ҳисобга олинади. Бу ерда усқунанинг ҳар бир тури учун алоҳида варақа очилади. Унга усқуналар ҳаракати билан боғлиқ ҳамма операциялар ёзиб борилади. Варақада ҳар бир ёзувдан сўнг омборда қолган усқуналарнинг қолдиғи аниқланади. Омборлада ишчиларга фойдаланиш учун берилган асбоб-усқуналарнинг оператив ҳисоби ҳам ташкил қилинади. Бу ҳисобнинг олиб борилиш тартиби усқуналар ишчиларга фойдаланиш учун қанча муддатга берилишига боғлиқ бўлади.

Омбордан усқуна ишчига бир смена ёки доимий фойдаланиш учун берилади.

Биринчи ҳолатда омбордан берилган усқуналар маркалари бўйича, иккинчи ҳолатда эса махсус китобчалар ёки шахсий варақаларда ҳисобга олинади. Улар қисқа муддатга фойдаланиш учун берилганда ишчиларга бир неча инструментал маркалар берилади. Ишчи керакли усқунани олади ва ўрнига табел рақами ёзилган маркани омборда қолдиради. Смена туганидан кейин у буюмни топшириб, маркасини қайтариб олади. Фойдаланишдаги усқуналар ҳисобга олиб борилишининг бу турида омборчи у ёки бу усқунанинг қайси ишчида эканлигини аниқ айта олиши мумкин, аммо қайси ишчининг

қўлида қандай ускуналар фойдаланишда эканлигини айта олмайди. Шунинг учун кўпинча бир сменага фойдаланишга берилган ускуналар бўйича инструментал маркалардан ташқари, уларнинг номенклатура рақами ёзилган маркалар ҳам юритилади. Ушбу маркалар ёрдамида фойдаланишда қанча ва қандай ускуналар борлигини аниқлаш мумкин.

Ускуналар доимий фойдаланиш учун берилганда ҳар бир ишчи учун инструментал китобчалар ёки шахсий варақалар очилади. Бундай варақаларга ишчига фойдаланиш учун берилган ва фойдаланиб бўлингандан кейин қайтариб олинган ускуналарнинг сони ёзиб борилади.

Корхона инвентар, ускуна ва хўжалик мосламаларини ҳисобга олиш учун мустакил счёти очиши мумкин. Бунда мазкур буюмнинг ушбу корхона молия-хўжалик фаолиятидаги роли ва вазифалари ҳисобга олинади. Инвентар ва хўжалик мосламалари омбордан фойдаланишга берилганда унинг қиймати тўлиғича ишлаб чиқариш харажатлари счётига ёзилади. Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик мосламаларининг сақланишлигини таъминлаш мақсадида уларнинг кейинги ҳисоби, яъни фойдаланишда бўлган давридаги ҳисоби 014- «Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик мосламалари» номли балансдан ташқари счётида юритилади. Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик мосламалари ҳисоби цех омборлари ва индивидуал фойдаланувчилар бўйича юритилади.

Фойдаланиш учун яроқсиз бўлиб қолган инвентар ва хўжалик мосламалари балансдан ташқари 014-счётидан чиқарилади. Бундай бухгалтерия ёзувини амалга оширишда буюмнинг фойдаланишга яроқсизлиги ҳақидаги акт ҳужжати асос бўлиб хизмат қилади.

5. Материалларни инвентаризациялаш

Товар-моддий захиралар инвентаризацияси одатда бир йилда бир марта, йиллик ҳисобот тузишдан аввал ўтказилади. Ундан ташқари, инвентаризация ўтказиш қуйидаги ҳолларда мажбурий деб ҳисобланади: 1) моддий жавобгар шахс ўзгарганда, 2) ўғирлик ва ноқонуний ўзлаштиришлар содир бўлганда ва бошқа ҳолларда.

Товар-моддий бойликларни инвентаризация қилиш тартиби, қонун-қоидалари Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 19-сонидан тўлиқ баён этилган. Унга кўра, товар-моддий бойликлар инвентаризацияси хўжалик субъекти раҳбари томонидан тайинланган инвентаризация комиссияси томонидан ўтказилади. Инвентаризация товар-моддий захиралар сақланадиган жойларда ўтказилади. Инвентаризация комиссияси аъзолари моддий жавобгар шахс иштирокида товар-моддий бойликларнинг ҳақиқатда борлигини уларни ҳисоблаш, тортиш, ўлчаш йули билан аниқлайдилар ва инвентаризация рўйхатига киритадилар. Товар-моддий бойликларни ҳақиқатда қанча борлигини текшириб кўрмасдан моддий жавобгар шахс сўзи билан рўйхатга ёзиш катъиян ман этилади.

Инвентаризация ўтказилаётган вақтда келиб тушган товар-моддий бойликлар моддий жавобгар шахс томонидан инвентаризация комиссияси аъзолари иштирокида қабул қилинади ва улар алоҳида рўйхатга киритилади. Бу рўйхат «Инвентаризация вақтида қабул қилинган товар-моддий бойликлар» деб номланади. Рўйхатда қачон, қимдан товар-моддий бойлик олингани, қирим ҳужжатининг санаси ва рақами ҳамда захиранинг номи, сони, баҳоси ва суммаси кўрсатилади.

Фойдаланишдаги арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар бўйича алоҳида инвентаризация ўтказилади, инвентаризация улар фойдаланилаётган жойлари ва моддий жавобгар шахслар бўйича ўтказилади, бунда ҳар бир буюм алоҳида текширилади. Инвентаризация рўйхатига арзон баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар бухгалтерия ҳисобида қабул қилинган номенклатурага мувофиқ номлари бўйича киритилади.

Инвентаризация натижалари таққослаш ведомости тузиш билан расмийлаштирилади. Таққослаш ведомости ҳақиқий маълумотлар билан ҳисоб маълумотлари ўртасида фарқ,

яъни камомад ёки ортиқча чиқиш ҳоллари юз берган товар-моддий бойликлар бўйича тузилади.

Инвентаризация вақтида аниқланган камомад ёки ортиқча чиқишлар куйидагича тартибга солинади:

Ортиқча чиққан бойликлар хўжалик юритувчи субъект молия натижаларига мувофик кабул қилинади, кейинчалик унинг айбдори ва сабаблари аниқланади.

Белгиланган меъёр чегарасида аниқланган камомад хўжалик юритувчи субъект ишлаб чиқариш харажатларига қўшилади, бюджет ташкилотларида эса молиялашнинг камайишига ёзилади.

Белгиланган меъёр чегарасидан ортиқча камомад айбдор шахс зиммасига юклатилди ва ундан ундириб олинади.

Белгиланган меъёр чегарасидан ортиқча камомад, агар унинг айбдори аниқланмаса, у ҳолда хўжалик юритувчи субъект ишлаб чиқариш харажатларига ёзилади.

Инвентаризация натижалари синтетик счётларда куйидагича акс эттирилади:

Таблица.

Такрорлаш учун саволлар

1. Материалларни ҳисобга олишнинг вазифалари қандай.
2. Моддий захирилари хужжатлаштириш қандай юритилади.
3. Материалларнинг келиб тушиши ва ишлатилиши қайси счётларда кўрсатилади.
4. Инвентар ва хўжалик заруриятлари ҳисоби қайси счётларда кўрсатилади
5. Материалларни инвентаризациялаш қайси счётларда кўрсатилади

Таянч сўзлар ва иборалар

Бухгалтерия счётлари

Дебет, кредит, сальдо

Бухгалтер

Хужжатлаштириш

Инвентаризация

Калькуляция

Баланс

Ҳисоб регистрлари

Бухгалтерия ҳисоби шакллари

Счётлар режаси

Счётлар

Синтетик (жамлама) счётлар

Аналитик (таҳлилий) счётлар

Субсчёт

Аналитик ҳисоб

6-МАВЗУ. МОЛИЯВИЙ ҚЎЙИЛМАЛАР ҲИСОБИ

режа

1. Бозор иқтисодиети шароитида молиявий қўйилмаларнинг роли ва бу соҳада ҳисобнинг вазифалари.
2. Узоқ муддатли молиявий қўйилмалар таркиби. Қимматли қоғозлар: акция, облигация, заем ва бошқалар

1. Бозор иқтисодиети шароитида молиявий қўйилмаларнинг роли ва бу соҳада ҳисобнинг вазифалари.

Бозор иқтисодиёти шароитида эркин пул маблағларига эга корхоналар маълум вақт давомида кўшимча иқтисодий наф олиш мақсадида уларни бошқа корхоналарнинг қимматли қоғозларини сотиб олиш учун сарфлайдилар. Бундай қўйилмалар молиявий инвестициялар деб аталади.

Молиявий инвестициялар – хўжалик юритувчи субъект тасарруфидаги даромад олишга (фоиз, роялти ва дивиденд шаклида) мўлжалланган, инвестиция қилинган капитал қийматининг ортиши ёки инвестиция қилувчи компания бошқа наф олиш учун фойдаланадиган активлар.

Молиявий инвестицияларнинг бухгалтерия ҳисоби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 1998 йил 23 декабрьда 65-сон билан тасдиқланган ва Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 596-сон билан рўйхатга олинган 12-сонли «Молиявий инвестицияларни ҳисобга олиш» БҲМС билан тартибга солинади.

Молиявий қўйилмалар қўйиш муддатига кўра **жорий (қисқа муддатли)** ва **узоқ муддатлиларга** ажратилади.

Олинган пайтдан кейин корхона томонидан бир йил давомида сотиш (пул маблағларига айлантириш)га мўлжалланган қимматли қоғозлар *қисқа муддатли* ёки юқори даражада ликвидлик қобилятга эга қимматли қоғозлар деб, Ушбу қоғозларни сотиб олишга сарфланган қўйилмалар эса – қисқа муддатли қўйилмалар деб аталади.

Узоқ муддатли молиявий қўйилмалар – бу бир неча йил муддати давомида фойдаланиш учун сотиб олинган қимматли қоғозларга қўйилмалардир.

Мулкчилик ҳуқуқига эгалик қилиш бўйича молиявий қўйилмалар қарздорликка оид ва улушни ифодаладиган қимматли қоғозларга таснифланади.

Қарздорликка оиди қимматли қоғозлар корхона-эмитент (қимматли қоғозларни чиқарувчи) инвесторга (қимматли қоғозларни сотиб олувчи корхона) нисбатан бўлган қарздорлик шаклини ифодалайди. Шундай қилиб белгиланадиган тўлов муддати келгандан кейин эмитент инвесторга маълум суммани қайтариш ва мунтазам равишда қимматли қоғозлар номинал қийматидан белгиланган ставка бўйича фоиз тўлаш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Қарздорликка оид қимматли қоғозлар эмитент мулкига эгалик қилиш ҳуқуқини тавсифловчи гувоҳнома бўлиб ҳисобланмайди.

Улушни ифодаладиган қимматли қоғоз инвестор томонидан эмитент мулкидаги улуши (капитали) га эгалик қилиш ҳуқуқини тасдиқлайди.

Корхонада мавжуд бўлган барча инвестицияларнинг тўплами инвестицион портфель деб аталади.

Молиявий инвестицияларни **номинал, жорий** ва **бозор** қийматини ажратадилар.

Номинал қиймати - қимматли қоғоз бланкасида қайд этилган сумма. Номинал қиймати бўйича барча акцияларнинг жамланган қиймати устав капитали миқдорини ифодалайди.

Жорий қиймати – хабардор мустақил томонлар – қимматли қоғознинг харидори ва сотувчиси ўртасида қимматли қоғозларнинг сотилиши ёки алмаштирилиши.

Бозор қиймати – бозорда қимматли қоғоз нархи белгиланишининг натижаси билан аниқланадиган нарх. У маълум бир вақт мобайнида талаб ва таклиф орасидаги мувозанатни акс эттиради.

2. Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш

Молиявий инвестициялар – бу фоизлар, дивидендлар, роялти ёки ижара ҳақи, инвестициялашган капитал қийматининг ошиши кўринишида даромад олиш ёки инвестицияланган томондан бошқа тушумларни олиш мақсадида хўжалик юритувчи субъект ихтиёридаги активлардир.

Муддати 12-ойдан ортиқ бўлган инвестициялар – бу узоқ муддатли инвестициялардир.

Активларни инвестицияларга киритиш тартиби ва уларнинг турлари 12-сон «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8-сон «Консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботлар ва авлод хўжалик жамиятларига инвестициялар ҳисоби», 14-сон «Молиявий ҳисоботда қўшма фаолиятда» қатнашиш улушини акс эттириш» номли Бухгалтерия ҳисоби Милий Стандартлари билан тартибга солинади.

Узоқ муддатли инвестициялар билан боғлиқ операциялар қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

0610-«Қимматбаҳо қоғозлар».

0620-«Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0630-«Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Хорижий сармоя қатнашган корхоналарга инвестициялар».

0690-«Бошқа узоқ муддатли инвестициялар».

Узоқ муддатли инвестициялар билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттирилиши қуйидагича тартибда амалга оширилади:

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатларни ҳисобга олиш

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатлар билан операцияларни ҳисобга олиш учун Бухгалтерия ҳисоби Счётлар Режасида 0900-счёт-«Узоқ муддатли дебиторлик қарзи ва муддати узайтирилган харажатлар»кўзда тутилган. Бу счётга очилган қўшимча счётлар қуйидагича номланади:

0910-«Олинган векселлар» - узоқ муддатли қисми.

0920-«Узоқ муддатли ижара бўйича олинаниган тўловлар».

0930-«Ходимларнинг узоқ муддатли қарзлари».

0940-«Бошқа узоқ муддатли дебиторлик қарзлари».

0950-«Вақтинчалик фарқ бўйича муддати узайтирилган даромад солиғи».

0960-«Дисконтлар (чегирмалар) бўйича муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар».

0990-«Бошқа муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар».

Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатлар билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттирилиш тартибини қуйидаги схемада кўриш мумкин:

7-МАВЗУ. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ХИСОБИ.

режа

1. Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш
2. Асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартиби
3. Фойдаланишга қабул қилинган асосий воситаларни ҳисобга олиш
4. Асосий воситалар эскириши ва ёйилишининг амортизациясини ҳисобга олиш
5. Асосий воситаларнинг таъмирланишини ҳисобга олиш
6. Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини ҳисобга олиш
7. Асосий воситалар инвентаризацияси ва уларни қайта баҳолашни ҳисобга олиш
8. Ижарага олинган асосий воситалар ва Лизинг операцияларни ҳисобга олиш

1-. Асосий воситаларни ҳисобга олишнинг вазифалари, уларни туркумлаш ва баҳолаш

Асосий воситалар – бу моддий ишлаб чиқариш соҳасида ва ишлаб чиқаришга таллуқли бўлмаган узок муддат давомида (бир йилдан ортиқ) ҳаракатда бўладиган ҳамда ижарага топширилиб ҳам фойдаланиладиган моддий активлардир. Асосий воситаларнинг у ёки бу объект гуруҳига киритилиши ва уларнинг таркиби 5-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига мувофиқ тартибга солинади. Уларга бинолар, иншоотлар, машиналар, хўжалик инвентарлари, асбоб-ускуналар ва бошқаларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Асосий воситалар буйича бухгалтерия ҳисобининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- 1) асосий воситалар ҳаракати билан боғлиқ ҳамма операцияларни тўғри ва ўз вақтида ҳужжатларда расмийлаштириш ҳамда тегишли ҳисоб регистрларида умумлаштириш;
- 2) асосий воситаларнинг эскириш ва амортизациясини туғри ҳисоблаш;
- 3) асосий воситаларнинг таъмир маблағларидан тўғри ва оқилона фойдаланишни назорат қилиш;
- 4) асосий воситалардан самарали фойдаланишни назорат қилиш;
- 5) асосий воситалар хавфсизлигини сақлашни назорат қилиш;
- 6) ишлаб чиқариш қувватларидан тўла фойдаланиш ҳисобига маҳсулот ишлаб чиқаришни оширишнинг ички резервларини аниқлаш.

Ҳисоб ҳамда режалаштиришда асосий воситалар маълум гуруҳларга бўлиниб ҳисобга олинади ва режалаштирилади. Чунки асосий воситаларни ҳисобга олиш, режалаштиришни тўғри ташкил қилишнинг муҳим шарти уларни илмий жиҳатдан туркумлаш ва баҳолаш ҳисобланади. Асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишига қараб ишлаб чиқаришнинг асосий воситаларига ва ишлаб чиқаришга таалуқли бўлмаган объектларига бўлинади.

Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашадиган ва унга хизмат қиладиган меҳнат воситалари **ишлаб чиқаришнинг асосий фондлари** деб аталади. Уларнинг ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишдаги роли ҳар хил, баъзилари, масалан, машиналар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқаришда меҳнат қуроли сифатида қатнашади, айримлари эса ишлаб чиқариш жараёнининг туҳтовсиз ишлаб туришини таъминлайди (масалан, иншоотлар), яна бошқалари ишлаб чиқариш учун шароит яратиб беради, жумладан, ишлаб чиқариш бинолари, йуллар ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш жараёнида туғридан-туғри қатнашмайдиган уй-жой-коммунал хўжалиги воситалари, соғлиқни сақлаш муассасалари (касалхона, амбулатория,

поликлиника), маданият ва маориф муассасалари (клублар, театрлар, кутубхона, болалар боғчалари) ва бошқалар киради.

Халқ хўжалиги тармоқларининг туркумланишига мувофиқ, асосий воситалар қуйидаги тармоқлар ва фаолият турларига бўлинади: саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт, алоқа қурилиш, савдо ва бошқалар. Масалан, саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни билан бевосита боғлиқ бўлган ҳамда корхонанинг транспорт, моддий-техника таъминоти, омбор хўжалиги ва бошқа бўлимларнинг асосий воситалари киради. Саноат корхоналари балансида акс эттириладиган ёрдамчи қишлоқ хўжалик бўлимига қарашли объектлар «Қишлоқ хўжалик тармоғи», уй-жой-коммунал хўжалигига қарашли объектлар «Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш» ва «Уй-жой-коммунал хўжалиги» тармоғига киради.

Демак, саноат корхоналаридан ташқари, бошқа халқ хўжалиги тармоқларига қарашли объектлар ҳам фойдаланишда бўлиши мумкин. Шу нуқтаи назардан саноат корхоналарининг асосий воситаларини саноат ишлаб чиқариш фондларига бўлиш мумкин. Халқ хўжалиги тармоқларининг асосий воситалари ўз фойдаланиш нуқтаи назаридан қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

Бино.

Иншоот.

Ўтказувчи қурилмалар.

Машина ва ускуналар:

а) куч машиналари ва ускуналар;

б) ишчи машина ва ускуналари;

в) ўлчов ва тартибга солувчи асбоблар, қурилмалар ва лаборатория ускуналари;

г) ҳисоблаш техникаси;

д) бошқа машина ва ускуналар.

5. Транспорт воситалари.

6. Асбоб ускуналар.

7. Ишлаб чиқариш инвентарлари ва жиҳозлари.

8. Хўжалик инвентарлари.

9. Ишчи ва маҳсулдор моллар.

10. Ерни яхшилаш бўйича капитал харажатлар (иншоотларсиз).

12. Бошқа асосий воситалар.

Фойдаланишни нуқтаи назардан асосий воситалар ҳаракатдаги, запасдаги ва фойдаланилмайдиган объектларга, у ёки бу корхонага қарашли ва ижарага олинган объектларга бўлинади. Асосий воситалар дастлабки қиймати бўйича ҳисобга олинади.

Асосий воситалар Бухгалтерия ҳисоби Миллий стандарти 5-сонига мувофиқ қуйидаги баҳоларда баҳоланади:

Объектнинг дастлабки қиймати – бу асосий воситаларни қуриш ёки сотиб олиш бўйича қилинган ҳақиқий харажатлар йиғиндисидир, бунга тўланган солиқлар ҳамда тўловлар, келтириш ва монтаж қилиш, ўрнатиш, фойдаланишга топшириш, ундан мақсадли фойдаланиш учун ишчи ҳолатига келтириш билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлган бошқа ҳамма харажатлар киради.

Тиклаш қиймати асосий фондларни қайта ишлаб чиқариш қийматидан, яъни уларни маълум муддатга ҳаракатдаги бозор баҳолари бўйича қуриш ёки сотиб олишдан иборат.

Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати уларнинг дастлабки қийматидан эскириш суммасини айирганга тенг.

Асосий воситаларнинг эскириши – бу асосий восита объектларнинг дастлабки имкониятларини йўқотганликларини тавсифловчи жараёндир (жисмоний ва маънавий).

Эскириш меъёри асосий воситаларнинг дастлабки (тиклаш) қийматига фоиз ҳисобида ифодаланган эскириш миқдоридир.

Амортизация қиймати- бу активнинг молиявий ҳисоботда кўрсатилаган дастлабки қиймат суммасидан тахминий тугатиш қийматининг чиқариб ташланган суммасидир.

Фойдали хизмат муддати - бу шундай муддатки, унинг давомида асосий воситадан фойдаланишдан иқтисодий самарад олинади.

Жорий қиймат – бу маълум муддатда ҳаракатдаги бозор баҳоси буйича асосий восита қиймати бўлиб, унга кўра манфаатдор томонлар ўртасида актив алмаштирилиши мумкин.

Тугатиш қиймати – бу активнинг фойдали хизмат муддати охирида асосий восита тугатилаётган вақтдаги тахминий қийматидан тугатиш буйича харажатлар чиқариб ташланган суммага тенг.

Қоплаш суммаси – бу шундай суммаки, унга кўра хўжалик юритувчи субъект активнинг тугатиш қиймати қушилган ҳолда ундан кейинги фойдаланиш ҳисобига қоплаш кўзда тутилган суммадир.

Дастлабки қиймат корхонада объект фойдаланишга топширилган муддатда вужудга келади ва унга асосий воситани қуриш ёки сотиб олиш буйича қилинган ҳақиқий харажатлар қиймати, тўланган солиқлар ва тўловлар, келтириш ва монтаж буйича харажатлар, ўрнатиш, фойдаланишга топшириш, мақсадли фойдаланиш учун, уни ишчи ҳолатига келтириш билан туғридан-туғри боғлиқ бўлган бошқа ҳамма харажатлар киради. Асосий воситалар дастлабки қийматнинг таркиб топиш манбалари қуйидагилардан иборат:

1) корхона устав капиталига таъсисчилар қушган улуши, асосий воситалар қиймати – томонлар келишуви буйича;

2) корхонанинг ўзида тайёрланган асосий воситалар ҳамда бошқа корхона ва шахслардан сотиб олинган воситалар қиймати – келтириш, монтаж ва ўрнатиш буйича харажатлар билан ҳақиқий харажатлар суммасида;

3) бепул олинган асосий воситалар қиймати ҳамда ёрдам сифатида олинган воситалар қиймати текшириш йули билан ёки қабул-топшириш ҳужжатлари маълумотлари асосида аниқланади.

Асосий воситалар айрим объектларнинг дастлабки қиймати улар тикланганда ёки такомиллаштирилганда купайиши ва объект қисман тугатилганда ҳамда қисмларга ажратилганда камайиши мумкин. Қуйидагилар асосий воситаларнинг дастлабки қиймати бўлиб ҳисобланади:

1) 1 январ ҳолати буйича қайта баҳоланган, корхона балансида ҳисобда бўлган асосий воситалар учун – уларнинг ҳисобда акс эттирилган тиклаш қиймати;

2) капитал қуйилмалар ҳисобидан қурилган ёки сотиб олинган асосий воситалар учун инвентар қиймат қуйидагилардан иборат бўлади:

а) бино ва иншоотлар учун – объектни қуриш буйича қурилиш ва монтаж ишлари харажатларидан, лойиха-қидирув ишлари ва объект инвентар қийматига қушилиши лозим бўлган бошқа харажатлардан;

б) монтаж талаб қилувчи ускуналар учун – суянч ёки асосий қуриш, монтаж харажатларидан ва лойиха қидирув ишлари ҳамда объект инвентар қийматига қушилиши лозим бўлган бошқа харажатлардан;

в) монтаж талаб қилинмайдиган ускуналар учун – келтириш ҳамда сотиб олиш буйича харажатлардан;

г) корхонага бепул қабул қилинган объектлар учун – асосий восита объектини қабул-топшириш ҳужжатида кўрсатилган қиймати буйича;

д) корхона сотиб олинган, аввал фойдаланишда бўлган объектлар учун – сотиш ҳақидаги ҳужжатда кўрсатилган объектни сотиб олиш буйича эскириш суммаси қушилган ҳолда сотиб олиш, келтириш буйича ва объектни сотиб олиш билан боғлиқ бошқа харажатлар.

Тиклаш қиймати деганда асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш қиймати, яъни маълум муддатга ҳаракатдаги бозор баҳоси буйича уларни қуриш ёки сотиб олиш қиймати

тушунилади. Яна республика ҳукумати қарорига кўра олиб бориладиган асосий восита объектларини қайта баҳолаш натижасида аниқланган қиймат ҳам тиклаш қиймати деб ҳисобланади.

Асосий воситаларнинг ҳисоб қиймати деганда уларнинг ҳисоботда ва балансда акс эттириладиган, яъни баланс қиймати тушунилади.

2. Асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартиби

Саноат ишлаб чиқаришнинг тўхтовсиз ўсиб бориши корхоналарда асосий воситаларнинг кўпайиши ва улардан фойдаланишни янада яхшилаш билан боғлиқдир. Бу кўп жиҳатдан асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартибига қаттиқ риоя қилиниши талаб этади. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олишда қуйидаги шакллардан фойдаланилади:

ОС-1 шакли. Асосий воситаларни қабул-топшириш акти, акт ҳар бир объект учун ёзилиб, бухгалтерияга берилади ва асосий воситани ҳисобга олиш инвентар карточкаларига ёзиш учун насос бўлиб хизмат килади.

ОС-2 шакли. Таъмир қилинган, тикланган ва такомиллаштирилган объектларни қабул-топшириш акти.

ОС-3 шакли. Асосий воситаларни тугатиш туғрисидаги акт.

ОС-4 шакли. Автотранспорт воситаларни ҳисобдан чиқариш акти.

ОС-6 шакли. Асосий воситаларни ҳисобга олиш инвентар карточкаси. Асосий воситаларни қабул-топшириш актлари ва ушбу объект техник ҳужжатлари асосида ҳар бир объектга инвентар карточкаси очилади.

ОС-7 шакли. Асосий воситаларни ҳисобга олиш бўйича инвентар карточкалар рўйхати.

ОС-8 шакли. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси. Туркум гуруҳлари бўйича асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш учун қўлланилади. Карточка маълумотлари асосида асосий воситалар ҳаракати ҳақидаги ҳисобот тўлғазилади.

ОС-9 шакли. Асосий воситалар инвентар рўйхати.

3. Фойдаланишга қабул қилинган асосий воситаларни ҳисобга олиш

Фойдаланишга қабул қилинган ҳар бир объект учун ОС-1 рақамли типик шаклдаги асосий воситаларни қабул қилиш топшириш акти ёзилади. Унда объектнинг дастлабки қиймати ва бошқа техник-иқтисодий маълумотлар кўрсатилади. Актга ушбу объектга таалуқли бўлган жами техник ҳужжатлар қушиб қуйилади. Асосий воситалар ҳисоби корхона бухгалтериясида белгиланган номенклатурада ҳар бир инвентар объекти бўйича юритилади.

Инвентар объекти дейилганда айрим восита ёки маълум ишлаб чиқариш функциясини бажаришга мўлжалланган буюмлар (ҳамма мосламалари билан) жами тушунилади. Ҳисобга қабул қилинган ҳар бир асосий восита объектига, масалан, биноларга 001 дан 009 гача, иншоотларга 100 дан 199 гача, ўтказгич қурилмаларига 200 дан 299 гача ва ҳакоза инвентар рақами бириктирилади.

Бухгалтерия акт асосида ОС-6 шаклидаги инвентар карточкасини очади ва унга объект ҳақидаги ҳамма маълумотларни ёзади. Сўнгра инвентар карточкалари ОС-7 шаклидаги махсус рўйхатда, асосий воситалар туркум гуруҳлари бўйича рўйхат қилинади. Рўйхат қилинган карточкалар асосида воситалар картотекаларига жойлаштирилади, бунда улар тармоқ туркум гуруҳлари, гуруҳ ичида эса жойланиш, фойдаланиш жойлари ва турлари бўйича гуруҳланади. Ҳаракатда бўлмаган асосий восита объектларининг карточкалари алоҳида гуруҳланади.

Асосий воситалар ҳисоби фойдаланиш жойларида (цехлар, участкалар, корхона бўлинмалари) асосий воситалар инвентар, карточкалари бўйича амалга оширилади (ОС-9

шакли). Ҳамма моддий жавобгар шахслар билан белгиланган намунада 2 нусхада шартнома тузилади, биттаси бухгалтерияда, ҳар бир моддий живобгар шахсга очилган делода, бошқаси эса ўша ходимда сақланади.

Қабул қилинган, тугатилган ва корхона ичида кўчирилган асосий воситаларнинг инвентар карточкалари тегишли ёзувдан сўнг ой охиригача алоҳида сақланади. Улар сасосида ҳар ойда асосий воситалар амортизацияси ҳисоб китоби тузилади, уларнинг ҳар бири бўйича қабул қилиш, ҳисобдан чиқариш бўйича оборотлар кўшилади ва асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси тўлғазилади. Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси (ОС-8 шакли) жорий йилнинг бошида очилади. Унда 1 январга ва ҳар бир кейинги ойнинг 1-кунига асосий воситаларнинг ҳолати турлари бўйича кўрсатилади. Бу маълумотлардан асосий воситалар ҳаракати оборот ведомости тузишда фойдаланилади ва у ўз корхона асосий воситалар ҳамда ҳолати хусусида ҳисобот тузиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланишдаги, захирадаги ёки жорий лизинг шартномаси бўйича ижарага берилган корхонага қарашли асосий воситаларнинг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олиш куйидаги счётларда амалга оширилади:

0110-«Ер»

0111-«Ерни ободонлаштириш»

0112-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ўзлаштириш».

0120-«Биномлар, иншоотлар ва узатувчи мосломалар».

0130-«Машина ва ускуналар».

0140-«Мебел ва идора анжомлари».

0150-«Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси».

0160-«Транспорт воситалари».

0170-«Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар».

0180-«Кўп йиллик дарахтлар».

0190-«Бошқа асосий воситалар».

0199-«Консервация қилинган асосий воситалар».

Сотиб олинган асосий воситалар счётларда куйидагича акс эттирилади:

0820-«Асосий воситаларни сотиб олиш»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
С.	С.
Объект сотиб олинган қийматига	

Корхонанинг ўзида қурилган асосий восита объекти қийматига куйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

0810-«Тугалланмаган қурилиш»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
С.	С.

Бошқа корхона ва шахслардан бепул қабул қилинган асосий воситалар қийматига куйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

8530-«Беғараз ёрдам тарзида олинган мол-мулк»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
С.	С.

Молиявий лизинг шартномаси туганидан сўнг, узоқ муддатли ижарага берилган объектларнинг асосий воситаларга қўшилиши счётларда акс эттирилади:

0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
	С.

Акция учун ҳақ ҳисобига келиб тушган асосий воситаларнинг балансига ўтказилиши счётларда қуйидагича акс эттирилади:

4610-«Устав капиталига тўлов бўйича таъсисчилар қарзи»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
	С.

Асосий воситалар дастлабки қийматининг қўшимча қурилиш, модернизация, реконструкция ва бошқа сифат ўзгаришлари натижасида ошиши суммасига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

0890-«Бошқа капитал қўйилмалар»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
	С.

Вақтинчалик қурилган бино иншоотлар асосий воситалар таркибига қўшилиб, фойдаланишига топширилганда уларнинг ҳақиқий таннархи счётларда қуйидагича акс эттирилади:

0810-«Тугалланмаган қурилиш»	01-«Асосий воситалар» (0110-0190)
	С.

4. Асосий воситалар эскириши ва ёйилишининг амортизациясини ҳисобга олиш

Асосий воситалар ишлаб чиқариш жараёнида ва табиат кучлари таъсирида секин-аста эскириб боради. Ўзининг қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ёки бажарилаётган иш қийматига секин-аста ўтказилади. Улар икки хил – жисмоний ва маънавий эскиради. Объектнинг фойдаланиш жараёнидаги эскириши жисмоний эскириш деб юритилади.

Асосий воситаларнинг маҳсулот қийматига ўтказилган қисми уларни қайта тиклаш манбаи ҳисобланади. Маҳсулот ёки бажарилган иш таннарига ўтказиб бориладиган асосий воситалар эскирган қисмининг қиймати амортизация ёки амортизация ажратмаси деб аталади. Амортизация суммаси объектнинг дастлабки қийматини қайта тиклаш ва капитал таъмир билан боғлиқ харажатларни қоплаши лозим. Амортизация, аввало, оддий такрор ишлаб чиқаришни, яъни асосий воситаларнинг дастлабки қиймати тўла

тикланишини таъминлайди. У маълум даражада кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш манбаи бўлади. Чунки эскирган ускуналар ўрнига янги, юқори меҳнат унумдорлигини таъминлайдиганларни сотиб олинади. Бу, ўз навбатида, меҳнат унумдорлигининг ошишига, таннарх ва умуман капитал харажатларининг камайишига олиб келади.

Амортизация суммаси аввал белгиланган меъёр асосида аниқланади. Бу меъёр асосий воситаларнинг жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскириши фоизига мувофиқ келади. Асосий воситаларнинг амортизация ажратмаси ҳар ойда белгиланган меъёр асосида ҳисобланади. У объектнинг дастлабки қийматига нисбатан маълум фоизда белгиланган.

Уй-жой бинолари бўйича амортизация фақат капитал таъмир харажатларини қоплаш учун ажратилади. Янги уй жой бинолари қуриш билан боғлиқ сарфлар эса капитал қуйилмалар ҳисобидан амалга оширилади. Эҳтиёждаги машина, ускуна ва транспорт воситалари бўйича амортизация фақат улар қийматини тўла тиклаш учун ажратилади.

Асосий воситаларнинг эскириши республика ҳукумати қарори билан тасдиқланган асосий фондлар гуруҳлари бўйича амортизация ажратмасининг ягона меъёри бўйича ҳар ойда ҳисобланади.

Асосий фондлар гуруҳлар бўйича амортизация ажратмаси меъёрлари

№	Асосий фондлар гуруҳлари	Меъёр (фоиз ҳисобида)
1.	Бинолар, иншоотлар ва қурилишлар	5
2.	Енгил автомобиллир, таксилар, йулларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, махсус асбоб, инвентар ва жиҳоз, компьютер, ташкилот, муассаса бинолари ва маълумотларни қайта ишлаш бўйича ускуналар	20
3.	Ҳаракатдаги состав, автомобил транспорти, юк автомобиллари, автобуслар, махсус автомобиллар ва автоприцеплар. Машина ва ускуналар: саноатнинг ҳамма тармоқлари учун металдан асбоблар ишлаб чиқариш, темир прецлаш ускуналари, қишлоқ хўжалиги машина ва ускуналари, қишлоқ хўжалиги машина ва ускуналари. Офис учун мебеллар	15
4.	Бошқа гуруҳларга қушилмаган амортизация қилинувчи активлар	10
5.	Темир йул, денгиз, дарё ва ҳаво йуллари транспорт воситалари. Куч машиналари ва ускуналари: иссиқлик техникаси ускуналари: Иссиқлик техникаси ускуналари, қувур, электр двигател ва дизел генераторлари, электр ўтказувчи ва алоқа қурилмалари. Қувур симлари, электр ўтказувчи ва алоқа қурилмалари. Қувур симлари	8

Амортизация ажратмаси қуйидаги асосий воситалар бўйича ҳисобланмайди:

- маҳсулдор моллар;
- кутубхона фонди;
- умумий фойдаланишдаги автомобил йуллари ва ҳокимият қармоғидаги шаҳар ободонлаштириш иншоотлари тўлиқ амортизация ҳисобланган асосий воситалар бўйича;
- белгиланган тартибда консервацияга ўтказилган фондлар.

Тўлиқ амортизация ҳисобланган асосий воситалар бўйича маҳсулот реализацияси таркибида корхона олган амортизация ажратмасининг суммаси асосий воситаларнинг

оборот маблағларга айланиши деб қаралади ва 5110-«Хисоб-китоб счёти» кредитидан корхона хоҳиши бўйича фойдаланилади.

Маълумки, асосий воситалар узоқ муддат фойдаланишда бўлади, улардан фойдаланиш муддати бу активлар фойда келтирадиган ҳисобот даври мобайнида тенг равишда тақсимланиши керак. Бу жараён асосий воситалар бўйича эскириш ҳисоблаш ёки амортизация деб аталади.

Ҳозирги вақтда амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг қуйидаги учта усули мавжуд:

1. Қийматни бир текисда (тўғри чизикли) ҳисобдан чиқариш усули.
2. Бажарилган ишлар ҳажмига пропорционал равишда амортизация (эскириш) ҳисоблаш усули (ишлаб чиқариш).
3. Тезлаштирилган ҳисобдан чиқариш усули:
 - а) сонлар йиғиндиси бўйича қийматни ҳисобдан чиқариш усули;
 - б) қолдиқни камайтириш усули.

Амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг биринчи усулида, номидан ҳам маълум бўлиб турибдики, объектнинг амортизацияланадиган қиймати унинг хизмат қилиш муддати даври мобайнида бир текисда ҳисобдан чиқарилади, яъни амортизация суммаси объект хизмат муддати ҳар бир йилига бир хил суммада ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу усул бир текисда ҳисобдан чиқариш усули деб номланади.

Мисол. Енгил автомашинанинг бошланғич қиймати 20 минг сўм деб фараз қилайлик. У 5 йил фойдаланишда бўлади ва фойдаланиш муддати охиридаги қолдиқ қиймати 2 минг сўм. Бу ҳолда ҳар йиллик амортизация суммаси амортизацияланадиган қийматининг 20% ини ташкил қилади:

5 - 100

$$1 - X \qquad X \qquad = \qquad \frac{100 \times 1}{5} \qquad = \qquad 20\%$$

Объектнинг йиллик амортизация суммаси бир текис ҳисобдан чиқариш усулида 3600 сўмни ташкил қилади:

$$\frac{\text{Бошланғич қиймат} - \text{қолдиқ қиймати}}{\text{Хизмат қилиш муддати}} = \frac{20000 - 2000}{\text{Хизмат қилиш муддати}} = 3600 \text{ сўм}$$

Амортизация (эскириш) ҳисоблашнинг иккинчи усули бажарилган ишлар ҳажмига мутонасиб равишда амортизация ҳисоблаш деб номланади. Бу усулда ўз номига кўра, амортизация ҳисоблашда объектнинг хизмат қилиш муддати эмас, балки бажарган иш ҳажми асос қилиб олинади.

Мисол. Фараз қилайлик, юқорида сўз юритганимиз енгил автомашинанинг бутун хизмат қилиш муддати давомидаги юриш ҳажми 60 минг км. У ҳолда ҳар бир километр учун амортизация харажатлари қуйидагича аниқланади:

$$\frac{\text{Бошланғич қиймат} - \text{қолдиқ қиймати}}{\text{Бажарадиган иш ҳажми}} = \frac{200.000 - 20.000}{60.000} = 3.$$

Демак, ҳар бир босилган километр учун амортизация харажатлари 3 га тенг.

Ишлаб чиқариш усулида ҳисобланган амортизациялар

	Бошланғич	Юриши	Йиллик	Жамғарилган	Баланс
--	-----------	-------	--------	-------------	--------

	Қиймати	км	амортизация суммаси	амортизация	Қиймати
Харид санаси	200 000	-	-	-	200 000
1 йил охири	200 000	20 000	60 000	60 000	140 000
2 йил охири	200 000	10 000	30 000	90 000	110 000
3 йил охири	200 000	10 000	30 000	120 000	80 000
4 йил охири	200 000	10 000	30 000	150 000	50 000
5 йил охири	200 000	10 000	30 000	180 000	20 000

Амортизация ҳисоблашнинг учинчи усули тезлаштирилган ҳисобдан чиқариш усули деб аталади. Бу усулда 2 хил вариантда объект қиймати ҳисобдан чиқарилади. Биринчи вариант сонлар йиғиндиси бўйича қийматни ҳисобдан чиқариш деб аталади. Бу вариантда қуйидагича амортизация ҳисобланади:

Юқорида мисол келтирганимиз энгил автомашинанинг тахмин қилинаётган фойдали хизмат муддати 5 йил, фойдаланиш йиллари суммаси – 15 йил.

$$1+2+3+4+5=15$$

Йиллик амортизация суммаси ҳар бир қасрни 180000 га (200 000 – 20 000) тенг бўлган амортизацияланадиган қийматга кўпайтириш йўли билан топилади.

Бу ҳолда ҳисоб-китоб қуйидагича кўринишда бўлади:

	Бошланғич қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган амортизация	Баланс Қиймати
Харид санаси	200 000	-	-	
1 йил охири	200 000	(5/15x180000)	= 60 000	140 000
2 йил охири	200 000	(4/15x180000)	= 48 000	152 000
3 йил охири	200 000	(3/15x180000)	= 36 000	164 000
3 йил охири	200 000	(2/15x180000)	= 24 000	176 000
5 йил охири	200 000	(1/15x180000)	= 12 000	188 000

Амортизация ҳисоблашнинг 3-усули иккинчи варианты камайиб боровчи қолдиқ усули деб аталади. Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, бунда тўғри чизикли усулда фойдаланган нормал ставкага нисбатан икки қара кўпайтирилган меъёр қўлланилади. Бу жараён икки марта оширилган амортизацияда камайиб боровчи қолдиқ усули деб ҳам аталади.

Юқорида келтирилган мисолимиздаги энгил автомашинанинг фойдали хизмати муддати 5 йилга тенг. Тўғри чизикли амортизациялаш усулида ҳар йилги меъёр 20% ни ташкил қилади. Бу усулда бу меъёр 40% га тенг бўлади. Амортизация суммасини ҳисоблаш учун ушбу 40% меъёр ҳар йил охирида баланс қийматига кўпайтирилади. Бу ҳисоб-китобни қуйидаги жадвалда кўрамиз:

	Бошланғич қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган амортизация	Баланс Қиймати
Харид санаси	200 000	-	-	
1 йил охири	200 000	(40%x20000=80000	120 000	80 000
2 йил охири	200 000	(40%x12000)=48000	152 000	48 000
3 йил охири	200 000	(40%x72000)=28800	171 000	28 000
4 йил охири	200 000	(40%x4320)=1728	182 000	17 280
5 йил охири	20 000	2592-2000=592	180 000	20 000

Ҳисобланган (эскириш) суммасига қуйидаги бухгалтерия проводкалари тузилади:

0211-0299-«Асосий воситаларнинг эскириши»		2010-«Асосий ишлаб чиқариш»	
Дт.	Кт.	Дт.	Кт.
	С.	С.	
	Асосий ишлаб чиқаришдаги асосий воситаларга эскириш ҳисобланди (амортизация)		
			2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар»
		С.	
	Ёрдамчи цехларда фойдаланишда бўлган объектларга эскириш ҳисобланди		
			2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари»
	Умум ишлаб чиқариш мақсадида фойдаланиладиган объектларга эскириш ҳисобланади		
			2710-«Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар»
	Нокапитал ишларни бажаришда фойдаланиладиган объектларга эскириш ҳисобланади		
			2790-«Бошқа капитал ишлар»
	Бошқа нокапитал ишларни бажаришда фойдаланиладиган объектларга эскириш ҳисобланади		
			9420-«Маъмурият аҳамиятидаги объект амортизацияси (эскириши)
	Маъмурий-бошқарув аҳамиятидаги фойдаланилаётган объектларга ойлик эскириш (амортизация) ҳисобланганда		
			2710-«Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар»
	Хизмат кўрсатиш тармоқларида фойдаланилаётган объектларга ойлик эскириш (амортизация) ҳисобланганда		

		2010-«Асосий ишлаб чиқариш»	
	0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган объект»		
	Ишчи ҳайвонлари бўйича ойлик эскириш (амортизация) ҳисобланганда		
		9430-«Бошқа сарфлар»	
	Қисқа муддатга ижарага берилган объектлар бўйича эскириш (амортизация) ҳисобланганда		
		0299-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»	
	Молиявий лизинг шартномаси асосан олинган объектларни субъектнинг мулкига айланиши натижасида ҳисобланган эскириш суммасига		
	0299-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар эскириши»		
	Молиявий лизинг шартномаси муддати тугаганидан кейин ижарага берувчига қайтарилган объект эскириш		
		Дт 8510, 0211, 0299 Кт.	
	Эскириш суммасини индексация қилиш (муқобиллаш)		
Д-т. 8510 К-т.		Д-т 0211, 0299 К-т	
		С	
	Қўшимча ҳисоблаш камайтириш суммаларига		

5. Асосий воситаларнинг таъмирланишини ҳисобга олиш

Асосий воситалар вақти-вақти билан таъмирланиб турилади. Бу, ўз навбатида, улардан фойдаланиш муддатини узайтиради. Асосий воситалар таъмирланиши ҳисобининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- 1) бажарилган таъмирлаш ишларининг таннархи ҳамда ҳажмини тўғри ва ўз вақтида аниқлаш;
- 2) таъмирлаш билан боғлиқ харажатларнинг маҳсулот ёки бажарилган иш таннаригига тўғри ўтказилишини таъминлаш;
- 3) таъмирлаш ишлари учун ажратилган маблағдан тўғри фойдаланиши устидан назорат олиб бориш;
- 4) таъмирлаш ишларининг ўз вақтида ва сифатли килиб олиб борилиши устидан назорат олиб бориш ва бошқ.

а) таъмирлаш бўйича ҳамма харажатларни вужудга келиш жараёнида ишлаб чиқариш харажатлари счётларига ёзиш;

б) махсус резерв фонди ташкил қилиш йўли билан.

Резерв фондининг ташкил қилиниши асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини йил давомида маҳсулот ва бажарилган иш, хизмат таннархига бир текис ўтказилишини таъминлайди. Корхонада таъмирлаш ишларини олиб бориш учун резерв Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги рухсати билан ташкил қилинади. Резерв суммаси ҳар ойда, корхона томонидан мустақил белгиланадиган норматив миқдорда маҳсулот таннархига кўшилади. Норматив беш йил муддатга қатъий белгиланган суммада ишлаб чиқилиши лозим ёки асосий воситалар дастлабки қийматиغا нисбатан фоиз кўринишида бўлади. Резерв суммасининг тўғри ташкил қилинганлиги ва ундан тўғри фойдаланиш вақти-вақти билан текширилиб турилади. Бу жараён смета, ҳисоб-китоб маълумотлари асосида амалга оширилади. Резерв суммаси 8900-«Келгусида қилинадиган харажат ва тўловлар резерви» счётида ҳисоб қилинади.

Асосий восита объекти фойдаланишда бўлган цех кучи билан бухгалтерия проводкаси тузилади:

1010, 1030, 1040, 6710, 6510	2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар» 2320-«Бошқа ишлаб чиқариш» 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари»
С.	С.

Корхонанинг ўз ёрдамчи ишлаб чиқариш цехлари томонидан бажариладиган таъмирлаш ишлари қийматиغا қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

1010, 1030, 1040, 6710, 6510	2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар»
С	С.
	Ҳақиқий харажат суммаси

Таъмирлашишлари тугаганидан сўнг харажатларнинг тегишли счётларига ёзилиши (қаерда фойдаланишда бўлган объект таъмирланганига қараб) қуйидагича проводкада акс эттирилади:

2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар»	2510, 2710, 2310 ва бошқалар
С	
	Харажатларнинг тегишли счётга ёзилиши

Таъмирлаш ишлари хўжалик ёки пудрат усулида олиб борилади. Хўжалик усулида таъмирлаш ишлари корхонанинг таъмир-механика ёки асосий ишлаб чиқариш цехлари ишчилари томонидан бажарилади. Бунда тугалланган таъмирлаш ишлари «Қабул-топшириш акти» ҳужжати билан расмийлаштирилади. Унда таъмирлаш ишларининг смета ҳамда ҳақиқий қиймати, объектининг ном ва бошқа маълумотлар кўрсатилади. Акт икки нусхада ёзилиб, бир нусхаси бухгалтерияга топширилади.

Пудрат усулида бажарилган таъмирлаш ишлари қийматиغا пудратчи счётига асосланиб, қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

6010	2510, 2710, 2310
С	
	Пудратчига тўланиши керак бўлган суммага

Пудратчи счёти тўланганда:

5100-«Хисоб-китоб счёти»		6010
С	Харажатларнинг тегишли счётга ёзилиши бўлган суммага	

Асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини счётларга ёзиш 8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва тўловлар резерви» счётидан фойдаланилган ҳолда акс эттирилади ва куйидагича бухгалтерия проводкалари билан расмийлаштирилади:

Резерв фондини ташкил қилиш суммасига:

8910		2010, 2310, 2510 ва ҳ.к.
	С.	
	Резерв фондига ажратма суммасига	

Хўжалик усулида бажарилган таъмирлаш харажатларининг счётларга ёзилиши куйидагича акс эттирилади:

1010, 1030, 1040, 6710, 6510, 6520		8910
С	С.	
	Ҳақиқий харажатларнинг резерв фонди хисобидан қопланиши	

Хўжалик усулида бажарилган тугалланган таъмирлаш харажатлари счётларда акс эттирилади:

2310-«Ёрдамчи ва бошқа ишлаб чиқаришлар		8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва тўловлар резерви»
С		
	Таъмирлаш харажатлари резервининг камайиши ёзилди	

Асосий воситаларни пудрат усулида таъмирлаш бўйича ҳақиқий харажатлар счётларида куйидагича акс эттирилади:

6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»		8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва тўловлар резерви»
	С.	С.
	Ҳақиқий харажатлар резервининг камайишига ёзилди	

Ҳисобот даври охирига қолдик ёпилади, бунда куйидагича бухгалтерия ёзуви тузилади:

9010-«Тайёр маҳсулотни сотишдан олинган даромадлар»		8910-«Келгусида қилинадиган харажат ва тўловлар резерви»
	С.	С.
	Ишлатилмай қолган резерв суммаси корхона даромадига қушилади	

Асосий воситаларни таъмирлаш жараёнида олинган, қайтариладиган чиқиндилар улардан фойдаланиш баҳоси бўйича қабул қилинади ва асосий воситаларни таъмирлаш

бўйича ҳақиқий харажатларнинг камайишига қуйидагича бухгалтерия ёзуви билан ёзилади:

2310-2510 счётлар		1010-«Хом ашё ва материаллар»	
С.	С.		
	Чикинди қиймати таъмирлаш харажатларнинг камайишига ёзилди		

6. Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини ҳисобга олиш

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши қуйидаги ҳолларда юз беради:

- 1) бошқа давлат корхоналарига юқори ташкилот рухсати билан қайта тақсимлаш тарзида нақд пулсиз берилиши;
- 2) бошқа корхона ва ташкилотларга сотилиши;
- 3) тўла эскириши, табиий офат натижасида ва бошқа сабабларга кўра ҳисобдан чиқарилиши.

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши ОС-1 ва ОС-3, ОС-4 шаклларидаги қабул-топшириш аклари билан расмийлаштирилади. Реализация қилинган асосий восита объекти счётларда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузиш билан акс эттирилади:

Асосий воситаларнинг синтетик ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шаклини қўлловчи корхоналарда 13-журнал-ордерде юритилади. Унга 0100- «Асосий воситалар», 0200-«Асосий воситаларнинг эскириши», 8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» счётларнинг кредити бўйича ёзувлар қайд қилиб борилади.

0110-0190-«Асосий воситалар»		9210-«Асосий воситалар реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқишлар»		0210-0299- «Асосий воситалар эскириши»	
С.					С.
	Ҳисобдан чиқарилаётган объект дастлабки қимати		Ҳисобдан чиқарилаётган объект эскириш суммаси		4010-«Харидор ва буюртмачилардан олинadиган счёт»
	Асосий восита бошланғич қиймати лизинг берувчи балансидан ҳисобдан чиқарилади		Сотилган асосий восита учун харидор тўлаши керак бўлган маблағ		6990-«Бошқа мажбуриятлар»
	2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш»		Мулк реализациясидан олинadиган маблағ		
	Ҳисобдан чиқарилаётган объект билан боғлиқ ёрдамчи ишлаб чиқариш хизмати ва харажатлари				

6710 «Ходимлар билан меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича ҳисоб-китоб»	Хисобдан чиқаришда банд бўлган ходимга иш ҳақи ҳисобланди	Асосий восита реализациясидан олинадиган даромад	4110-«Алоҳида бўлинмалардан олинадиган счёт»
6510 «Суғурта бўйича тўловлар»	Хисобланган иш ҳақидан ижтимоий суғурта ажратма қилинди	Ҳисобдан чиқариш билан боғлиқ молиявий натижа зарар бўлганда	9310-«Асосий воситалар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришлардан олинадиган даромадлар»
9310-«Асосий воситалар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришлардан олинадиган даромадлар»	Асосий воситани ҳисобдан чиқариш бўйича молиявий натижани аниқлаш ва тегишли счётга ёзилиши (фойда)	Объект ҳисобдан чиқарилганда олинган материал арзон баҳоли буюм қийматига	1090, 1210-«Материаллар»
6210-«Дисконет муддати узайтирилган даромад»	Объект узоқ муддатга ижарага топширилганда келгуси давр даромадлари счётига ёзилиши	Объект ҳисобдан чиқарилганда олинган маблағ	5110-«Ҳисоб-китоб счёти»

7. Асосий воситалар инвентаризацияси ва уларни қайта баҳолашни ҳисобга олиш

Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 19-сонида умуман инвентаризация ўтказиш ва уни ташкил қилиш, жумладан, «Асосий воситалар инвентаризациясини» ўтказиш ва ташкил қилиш қонун коидалари ҳақида сўз юритилади. Бу стандарт Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби ҳақида»ги Қонунининг 11-моддасига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Миллий Стандартда таъкидланишича, инвентаризация бошлангунга қадар куйидагилар текширилиши зарур:

- 1) инвентар карточкалар, инвентар китоб ёки руйхатлар борлиги ва уларнинг ҳолати;
- 2) техник паспортлар ёки бошқа техник ҳужжатларнинг борлиги ва уларнинг ҳолати;
- 3) ижарага берилган ёки хўжалик юритувчи субъект томонидан ижарага олинган, вақтинча фойдаланишда бўлган асосий воситалар бўйича ҳужжатларнинг борлигини текшириш.

Асосий воситалар инвентаризацияси уларнинг ҳақиқатда борлиги ҳамда сифат ҳолатини аниқлаш, техник ҳужжатларни текшириш ва бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан таққослаш мақсадларида ўтказилади. Инвентаризацияни хўжалик юритувчи субъект раҳбари буйруғи билан тайинланган инвентаризация комиссияси ўтказди. Комиссия моддий жавобгар шахс иштирокида асосий воситаларни инвентаризация қилади. Олинган маълумотлар инвентаризация ведомостига ёзилиб, бухгалтерияга топширилади. Ведомост икки нусхада тузилиб, комиссия аъзолари ва моддий жавобгар шахс томонидан имзоланади.

Инвентаризация вақтида ортиқча чиққан объектлар бошлангич ва эскириш қийматларига одатдагидек бухгалтерия проводкалари тузиш йули билан счётларда акс эттирилади.

Объектнинг дастлабки қийматини купайтириш ёки камайтиришни талаб қилувчи инвентаризация натижалари махсус бухгалтерия проводкалари тузиш билан расмийлаштирилади.

Агар инвентаризация вақтида моддий жавобгар шахс айби билан асосий воситалар камомати аниқланса, у ҳолда у счётларда қуйидагича акс эттирилади:

0110-0190		9220		0211-0299	
С.				С.	
	Дастлабки қимати		Эскириш суммаси		
				4730	5010,5110
			Кемис келиў материаллўк жуўапкер шахстўн счётуна жазўлған		Кемис келиў суммасўнўн қайтарўлўўў
				9430	6710
			Айбдор шахс анўқланмаса		Иш ҳақидан ушлаб қалиш

Асосий воситалар қийматини қайта баҳолаш маълум муддатга уларнинг реал қийматини белгилаш учун ўтказилади. Ҳамма асосий фондлар қайта баҳолаш давомида тиклаш қиймати бўйича баҳоланади, бир вақтнинг ўзида уларнинг эскириш даражаси ҳам белгиланади. Асосий воситаларга Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти 5-сонига кўра, вақти-вақти билан инфляция даражаси ҳисоби олинган ҳолда қайта баҳоланади. Қайта баҳолаш республика ҳукумати қарори, корхона мулки мулкдорлари (таъсисчилар) қарори бўйича ўтказилиши мумкин. Объектнинг инвентар қийматини купайтириш ёки камайтириш уларни қайта баҳолаш натижасида, қайта баҳолаш бўйича кўрсатмага мувофиқ бухгалтерия ҳисоби счётларида тартибга солинади.

8. Ижарага олинган асосий воситалар ва Лизинг операцияларни ҳисобга олиш

Ижара муносабатлари деганда нима тушунилади? Бу тушунчанинг моҳияти шундан иборатки, бунда ижарачи ижара берувчидан шартнома асосида ишлаб чиқариш воситалари, ер ва бошқа мол-мулкларни маълум бир муддатга ижара тўлови асосида фойдаланиш учун олади. Ижара муносабатларида ижара ҳақи муҳим рол уйнайди ва ижарачи билан ижарага берувчи муносабатларни келтириб чиқаради.

Асосий восита ижараси – бу ижарага олувчининг хўжалик фаолиятини мустақил амалга ошириши учун зарур бўлган асосий восита объектларидан фойдаланиши ёки мулкчилик ҳуқуқига эга бўлишга асосланган шартномалардир. Ижарага берувчи ва ижарага олувчи ўртасидаги ўзаро муносабат ижара шартномаси билан тартибга солинади. Шартнома ижара ҳақи миқдори, ижара муддати, томонларнинг ижара шартларини бажариш бўйича мажбуриятлари ҳақидаги тўлиқ маълумотларни ўзида мужассам этиши лозим.

Ижаранинг қуйидаги турлари мавжуд:

Муддатига кўра:

- 1) узоқ муддатли ижара- бир йил ва ундан ортиқ муддатга;
- 2) қисқа муддатли ижара- бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатга.

Мулкни топшириш шартига кўра:

- 1) молиялаштириш;
- 2) жорий.

Молиялаштирилган ижара натижасида ижарага берувчи, одатда, шартнома тузилган вақти берилаётган мулкни жорий баҳосида ортиқ ёки унга тенг қийматда олади ва кўпчилик ҳолларда топширилган мулк кейинчалик ижарага олувчининг мулкига айлантирилади (шундай шарт билан ижарага олади). Бу, асосан, узоқ муддатли ижарага хосдир. Ижарага олувчи асосий восита объектларидан шу объектга бўлган вақтинчалик эҳтиёжини қондиради. Мулкчилик ҳуқуқи эса ижарага берувчида сақланади.

Ижарага олинган асосий воситалар бухгалтерия ҳисобини ижарага олувчи 001-«Қисқа муддатли ижара бўйича олинган асосий воситалар» номли балансидан ташқари счётада, ижарага олинган асосий воситаларнинг ҳар бир объекти бўйича шартномада аниқланган баҳода амалга оширади.

Лизинг операцияларни ҳисобга олиш

Лизинг операцияларни ҳисобга олишнинг амалдаги тизими ижара муносабатларни ҳисобга олишдан фарқ қилади. Лизинг муносабатларининг ривожланиши ва молиявий лизингни қўллаш билан бу муносабатларни ҳисобга олиш мураккаблашади. Ижарага берувчи (лизинга берувчи) лизингга топширилган ҳар бир объект бўйича объектга хизмат кўрсатиш, таъмирлаш ва суғурта харажатларини алоҳида ҳисобга олиб боради. Лизингга олувчи ҳар бир босқич ёки ижара турининг самарадорлигини аниқлайди.

Лизинг – бу лизинг берувчи билан лизинг олувчи ўртасидаги келишувга мувофиқ, лизинг олувчига мустақил хўжалик ёки бошқа фаолиятини амалга ошириш мақсадида вақтинча фойдаланиш учун тақдим этилиши ҳақидаги хўжалик муносабатидир.

Лизинг шартномаси – бу шундай шартномаки, унга кўра, бир томондан лизингга олувчи, учинчи томон ишлаб чиқарувчи (сотувчи) билан лизинга берувчи ўзаро келишади, ишлаб чиқарувчидан (сотувчидан) ўзининг маблағига лизинг олувчи учун мулкни сотиб олиш ҳақидаги мажбурият олади, лизинга олувчи эса, ўз навбатида, лизинга берувчига лизинг тўловини тўлаб туриш ҳақида мажбурият олади.

Лизинг объекти бўлиб, ер участкаси ва бошқа табиат объектларидан ташқари, тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган, ишлатилмайдиган ҳар қандай нарса ҳисобланиши мумкин.

Лизинг субъектлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

Лизинга берувчи – бу лизинг бўйича мулкни лизинг олувчига кейинчалик бериш мақсадида сотиб олувчи шахс.

Лизинг олувчи – бу лизинг объектини фойдаланиш учун олувчи шахс.

Ишлаб чиқарувчи – лизинг объектини тўғридан-тўғри ишлаб чиқарувчи шахс.

Лизингнинг молиявий ва жорий ижара (оператив лизинг) турлари мавжуд.

Молиявий лизинг (молиялаштириладиган) – бу шундай лизинг турики, бунда бу активга бўлган мулкчилик ҳуқуқи кўпроқ иккинчи томонга, яъни лизинг олувчига ўтади. Лизинг шартномаси муддати тугаганидан сўнг, агар бошқа нарса шартномада кўзда тутилмаган бўлса, лизинг объекти лизинг олувчи мулкига ўтади.

Жорий ижара (оператив лизинг) – бунга молиявий лизингдан бошқа ҳамма лизинг турлари киради.

Корхоналарда узоқ муддатга ижарага олинган асосий воситалар ҳисоби 0310-«Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётида юритилади. Бу сёт ижарачи (лизинг олувчи) корхоналар томонидан қўлланилади.

Жорий (қисқа муддатли) ижара шартномаси бўйича корхона томонидан олинган объектлар ҳисоби балансдан ташқари 001-«Ижарага олинган асосий воситалар» счётида юритилади. Лизинг ҳисоби 6-сон «Лизинг ҳисоби» БҲМСга мувофиқ амалга оширилади.

Узоқ муддатга ижарага олинган асосий воситаларга вақтинчалик фойдаланиш учун лизинг шартномаси асосида лизинг берувчи томонидан лизинг олувчига берилган кўчадиган ва кўчмас мулк киради. Лизинг шартномасининг муддати ўтиши билан шартномада келишилган сотиб олиш баҳосининг жами миқдорини тўплаш шarti асосида объект ижарачининг мулкига айланиши мумкин.

Узоқ муддатга ижарага олинган асосий воситалар 0310-«Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётида лизинг берувчи ва лизинг олувчи ўртасида келишилган баҳода ҳисобга олинади. Лизинга олинган объектларга эскиришни ҳисоблаш сиёсати ўз асосий воситаларига эскиришни ҳисоблаш сиёсатига мувофиқ келиши керак. Амортизация ажратмалари 5-сон «Асосий воситалар» Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига асосан ҳисобланиши керак. Агар лизинг шартномасининг шартномасининг муддати ўтиши билан лизинг олувчига активга эгалик ҳуқуқи ўтишига ишонч бўлмаса, актив лизинг шартномасининг амал қилиш муддати давомида, бу муддатларнинг қайси бири қисқароқ эканлигидан келиб чиққан ҳолда, тўлиқ амортизация қилиниши керак. (Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандарти, 5-сон, 29 модда).

Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар бухгалтерия сётларида қуйидагича акс эттирилади:

6810,7630	0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий восита»	0299-«Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган объект эскириши»	С.
Молиявий лизинг шартномаси асосида асосий воситаларнинг келиб тушиши	Молиявий лизинг шартномасининг муддати тугагунига қадар лизинг берувчига объектга ҳисобланган эскириш суммасини қайтариш		
6810-«Тўлданадиган молиявий лизинг»	7630-«Тўлданадиган молиявий лизинг узоқ муддатли қисми»		
Молиявий лизинг бўйича таяннадиган суммани ҳар ойда узоқ муддатли қисмдан жорий мажбуриятларга ўтказиш	0310-«Узоқ муддатли ижара шартномаси	6810,7630	
8511, 8513	Молиявий лизинг шартномаси бўйича келиб тушган асосий воситалар қийматининг устав капиталига қўшилиши ҳисобига ошиши	Молиявий лизинг шартномасининг муддати тугагунига қадар лизинг берувчига объектларни қайтариш	

0310, 0211, 0290

0110, 0130, 0299

Молиявий лизинг шартномаси
бўйича олинган асосий
воситалар асосий воситалар
таркибига киритилди. Бир
вақтнинг ўзида эскириш ҳам
ҳисобланади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Асосий воситаларни ҳисобга олиш, уларни туркумлаш ва баҳолаш қандай
2. Асосий воситалар ҳаракатини ҳужжатларда расмийлаштириш тартиби қандай
3. Фойдаланишга қабул қилинган асосий воситаларни ҳисобга қайси ҳисобда ҳисобланади.
Асосий воситалар эскириши (амортизацияси) қайси ҳисобда ҳисобланади.
5. Асосий воситаларнинг таъмирланишини ҳисоби қайси ҳисобда ҳисобланади.
6. Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини ҳисобга қайси ҳисобда ҳисобланади.
7. Лизинг операцияларни ҳисобга олиш қайси ҳисобда ҳисобланади.

Таянч сўзлар ва иборалар

Амортизация

Асосий воситалар

Бошланғич қиймат

Қайта тиклаш қиймати

Ўолдиў қиймати

Тугатиш қиймати

Амортизацияланадиган қиймат

Ижара

Молияланадиган ижара

Жорий ижара

Молиявий лизинг асосий воситаларни қабул қилиш –топшириш далолатномаси

Инвентар карточкалар

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш далолатномаси

Капитал қўйилмалар

8-МАВЗУ: НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ХИСОБИНИ ТАШКИЛ КИЛИШ

Режа:

1. Хужалик юритувчи субъектнинг узок муддатли активлари.
2. Номоддий активларни мохияти, ахамияти ва таркиби.
3. Номоддий активларни баҳолаш тартиби.
4. Номоддий активларни ҳисобга олишда қулланиладиган дастлабки ва йигма ҳужжатлар.
5. Номоддий активларнинг киримини ҳисобга олиш.
6. Номоддий активлардан фойдаланиш ва эскиришини ҳисобга олиш.
7. Номоддий активларнинг чикимини ҳисобга олиш.

1. Хужалик юритувчи субъектнинг узок муддатли активлари.

Номоддий активлар хужалик юритувчи субъектнинг мулки ҳисобланган узок муддатли активларнинг асосий қисми бўлиб ҳисобланади, чунки субъект уз вақтида ушбу активларни ишлатиш ҳисобидан даромад олиш учун харажат қилган.

Бухгалтерия ҳисобида номоддий активлар асосий воситаларга ухшаб таъриф (тасниф) га эга, яъни улар субъект томонидан фойдаланиш учун сакланади, узок муддатли асосда ишлатилиш максатида олинади ва оддий фаолият жараёнида сотилиш учун мулжалланмаган бўлади.

Номоддий активлар узининг бажарадиган вазифаси ва бошка асосий хусусиятлари билан асосий воситаларга ухшайди, шунинг учун ҳам узок муддатли активлар гуруҳида жойлашган, лекин жисмоний мазмунга ва қуринишга эга эмас.

Номоддий активлар қуйидаги талабларга жавоб берадиган активлар бўлиши керак:

— хужалик юритувчи субъектнинг фаолиятида фаол фойдаланилади, инвестиция сифатида сакланмаслиги ва сотиш учун олинмаслиги лозим;

— жорий ҳисобот даври тугагандан кейин наф келтириши лозим;

— ҳамма вақт моддий мохиятга эга бўлавермайди. Номоддий активларнинг қиймати муомалавий, молиявий ёки фоизли даромад келтирадиган имтиёзлар ёки ишбилармонлик ҳуқуқлари мажмуаси сифатида акс эттирилади ва унга гудвиллар, патентлар, муаллифлик ҳуқуқи, савдо маркаси қиради.

Ушбу активларнинг бошланғич қиймати асосий воситаларнинг қиймати сингари даврий эскириш қуринишида белгиланган тартибда харажатларнинг марказига қушилиб борилади.

Қуйидаги номоддий активлар купрок, тарқалган: патентлар, муаллифлик ҳуқуқлари, франшизалар, савдо маркалари, дастурлар, ташкилий харажатлар, қолдирилган харажатлар ва гудвил.

Гудвил - аниқлаб бўлмайдиган номоддий активлар. Гудвил аниқлаб бўлмайдиган, энг қуқ тарқалган ва муҳим бўлган номоддий активлар ҳисобланади. Гудвил фирманинг яхши характеристикалари натижасида пайдо бўладиган қийматини белгилайди, бу эса фирманинг аниқ, активларидан қутилган даромадга қушимча даромадларни оширади. Гудвил олиш далилсиз ҳам мавжуд бўлиши мумкин, фақат битта компания бошка компанияни сотиб олгандагина ёки уларнинг қушилиши пайтидагина ушбу гудвил жорий ҳисобда тан олинади. Гудвил ҳақидаги саволларни ҳал қилиш аввало унинг маъносини қуриб қикишдан нималар натижасида гудвил ҳосил бўлади бошланади, кейин эса баҳолаш, қуқхатдан утқизиш, эскириш ва гудвил ҳисоби ҳақидаги саволларига утилади.

Салбий гудвил. Олинган соф активларнинг ҳаққоний қиймати сотиб олинадиган Қийматидан юқори бўлганда фирмани сотиб олувчилар учун бу фойдали харид қилинган ҳисобланади. Олинган активларнинг ҳаққоний Қиймати билан сотиб олинадиган нарх орасидаги фарқи сифатида ҳисобланадиган гудвилнинг суммаси салбий ҳисобланади ва у бэдвил ёки салбий гудвил деб номланади. Уз ичига салбий гудвилни олган муомала

сотувчи томон учун нораціонал ёки мақсадга мувофиқ булмаган ҳисобланади, чунки сотувчи бутун фирмани сотишдан қура активларни алоҳида сотишдан қупрок фойда олади. Лекин, бундай ҳолатни алоҳида сотиш буйича альтернатив таваккалчиликни узига олувчи ё вақт ёки ресурсларнинг йуклигидан келиб чиқади. Агар бундай ҳолат юз берса, ҳар бир руйхатга олинган салбий гудвил (бэдвил) кредитли қолдиққа эга булади.

Ҳар бир салбий гудвил (бэдвил) фирма олган моддий активларга бериладиган баҳони қамайтириш мақсади билан мутаносиб тақсимланиши керак. Моддий активларнинг баҳосини шундай даражагача пасайтириш керакки, натижада салбий гуд-вил (бэдвил) чиқиб кетсин.

Компьютернинг дастурни таъминотига кетган сарфларнинг ҳисобни. Амалиётда ишлаб чиқилган ҳар хил ҳисоб процедураларнинг пайдо бўлиши ва тармоқдарнинг кенгайиши билан боғлиқ булган компьютер дастурларини такомиллаштиришга кетган сарфларнинг ҳисоби ҳаддан ташқари муҳим бўлиб қолган. Компьютернинг дастурий таъминоти билан шугулланувчи субъектларнинг асосий активлари дастур таъминотига ва уларни такомиллаштиришга қуйилган инвестициялардан ташкил топади.

2. Номоддий активларни моҳияти, аҳамияти ва таркиби.

Номоддий активлар қуйидаги хусусиятларга эга булади:

1. Олиш усули. Номоддий активлар бошқа субъектдан сотиб олиниши мумкин. Масалан, ишлаб чиқилган ва бошқа фирма томонидан регистратсия қилинган (руйхатга олинган) франшизалар ёки патентлар.

2. Ухшашлик (айнан тенглаштиришлик). Айрим номоддий активлар фирманинг бошқа активларидан алоҳида ажратилиши мумкин. Масалан: патентлар, савдо маркалари ва франшизалар. Лекин бошқа номоддий активларнинг алоҳида ажратилиши мумкин эмас, аксинча, уларнинг баҳоси фирманинг бошқа активлари билан узаро уюшган ҳолда чиқарилади. Масалан: миқдорларнинг ишончи ёки ҳодимларнинг малакаси даражасида асосланган гудвил.

3. Алмашиш. Сотиладиган ёки сотиб олиш мумкин булган алоҳида тенглаштирилган номоддий активлар алмаштиришга лойиқ, масалан: патентлар, франшизалар ёки савдо маркалари. Бошқа номоддий активлар алоҳида тенглаштирилган бўлиб, фақат фирманинг сотилиши жараёнида алмаштирилиши мумкин. Масалан: ташкилий харажатлари, гудвил алоҳида тенглаштирилмаган, ашмаштиришга лойиқ булмаган ва бир вақтда бошқа активларни олмай туриб қабул қилинмайдиган номоддий активларга мисол бўлиб хизмат қилади.

4. Номоддий активларни ишлатишда олинмаган даромадларнинг даври. Айрим НМА буйича даромадлар олиш даврини аниқлаб булмайдди. НМАларни ишлатишдан қутилган даромадларни олиш даври иқтисодий ёки юридик ва қелишилган чекланишлар орқали аниқланади. Масалан: лицензияни ишлатишдан олинмаган даромад тузилган ва қайд қилинган шартномада аниқланади.

Номоддий активлар қуйидаги активлар сифатида аниқланади:

— субъект фаолиятида фаол ишлатилади, инвестициялар сифатида ёки сотиш мақсадида сакланмайди;

— ҳозирги ҳисобот даври туганидан кейин фойда қелтириши керак;

— ҳар доим ҳам моддий моҳиятга эга эмас.

Гудвилнинг концептуал моҳияти. Асосан, гудвил фирманинг одатий курсатқичларидан ошиб кетган, қелажакдаги молиявий курсатқичларининг тахминий қийматини ифодалаб беради. Бу тахмин фирмага ёки унинг муомалавий шароитига тегишли номоддий қулай характеристика (тавсиф) лари ёки омиллари фирма учун қелажакда юқори даромадларни олиш эҳтимолини юзага қикаришдан пайдо булади.

Бундай қулай омилларга қуйидаги омилларни мисол қелтириш мумкин:

1. Аъло даражадаги рахбарлик килувчи команда;
2. Сотишни аъло даражада ташкил килиш;
3. Битта ёки бир нечта асосий ракобатчилардаги буш даражадаги рахбарлик;
4. Алохида самарали реклама (ташвикот);
5. Ишлаб чикаришнинг махфий жараёни;
6. Нихоятда яхши меҳнат муносабатлари;
7. Ишчиларни касбга тайёрлашда кулланиладиган илгор дастур;
8. Ишончлилиқнинг юкори рейтинг;
9. Жамиятда узгача юкори обру (имидж);
10. Ракобатчининг фаолиятицаги кулай булмаган ходисалар;
11. Бошка компания билан урнатилган кулай муносабатлар;
12. Имтиёзли стратегик ихлос;
13. Илгари номаълум булган ресурсларни ёки ишчиларни имкониятини аниқлаш;
14. Солик кодексидаги кулай булган имтиёзлар;
15. Давлат конунчилигидаги кулай булган имтиёзлар.

Бу омиллардан хар бири, шунингдек руйхатда келтирилма- ган бошка омиллар ушбу омилларнинг йуклигига нисбатан, фирмага катта даромад олишнинг усуллари кунпайтиради. Даромадларнинг ошишига имкон яратиб, бу омиллар фирманинг кийматини алохида активларнинг кийматидан юкорирокка оширади. Кийматнинг ошиши кунпача фирманинг бахосида акс этади ва гудвил деб номланади.

Гудвилнинг бошланишини яратадиган омилларнинг асосий хусусияти шундан иборатки, улар фирманинг бошка активлари билан боглиқ булган кийматини ташкил этади. Улар фирманинг бир кисми булиб, ундан мустакил була олмайди ва бундан ташкари уларни алохида сотиш имконияти хам булмайди. уз навбатида бу тобеълик бахолашда жиддий муаммони тугдиради, чунки фирманинг гудвилини фирмадан ажратиб булмайди, шунингдек алохида сотиб олиш ёки сотиб булмайди; уни факат фирма сотилганда объектив бахолаб булади. Фирма узининг ишлаб чикариш режаларини амалга ошириш пайтида гудвилни юзага келтириши мумкин, гудвилнинг кийматини бахолаш мумкин булганда боглик булмаган бошка субъект билан кандайдир бозор муносабатлари ёки муомала мавжуд эмас.

Фирма гудвилни келишилган нархда факат у иккинчи фирмани сотиб олгандагина олинган ва таккослаштирилган активларнинг хозирги бозор кийматидан якори булгак нархда олгандагина тан олади.

Хисоб максадлари учун гудвилни куйидаги курсаткичлар уртасидаги фарклари буйича куриб чикиш мумкин: фирмани сотиб олишнинг хакикий бахоси ва тенглаштирилган соф активларнинг хакикий бозор киймати. Качонки гудвил киймат тамойилига мувофик, булсагина харид килиш оркали олиб унинг кийматини улчашнинг ягона объектив воситаси хисобланади.

3. Номоддий активларни бахолаш тартиби.

Номоддий активларнинг бахоси факат имтиёзлар ва тадбиркорлик хукуклари билан такдим этилади. У фоизли, молиявий ёки муомалавий даромад келтиради. Уларга гудвил, патентлар, муаллифлик хукуклари, савдо маркалари ва хоказолар киради.

Номоддий активларнинг бахоси асосий воситаларга ухшаб, вакти-вакти билан эскириш килинади, яъни активнинг ишлатилиши пайтида, фойдали вақт ичида харажатларни таркибига кушилади.

Хозирги кунда субъектларнинг иктисодий холати уларни такомиллаштиришни талаб килади, давлат ичида ва ташки ишлаб чикарувчилар орасида ракобат ассортиментини янгила доирасида ва махсулотларнинг сифатини, бажарилаётган иш ва хизматларни оширишда субъектга янги мажбуриятлар куяди.

Куйилган масалаларни ечишни таъминлаб турувчи инструментлардан бири номоддий активлар хисобланади, чунки улг моддий хусусиятга эга булмай махсулотни яратиш ва даромадларни олишда фаол катнашади. Уларга патентлар, лицензиялар, "ноу-хау", ердан ва табиий ресурслардан фойдаланиш хукуклари, брокерлик жойлари, савдо маркалари, программали дастурлар ва бошкалар киради.

Юкорида келтирилган 4та хусусият номоддий активларнинг хар хил категориялари учун бухгалтерия хисобининг усуллариг таъсир килади.

Номоддий активларнинг хисоби моддий активларга, маса лан, ер, бино ва ускуналарга кулланиладиган худди шундай тамойиллар ва тартибларни уз ичига мужассамлаштиради. Бу тамойиллар уз ичига куйидагиларни олади:

1. Ушбу активларни олиш вақтида таннарх тамойилини куллаш;

2. Мослик тамойилини, бу сарфланган харажатлар ва олин. ган даромадлар ушбу хисобот даврида акс эттирилишини талаб килувчи, ишлатиш даври пайтини куллаш.

3. Чикиш пайтида даромадларни тан олиш тамойилини куллаш, яъни чикимдан олинган фойда ёки курилган зарар олинган пул маблаглари ва чикиб кетган активнинг баланс киймати орасидаги фаркининг тан олинishi.

Номоддий активларнинг хисобида 2та асосий масала мавжуд:

— хозирги хисобот даврида ушбу активлар кийматининг кайси кисмининг харажатлар хисобига кушилишини аниклаш;

— баланса курсатилган коплаш кийматини хисоблашнинг зарурлиги.

Ушбу масалаларни ечиш учун куйидаги ишларни бажариш керак:

— номоддий активларнинг дастлабки кийматини тулик, тугри ва уз вақтида аниклаш;

— номоддий активлар кийматининг тегишли кисмини улардан фойдаланиш жараёнида харажатларнинг таркибига тугри кушиш;

— номоддий активларнинг ишлатилиши билан боглик булган харажатларнинг хисобини тугри юритиш;

— номоддий активларнинг хисобдан чикарилишини тугри ва уз вақтида хисобда акс эттириш.

Бахо тамойилига кура, номоддий активлар уларни олиш пайтида сотиб олиш киймати буйича акс эттирилиши керак. Харид килиш киймати активларни харид килиш пайтида сарфланган хамма харажатларни, шунингдек, харид килиш бахосини, ташиш буйича харажатларни ва юридик харажатларни, хамда харид Килиш билан боглик бошка харажатларни уз ичига олади. Харид килиш киймати бу хамма туловлар ёки олинган активлар (кайси бири тугрирок аникланганлигига караб) нинг хозирги бозор кийматидир. Агар номоддий актив текинга, бадал хисобига, бартер асосида тулик ёки кисман олинган булса эксперт томонидан белгиланган киймат, пул маблаглари билан туланган сумма ва бадалнинг хозирги бозор киймати унинг киймати хисобланади. Агарда ушбу кийматни аниклаш имконияти булмаса, унда олинган номоддий активларнинг бозор киймати ишлатилади. Масалан: агарда патент корпорация томонидан бадал сифатида акцияларнинг эмиссияси хисобига олинса, унда ушбу патентнинг киймати чикарилган акциялар капиталининг хозирги бозор кийматида аникланиши лозим. Агар чикарилган акциялар патент олиш учун чикарилган акцияларнинг мос сонига белгиланган бозор кийматига эга булмаса, патент бозор кийматининг исботи, муомала кийматининг курсаткичи сифатида ишлатилиши керак.

Жорий хисобда номоддий актив бошлангич бахоси буйича акс эттирилган. Олиш бахоси, маслахат бериш буйича, маркетинг тадқиқотлари буйича харажатлар ва бошка харажатларнинг йигиндисидан ташкил топади. Бу харажатларнинг манбаси устав капиталга куйилган таъсис этувчиларнинг аъзолик бадаллари ва фаолияти пайтидаги сарфланган харажатлардир.

Олиш манбасига кура улар хар хил бахоланади ва куйидаги тартибда кирим килинади:

— таъсис этувчилар ва акциядорлар жамиятининг аъзолари томонидан устав капиталига куйилган кисм (улуш) сифатида;

— бошка юридик ва жисмоний шахслардан олиш пайтида олиш бахоси буйича, ҳамда етказиб бериш, урнатиш ва ишлатиш учун тайёрлаш буйича харажатларни кушган холда;

— текин га олган холатларда эксперт бахолаши буйича.

Номоддий активларни кирим килиш куйидаги дастлабки хужжатлар асосида амалга оширилади:

— фойдаланиш хакидаги гувоҳнома;

— патент гувоҳномаси;

— дастур билан таъминланган ишни кабул килиш далолатномаси;

— активларни куйиш хакидаги баённома;

— нархни аниклаш хакидаги баённома ва бошкалар.

Ушбу хужжатларда кискача таъриф, бошлангич нархи, ушбу объектни ишлатишнинг усуллари ва муддатлари курсатилади.

Жорий ҳисобда ҳар бир актив учун алоҳида ҳисоб — регистр карточкалари очилади, кунда юкорида курсатилган маълумотлар кайд килинади.

Номоддий активларнинг бошлангич бахоси уларнинг эскиришларини ҳисоблаш ва ушбу суммани ишлаб чиқариш харажатларига ёки муомала харажатларининг таркибига киритиш учун аникланади. Ҳар ойги эскириш суммаларининг микдори хизматнинг муддатидан, даромад олиш муддатидан ва активнинг бошлангич баҳосидан келиб чиқиб аниқланади.

Номоддий активларнинг хизмат муддати куйидагича аникланади деб назарда тутилган: номоддий актив учун туланган суммаси фойдаланиш муддати ичида даромадларга муқобил ёки доимий бир хил усуллар билан кушилиши керак.

Номоддий активнинг киймати доимий бир хил улуш тарзида активнинг ишлатилиш муддати ичида ёки мослик тамойилига кура активнинг тахминий ишлатилиши муддати ичида фойдаланиш муддатини аниқлашда куйидаги омиллар ҳисобга олиниши керак:

1. Максимум ишлаш муддатларини чегаралай оладиган юридик, тартибга солувчи ва келишилган холатлар;

2. Тахминий ишлаш даврини узгартира оладиган янгилик ва фойдаланиш муддатини узайтириш учун шароитлар;

3. Хизмат даврини қисқартиришга олиб келадиган, эскириш, талаб ва бошка омиллар;

4. Кутилган ишнинг муддати ёки ишчилар гуруҳига мос келадиган физмат муддати;

5. Номоддий активнинг муҳим рақобатбардошлигини чегаралай оладиган кутилган рақобатчи ва бошка субъектларнинг ҳаракати;

6. Ҳар хил хизмат муддатлари билан куплаб ажратилган активларнинг тузилиши мумкин булган номоддий активлар.

Хусусиятларига кура номоддий активларлар камдан-кам кийматига эга. Аниқ хизмат муддатига ёки ҳаракат муддатига эга булмаган номоддий активнинг киймати, албатта, исботлаб мулжалланган муддат асосида эскириш килиниши керак. Бу коида кушимча булишига карамай, у даромадларни акс эттириш пайтида манипуляция учун мослик тамойилидан мумкин булган даражада суистеъмом килишнинг олдини олади.

Номоддий актив хизматининг иктисодий муддатини аниқлашда анча кийинчиликлар мавжуд булиб, иш муддатларини куриб чиқиш учун, давр талабига лойик булишини аниқлаш учун даврий баҳолашларни утказиб туриш лозим. Хизмат муддати узгартирилган пайтда эскириш килинмаган киймат куриб чиқилиб колган хизмат муддати ичида эскириш килиниши керак. Лекин, ҳар ҳандай вазият пайтида эскиришнинг тулик даври активно фойдаланишга топшириш пайтидан бошлаб 40 йилдан ошмаслиги керак.

Сотиб олиш нархи аниқлангандан кейин гудвилнинг баҳоси. Гудвилнинг кийматини тугридан-тугри ҳисоблаб булмайди, чунки уни ажратиб ёки аниқлаб булмайди. Бунинг

учун хар бир ишлатиладиган усул билвосита хисобланади. Одатда, фирманинг тулик киймати бахоланади. Кейин хар хил тенглаштириладиган активларнинг киймати аникланади. Моддий ва номоддий активлар ҳамда фирма мажбуриятларининг хозирги киймати. Ушбу активлар ва мажбуриятларнинг орасидаги фарк гудвилнинг киймати сифатида курилади.

Гудвилнинг кийматини хисоблашда сотиб олинандиган нарх катта роль уйнайди, чунки у кийматни шакллантирувчи иккита омиллардан биттаси хисобланади ва уларни бухгалтер гудвилни бахолаганда ишлатади.

Сотиб олиш бахоси сотувчи ва сотиб олувчи орасидаги музокараларнинг натижасини акс эттиради ва томонларнинг музокараларни олиб бориш крбилияти бу бахонинг даражасига сезиларли даражада таъсир этиши мумкин. Иккита томон фирман инг кийматини бахолаб бериши керак. Фирманинг кийматини хисоблашда бир канча усуллар мавжуд. Лекин, бу ерда факат битта усул келтирилган, у хам булса, кушимча фойда усулидир.

Кушимча фойда усули фирманинг кийматини хисоблашнинг усулларидан асосийси булиб унинг фойда олиш қобилиятини бахолаш хисобланади. Ушбу одатда кушимча фойда усули куйида келтирилган бешта кадам (боскич) нинг бажарилишини талаб қилади:

1. Келгусида кутилаётган даромадни бахолаш;
2. Даромадлиликнинг оддий даражасини аниклаш;
3. Оддий фойданинг суммасини аниклаш;
4. Кушимча фойданинг суммасини аниклаш;
5. Гудвилни хисоблаш (субъектнинг хақиқий киймати билан келишилган бахонинг уртасидаги фарк).

Охирида фирма субъектни сотиб олгандан кейин, сотиб олувчи хар бир тенглаштирилган актив ва гудвил счётларининг дебети ва хар бир қабул қилинган мажбуриятларни, Киймат тамойилига мувофиқ, кредитлаш орқали руйхатга олади. Киймат тамойили хамма моддаларни сотиб олиш пайтида бахоланган ҳаққоний бозор нархи бўйича руйхатга олишни таъминлайди. Сотиб олинган санадан кейин хар бир активнинг эскириши, қамайиши ёки эскиришси, гудвил хам эътиборга олинishi керак. Гудвилнинг эскиришсини куриб чиқишдан олдин, агар сотиб олиш бахоси олинган соф активларнинг ҳаққоний кийматидан паст булса гудвилни тан олиш тартиби- ни куриб чиқиш лозим.

Компьютерларнинг дастур таъминотига кетган сарфларни капиталлаштириш тартибн. Сотувга мулжалланган ёки кенг ишлатиш учун ижарага берилган компьютернинг дастурий таъминотининг ривожланиши ИТИга кетган сарфларнинг катта қисмини ташкил этади. Хисоб пайтида ечиладиган асосий масалалардан биттаси, бу — дастур таъминоти пакетларини такомиллаштириш пайтида сарфланган харажатларнинг қайси бирининг жорой сарфга ва қайси бирининг капиталга ёзилиши кераклигини аниқ ва равшан ёритиш лозим:

— сотувга ёки ижарага беришга мулжалланган компьютернинг дастурий таъминотини ишлатишга кетган хамма сарфлар ИТИга кетган сарфлар хисобланади ва капиталга айлантйрилиши керак булади.

— оригиналларнинг техник синови (ОТС) ни утказиш учун тайёрланган оригинал махсулотни ишлаб чиқаришга кетган сарфлар капиталга айлантйрилиши керак. Бу сарфларга ОТС утказиш учун текшириш ва кодлаштириш қиради.

Ишлов беришга кетган сарфларни капиталга айлантйришни бошлашдаги ҳал қилувчи пайт бу ОТС утказилгандан кейинги пайт хисобланади. ОТС агар режалаштириш, ишлов бериш, кодлаш ва текшириш амалга оширилган булса ушбу хулосага мувофиқ махсулотни ишлаб чиқариш учун утказилади. Агар дастурга толик ишлов бериш тугатилган булса, ОТС хам тугатилган хисобланади. Лекин, агарда дастур таъминотини такомиллаштириш уз ичига бундай ишлов бери ш ни олмаса, махсулотнинг иш модели тугатилган булса, ОТС тугатилган хисобланади.

Оригинал хужжатлардан ва укитадиган материаллардан ишлаб чиқарилган дастур таъминотига кетган харажатлар ва таксимланиш учун материалларни кулда ураш ва жойлаш учун кетган сарфлар ишлаб чиқариш чикимлари ҳисобланади. Бу сарфлар, агарда сотувдан келган фонда тан олинса, инвентаризацияга оид ва реализация қилинган дастур таъминотининг қийматига тааллуқли ҳисобланади.

4. Номоддий активларни ҳисобга олишда қулланиладиган дастлабки ва йигма хужжатлар.

Активларнинг хизмат муддатлари бир йилдан беш йилгача урнатилади (агар бошқа муддат курсатилмаган бўлса). Асосий шартлардан бири урнатилган максимал муддати, ишлатилиши шarti билан берилган субъектнинг фаолият муддати ҳисобланади. Масалан: агар субъект уч йил фаолият курсатса, бунда номоддий активнинг ишлатилиш муддати ҳам 3 йил, агарда 5 йил бўлса, 5 йил, агарда 5 йилдан купрок бўлса, унда бу активнинг ишлатиш муддати 5 йил ("Харажатларнинг таркиби ҳақидаги Низом", 1.4:2.м). Ишлатилиш муддати технологик жараёнлар ва фаолиятнинг қуринишлари асосида урнатилади.

Алмаштиришга лойик номоддий активлар — бу фирмаларнинг бу каби активларидан алоҳида идентификация қилинадиган ва алоҳида сотилиши мумкин бўлган номоддий активлардир. Масалан: патентлар, муаллифлик ҳуқуқлари, франшизалар ва савдо маркалари (пекин ташкилий харажатлар эмас). Улар эгаллиниши ёки фирма ичида ишлаб чиқарилиши мумкин.

Субъектнинг фаолиятида купрок учраб турадиган алмаштиришга лойик бўлган айрим номоддий активлар қуйида келтирилган.

Патент — бу қабул қилинган ва руйхатга олинган алоҳида юридик ҳуқуқдир.

Патентлик ҳуқуқи эгасига (сохибига) бошқа шахсларнинг қушилмаган ҳолда патент тарқаладиган буюмларни, жараён ёки фаолиятни ишлатиш, ишлаб чиқариш ва назорат қилиш ҳуқуқини беради.

Ҳақиқатда эса патентнинг патентлик органларида руйхатга олинishi унинг химоясига қафолат беради. Патент судда муваффақиятли химояланмагунча у рақобатбардош эмас. Бунинг учун судда муваффақиятли химояси билан боғлиқ бўлган харажатлар патент қийматининг ажралмас қисми сифатида капиталга айланиши кераклиги ҳақидаги умумий қелишув мавжуд. Агарда суддаги иш ютқазилган бўлса, у билан боғлиқ харажатлар, патентнинг эскириш қилинмаган қиймати сифатида тенг ҳолда зарарга қабул қилинади. Патентнинг баланс қиймати зарардан кейинги қийматигача қисқартирилади. Бу қиймат нуль ҳам бўлиши мумкин. Зарардан қурилган зиённи ҳисобга олган ҳолда, патент қийматининг ҳар хил қичиклаштириш суммасида, тан олинishi керак.

Саноатга оид дизайнни руйхатга олиш патентнинг ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг шаклига, наъмунасига ёки ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг узига хос беази ва бошқа ажратадиган белгиларидир. Патент ишлаб чиқаришни химоя қилади, саноатга оид дизайнни руйхатга олиш эса маҳсулот ёки товарнинг ташқи қуринишини химоя қилади. Масалан: компьютер терминалининг янги дизайнни руйхатга олиш натижасида химоя қилинади, янги "PENTIUM-4" компьютери эса тегишли патент ёрдамида химоя қилинади.

Муаллифлик ҳуқуқи — бу адабиёт ва мусика асарларининг, дарсликларнинг, ихтиро қилинган санъат асарларининг ва бошқаларнинг муаллифларига қонун томонидан бериладиган химоянинг бир шаклидир.

Муаллифлик ҳуқуқларига эга бўлганларга маълум бир эксклюзив ҳуқуқлар, шунингдек нашр қилиш, уз ишини қайта чоп қилиш ва қупайтириш, сотиш ва нусхаларни тарқатиш, уз асарларини ижро этиш ва ёзиш ҳуқуқлари берилди.

Муаллифлик ҳуқуқларининг қиймати қиймат тамойили асосида улчанади деб тасниф қилинган. Муаллифлик ҳуқуқлари бутун фаолият муддати ичида узининг иқтисодий

кийматига эга эмас. Муаллифлик ҳукукининг киймати муаллифлик ҳукуки таркатилган иш ёки маҳсулот даромад келтирган давр ичида эскириш килиниши керак. Пекин муаллифлик ҳуқуқлари узининг фаолияти муддатидан (муаллифнинг хаёт даврида ва қушимча 50 йил) қуп вақт ичида эскириш килиниши мумкин эмас.

Савдо маркалари (масалан: «Оби-нон») ва савдо номлари (Кока-кола) — бу компанияларга, маҳсулот ва хизматларга бериладиган номлар, белгилар ва бошка идентификацияларни аниқловчилардир. Мулк эгасининг далили булиш учун улар руйхатга олинishi лозим. Руйхатга олинган савдо маркалари ва савдо номлари янгиланиши мумкин, шундай қилиб уларнинг ҳаракат муддатларини маълум булмаган даврга узайтиради. Бу ҳолатда маҳсулотнинг номлари, белгилари ва бошка идентификацияни аниқловчи хусусиятлари юридик томондан химояланган булади.

Савдо маркаларини сотиб олишда туланган пул маблағларининг йигиндиси капиталга айлантиради. Савдо маркаларига ишлов бериш, химоя қилиш, кенгайтириш, руйхатга олиш ва судда химоя қилиш натижасида пайдо булган сарфлар, яъни суммалар капиталга айлантиралиши керак. Бундай капиталга айланган суммалар савдо маркаларининг фойдали хизмат муддати ичида ёки 40 йил ичида, ушбу муддатларнинг қайси бири қисқарок, булишига қараб эскириш килиниши керак.

Франшизалар асосан давлат мулкидан фойдаланиш ёки коммунал хизмат курсатиш (электр токи) ва ҳужалик субъектларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга булиш учун, аниқ вазифани ва аниқ хизматларни бажариш (масалан, Ардус компанияси) ҳуқуқига эга булиш учун давлат томонидан бериледи. Франшизалар ҳақидаги ҳар бир контракт, франшиза мавжуд булган даврни, шунингдек франчайзернинг (ишлатиш ҳуқуқига имтиёзларни тақдим этувчи субъектнинг) ва франчайзнинг (бу имтиёзни олувчи субъектнинг) ҳуқуқ ва мажбуриятларини конкретлаштиради (аниқлаштиради).

Қуп ҳолларда франшизанинг сотиб олиш киймати юқори ва одатда франшизани сотиб олувчи субъект унга имтиёз берувчи субъектга бирламчи кийматни тулаши талаб қилинади. Франшизаларнинг бирламчи киймати капиталга айлантиралиши, кейин эса ҳаражатларга қушилиши керак. Агарда франшиза аниқ бир давр билан чегараланган булса, киймат муқобил ва тизимли қуринишда белгиланган эскириш суммаси унинг даврий баҳолари билан аниқ қуйилган физмат муддати асосида асосланиши керак. Бу баҳолар булажак баҳони қайтадан қуриб қикиш заруриятини аниқлаш мақсадида олиб борилади, лекин толик эскириш қилиш даври 40 йилдан ошмаслигини талаб қилади.

Субъектнинг субъектга имтиёзларни тегишли хизмати учун, масалан, рағбатлантирадиган компанияларда, бухгалтерия ҳисоби ва ташкиллаштириш масалаларини ечишда ёрдамлашиши учун, берувчи, улардан фойдаланувчи ҳар йилги ва ҳозирги туловлари аниқ жойга эга булган объектларнинг ҳаражатларига қушилиши керак, чунки улар улчанадиган келажакдаги даромадларни келтирмайди. Агар франшиза уз кийматини йукотса ёки қонун томонидан бекор қилинса, эскириш қилинмаган сумма тезда субъектнинг зарарларга қучирилиши шарт.

Ижара — бу активно ишлатиш буйича бир томондан иккинчи томонга бериладиган ҳуқуқ. Қуп ҳолларда субъект бошка томоннинг мулкини ижарага олишни ҳужалик қелишуви асосида амалга оширади ва олдиндан туловни амалга оширади. Ижарага олиш ҳақидаги ҳужалик қелишуви (контракт) ижарачига мулкка эғалик қилиш ҳуқуқларини ва эғалик қилиш билан боғлиқ булган таваққалчилик ва муқофотнинг қуп қисмини бермайди. Бундай муқофот ва таваққалчиликни берувчи шартнома капитал ижара деб номланади. Олдиндан туланган ижара ҳақи, масалан, мажбуриятларни қамайтирувчи туловлар, бутун ижара даврини уз ичига олади. Бундай олдиндан ижара ҳақини тулаш бошиданок «Брак сифатида туланган ижара ҳақи» счётига олиб борилиши керак. Бундай активнинг қиймати "Ижара буй ича ҳаражатлар" счётининг дебетига қучирилиши лозим.

Алмаштириб булмайдиган тенглаштирилдиган номоддий активлар

Бухгалтерия балансидаги моддаларнинг қуйидаги таснифи уз урнига эга. Номоддий активлар, қечиктирилган ҳаражатлар ва бошка активлардир. Қупчилик ҳолларда бу қенг

камровли тасниф. Бу номодий активлардан айримлари иккита махсус характеристикага эга: улар узок муддатли бунак туловлари куринишида хисобланилади ва хужайинига бошка томонга сотиш буйича хеч кандай хукукларини бермайди. Бу номодий активлар алохида тенглаштирилиши мумкин, лекин апмаштирилиши мумкин эмас.

Кечиктирилган харажатлар — бу хизмат курсатиш учун хозирги даврда сарфланган ва келажакдаги даромадларнинг пайдо булишига олиб келадиган сарфлардир, улар узок муддат-ли олдиндан туланган харажатлар сифатида балансда акс этилади. Кечиктирилган харажатлар узок муддатли активлар сифатида таснифланади, чунки улар хозирги активларнинг функционал фойдаланиш муддатидан кейин даромадларга таъсир килади. Кечиктирилган харажатлар жисмоний таъминотга эга эмас. Айрим кечиктирилган харажатлар хозирги активлар сифатида (у каерда кулланиладиган булса) акс эттирилади. Масалан, кечиктирилган соликнинг хозирги кисми ва кечиктирилган харажатларга сугурта буйича узок муддатли олдиндан туланган бунак туловлари мисол булади. Илмий тадқиқотлар ва ишловларга сарфлар, шунингдек, ташкилий харажатлар амалиётда камдан-кам капиталлаштирилади. Лекин улар капиталга айланттирилганда одатда кечиктирилган харажатлар сифатида таснифланади.

Кечиктирилган харажатлар келгуси фаолият даврларига эскириш килинади, чунки улар ушбу келгуси даврларда даромад олишга имкон яратади. Номодий активлар эскиришсининг 40 йиллик максимал хизмат муддати кечиктирилган харажатларга хам кулланилади. Лекин, амалиётда кечиктирилган харажатлар камдан-кам холларда 40 йиллик хизмат муддатига эга булади.

Ташкилий харажатлар — бу ташкилотнинг фаолиятини ташкил килиш пайтида сарфланган харажатлардир. Ташкилий фаолиятга тегишли булган харажатлар, масалан, юридик, бухгалтерлик, канцелярияга оид ва имиджнинг кутарилишлари билан боглик харажатлар, ташкилий харажатлар сифатида капиталга айланттирилиши мумкин. Ташкилий харажатларнинг капиталга айланттирилишининг асоси булиб, бу харажатлар келажакдаги давр ичида даромад келтирилиши хисобланади. Фаолиятнинг биринчи йилига сарфланган хамма сумманинг харажатларга кушилиши харажат ва даромаднинг номуаносиблигига олиб келади.

Ишлаб чиқариш фаолиятининг муддатини аниқлаш имконияти булмаган холларда ушбу сарфлардан олинадиган даромадларнинг даврини хам одатда аниқлаб олиш имкониятига эга булмайди.

Ташкиллаштириш харажатларининг активлар сифатида тан олинishi бизнеснинг аниқ шаклига боглик. Ташкиллаштириш харажатлари одатда ихтиёрий танланган киска давр ичида эскириш килинади.

Умуман олганда, ташкиллаштириш харажатлари уларнинг аниқланмаган характеристикасига мувофик ва тегишли стандартда белгиланган максимал 40 йиллик хизмат муддати ичида эскириш килинмайди.

Номодий активлар кийматининг камайishi. Номодий активларни ёки кечиктирилган харажатларни ишлатиш даврида бу актив билан боглик булган, фойданинг тартибли киймати, унинг хозирги баланс киймати субъект учун унинг иктисодий фойдалилигидан, яъни ишлатиш кийматидан олаётган даромадининг ошаётганлигини курсатиш мумкин. Бундай холатларда эскириш булмаган кийматни хисобдан чиқариш ва зарарни тан олиш керак, бу эса актив кийматининг камайтирилишини акс эттиради. Куриб чиқилган киймат башорат килинган, колган хизмат муддати ичида (лекин олиш муддатидан бошлаб 40 йилдан ошмаслиги керак) эскириш килиниши лозим. Номодий активлар кийматининг камайтирилишини молиявий хисоботга слова килинган тушунтириш хатида ёритиш шарт.

5. Номодий активларнинг киримини хисобга олиш.

0410- "Патентлар, лицензия (рухсатнома) ва "ноу-хау"

- 0420- "Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари"
- 0430- "Дастурий таъминот"
- 0440- " Ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари"
- 0450- "Ташкилий харажатлар"
- 0460- "Франшизалар"
- 0470- "Муаллифлик ҳуқуқлари"
- 0480- " Гудвилл"
- 0490- "Бошка номоддий активлар"

Бошлангич ҳужжатлар асосида номоддий активлар ҳолатининг ва ҳаракатининг ҳисоби учун 0400 номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар кулланилади. Ушбу счётлар тизимида (0400) номоддий активларнинг аниқ, турларининг ҳолати ва ҳаракатини ҳисобга олиш ва назорат қилиш мақсадида қуйидаги счётлар очилган:

Объектларнинг номоддий активлар каторига киритиш тартибини ва уларнинг таркиби тегишли қонунчилик ҳужжатлари ва 7-БХМС "Номоддий активлар" га асосан тартибга солинади. Бу счётларнинг сальдоси (қолдик) мазкур объектнинг бошлангич баҳосини акс эттиради, дебети буйича обороти бу активларнинг эгаллаш пайтида (келиши), таъсисчилар томонидан ажратиш пайтида бошлангич нархи буйича ёки келишилган нарх буйича қабул қилиш пайтидаги қиримидир. Ву суммалар 6010- "Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар", 6110-"Мустақил балансга ажратилган булинмаларга туланадиган счётлар", 4710-"Таъсисчиларнинг бадаллари буйича қарзлари", 5110-"Ҳисоблашиш" счёти, 5210 ва 5220- "Валюта счёти" лари ва хоказо счётларнинг кредити буйича акс эттирилади. 0400-"Номоддий активлар" счётларининг кредити буйича бу активларнинг ҳисобдан чиқарилиши акс эттирилади, бунда ушбу суммалар бир вақтнинг узиди 9220-"Бошка активларни сотиш ва бошка ҳисобдан чиқаришлар" счётининг дебети буйича ёзиб қуйилади.

Номоддий активларнинг қабул қилиниши пайтида аналитик ҳисобнинг қарточкалари (6-А-В шакли) тулдирилади ва бу маълумотлар мос булган жамгарма қайдномаларга қучирилади.

Номоддий активларнинг қирими пайтида: — устав капиталига қиритилган таъсисчиларнинг улуши сифатида: 0400-«Номоддий активлар» счётларининг дебети, 4710-"Таъсисчиларнинг бадаллари буйича қарзлари" счётининг кредити;

— бошка шахслардан активларни сотиб олишда юқ хати ва қабул қилиш далолатномалари асосида: 0400-"Номоддий активлар" счётларининг дебети, 0830-"Номоддий активлар сотиб олиш" счётининг кредити;

— агар активлар бошка шахслардан текинга ёки давлат томонидан ёрдам сифатида олинса: 0400-"Номоддий активлар" счётларининг дебети, 8510-"Устав капитала (фонди)" (давлат қорхоналари учун) ва 9910-"Яқуний молиявий натижа" счётининг кредити (бошка субъектлар учун) ва бир вақтда уларнинг эскиришларининг қиймати тасдиқланган меъёр асосида акс эттирилади. "Сарфлар (харажатлар)" счётларининг дебети- 2000, 2300, 2500, 3100, 9410, 9420, 9430, 9450 ва шунта ухшашлар ва 0500-"Номоддий активларнинг эскириши" счётларининг кредитида қайд қилинади.

Номоддий активларнинг баҳосига қушилган қиймат солиғи (ККС) нинг суммаси қиради, шунинг учун бу активларга эга булиш пайтида солиқнинг суммаси 6410-"Бюджетга туловлар юзасидан қарзлар" счётида алоҳида ҳисобга олинади ва 6 ой ичида бюджетга ут қозишга лойиқ булган ҳисобланган солиқнинг умумий ҳисобидан (суммасидан) чегириб қилинади.

Номоддий активларнинг ҳолати ва ҳаракатини акс эттирадиган счётларнинг қизмаси

0400-Номоддий активлар счётларининг гуруҳи

Счетларнинг кредитидан Дебет	Счетларнинг дебетидан Кредит
НМАнинг бошлангич колдиги	
5010, 5020 – НМАнинг нақд пулга олинishi.	9220 – Реализация, текинга бериш, бартер усулида ва эскиришлар оқибатидп номоддий активларни хисобдан чиқариш. Активларнинг акция хисобига берилиши.
5100, 7810, 7800 – Активларнинг пул утқазиш йули билан олинishi.	
5210, 5220 – Хориж валютасида НМАнинг олинishi.	Активларнинг авлод корхоналарига улуш сифатида берилиши.
4610 – Таъсисчиларнинг улушлари сифатида активларни олиш.	Активларнинг қушма корхоналарига улуш сифатида берилиши.
8530 – Текинга олиган ва давлат субсидияси шаклида олиган номоддий активлар.	Активларни қимматбаҳо қозғаларга алмаштириш.

6. Номоддий активлардан фойдаланиш ва эскиришини хисобга олиш.

Ишлатиш пайтида номоддий активлар аста-секин эскиради, узининг фойдали хусусиятларини йукотади ва эскириш суммасининг жамгарма хисоби учун 0500- "Номоддий активларнинг эскириши" сўтлари туркуми қулланилади. Ушбу сўтлар туркумида қуйидаги сўтлар очилган:

- 0510- "Патент, лицензия ва ноу-хаунинг эскириши"
- 0520- "Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуна- ларининг эскириши"
- 0530- "Дастурий таъминотнинг эскириши"
- 0540- " Ердан ва табиий ресурслардан. фойдаланиш ҳуқуқларининг эскириши"
- 0550- "Ташкилий харажатларнинг эскириши"
- 0560- "Франшизаларнинг эскириши"
- 0570- "Муаллифлик ҳуқуқларининг эскириши"
- 0580- " Гудвиллнинг эскириши"
- 0590- "Бошқа номоддий активларнинг эскириши"

" Номоддий активлар" номли 7-сон БХМСга асосан номоддий активларга оид эскириш микдори уларнинг эскиришланадиган қиймати ва фойдали хизмат мудқатидан қелиб қикқан ҳолда белгиланган меъёрлар асосида хар ойда хисоблаб қикилади. Фойдали хизмат мудқатини аниқлаш имқони булмаган номоддий активлар буйича эскириш 5 йил мудқат (субъект фаолиятидан ортиқча мудқатда булмаган ҳолда) хисобида белгиланган.

Номоддий активларга эскиришни қуй идаги усуллар буйича хисоблаш мумқин:

- тугри қизикли ёки тенг равишда;
- ишлаб қикариш бирликларининг микдори асосида;
- қамайиб борувчи қолдиқ усулида.

Хар бир хисобот даврининг охирида номоддий активларнинг фойдали хизмат даврини қайта қуриб қикиш зарур. Агарда башорат (прогноз) дастлабки баҳолашдан фарқ қилса жорой ва қелгуси даврлар учун хисобланадиган эскириш суммасини ошириш ёки қамайтириш зарур. Бу сўтлар тартибга солиб турувчи сўтлар деб хисобланади, унинг кредитида ишлатиш даврида харажатларнинг бадал суммаси акс этади, дебети буйича эса қикиб қетган активларнинг эскириш суммаси акс этади. Ушбу эскириш суммаси объектларнинг харажатларига қушилган булади: 2010-"Асосий ишлаб қикариш", 2310-"Ёрдамчи ишлаб қикариш", 2500-"Умум ишлаб қикариш харажатлари", 9410, 9420, 9430-"Давр сарфлари" ва 2710-"Хизмат қилувчи ҳужалиқлар", 3100-"Қелгуси давр харажатлари" ва бошқа сўтларнинг дебитида қайд қилинади.

Номоддий активларнинг эскиришини сўтларда акс эттириш қизмаси

0500-Номоддий активларнинг эскириши сўтларининг туркуми

Счетларнинг кредитидан
Дебет

Счетларнинг дебетидан
Кредит

9220 - Чикиб кетган номоддий активлар буйича эскиришининг камайиши:
- сотиш натижасида
- текинга бериш
- бартер усулида бериш
- табиий офатда бериш
9390 – Жорий даврда меъёрдан ортикча хисобланган эскириш суммасини чегириш

С – хисобот даврининг бошига НМА эскириш суммаси
Хисобот даврида фойдаланилган активларнинг эскириш суммаси:

0800 – Капитал куйилма жараёнида фойдаланилаётган
2010- асосий ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган
2310 – ёрдамчи ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган
2320 - бошка ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган
2510 - умумишлаб чиқаришда фойдаланилаётган
9419 – сотиш жараёнида фойдаланилаётган (ёки савдода)
9426 – маъмурият томонидан фойдаланилаётган
9440 – янги махсулотларни ишлаб чиқиш, технологияни узлаштириш, казиб олувчи тармокда тайёргарлик ишларида фойдаланилаётган
2010, 2300, 2510, 9400 – Жорий даврда меъёрдан кам хисобланган – эскириш суммасини меъёрга мувофик объектларга кушимча хисоблаш

Эскириш суммасини хисоблаш усуллари активнинг ишлатилишини акс эттириши керак. Эскириш хисоблашда тугри чизикли усулдан фойдаланиш афзалроқ. Ишлаб чиқариш усули, тезлаштирилган эскириш усули ва бошка хил усуллар эса аник шароитлардан келиб чиққан ҳолатларда ишлатилиши мумкин.

Номоддий активнинг эскириши асосан йилнинг охирига коррективровка (тузатиш) ёзуви билан боғлиқ. Эскиришга лойиқ деб топилган сумма эскириш буйича харажатларнинг дебетига (ушбу актив каерда ишлатилган бўлса) ва номоддий активларнинг эскириши счётининг бевосита кредитига ёзилади.

0400-"Номоддий активлар" ва 0500-"Номоддий активлар нинг эскириши" счётлари туркуми буйича синтетик хисоб муомалалари №10 ва №13 журнал-ордерларида олиб борилади.

Гудвилнинг эскириши. Гудвил тан олингандан кейин унинг кийматини нима қилиш керак? Амалиётда қуйидаги 3та вариант қулланилади:

1. Гудвилни дархол узининг капиталига қушиб қуйиш. Чунки компания ичида ташкил қилинган гудвил дархол харажатга қиритилган бўлади (яъни номоддий актив деб тан олинмайди), айрим бухгалтерлар, кетма-кетлик тамойилига асосан олинган гудвилни тезда харажатга чиқаришни таклиф қиладилар. Бундан ташқари гудвилнинг ҳаракат даври ноаниқ, шунинг учун дархол хисобдан чиқаришни один қарор деб хисоблайдилар.

2. Агар кийматнинг камайиши юз бермаса, гудвилни аниксиз колдириш (эскириш хисобламаслик). Айрим бухгалтерлар гудвил фаолиятнинг муддатига эга ва унинг киймати пасаймагунча у актив сифатида қолиши керак деб таъкидлайдилар.

3. Гудвилни унинг фаолият муддатига эскириш хисоблаш. Айрим бухгалтерлар гудвил аста-секин камаяди ва ишлатилади, бунинг оқибатида уни гудвилдан олинган иктисодий фойдани олиш давридаги харажатларга эскириш сифатида кушиш деб таъкидлайдилар.

Энг куп тарқалган бухгалтерия сиёсати булиб гудвилни унинг фойдали фаолияти даври ичида кучириб куйиш (учинчи вариант). Лекин эскириш хисоблаш даври ҳеч қачон 40 йилдан куп булмаслиги керак. Афсуски, гудвилнинг хизмат муддатини баҳолаш одатда кийин булади. Бундан ташқари, агар компания сотиб орган гудвилни субъект ичида ташкил қилинган гудвилга ишлаб чиқариш харажатлари билан бирга эскиришга чиқарилса, сотиб олинган гудвил булмаган, эскиришни талаб қилмаган рақобатчиға нисбатан фойдани баҳолашда фарқ, пайдо булади.

Дастур таъминотиға кетган капиталға айланган сарфларнинг эскириши. Стандарт тегишли БХМС компьютер дастурлари билан таъминлашға сарфланган ва капиталға айланган харажатларнинг эскириш хисобини тулик, тасвирлаб беради.

Эскиришнинг йиллик суммаси чиқарилган дастур таъминоти асосида хисобланади ва куйидагилардан ташкил топади:

— дастурнинг фойдаланиш даври ичида қутилган ва олинган ялпи даромаднинг, уни сотишдан олинган янги даромадиға нисбатан коэффициентидан;

— дастурдан фойдали фойдаланиш давриға эскиришни бир текисда тақсимлаш усулини қаллаш натижасида ушбу сумма аниқланади.

Табиий ресурслар ҳам тугатилаётган актив қаториға қиради, чунки ушбу ресурсларнинг қазиб олиниши натижасида улар аста-секин камая бошлайди. Бунта яққол мисол тариқасида урмон майдонлари, нефть, табиий газ, маъдан бойликлари олтин, қумуш, тошқумир ва бошқаларни қелтириш мумкин. Ушбу табиий бойликларнинг хисобини юритиш жуда кийин, чунки куйидаги муаммолар мавжуд:

— ушбу табиий ресурслардан фойдаланишни амалға ошириш жараёнида уларнинг кийматини аниқлаш тартибини белгилаш;

— ушбу аниқланган кийматни эскириш қуринишида молиявий натижа тугрисида хисоботға қайд қилиш.

Табиий ресурсларнинг кийматини аниқлаш жараёни энг аввало унинг кийматини ақс эттириш учун қайси сарфларни ва қанча миқдорда номоддий активларға капиталлаштириш лозимлигини аниқ белгилашни тақозо қилади. Кейинги муаммо эса ушбу кийматнинг хисобдан чиқарилиш тартибидир, яъни эскириш даражасини белгилашдир. Хисобот даврида сарфланган табиий ресурсларнинг киймати уларнинг қамайишини билди ради.

Қамайиш учун асос бу ушбу ресурсларни қазиб олиш жараёнида эскириш қуринишида кийматиға кушиш учун олдиндан номоддий актив сифатида ушбу суммани капиталлаштиришдир. Ушбу сумма, яъни капиталлаштирилган киймат ушбу бойликдан фойдаланиш жараёни тугамагунча қопланмайди. қолдиқ киймат эса активнинг қамайиш асосини аниқлашға таъсир қилади. Кийматнинг ижобий қолдиғи (чунки у ижобий еки салбий қолдиқ булиши мумкин) активнинг қамайиш асосини хисоблаётганда капиталлаштирилган кийматдан чегирилади.

Тугатилаётган объектни тайёрлаш билан боғлиқ хар қандай харажат ушбу қамайишнинг асосиға кушилади.

Ушбу ер усти ва ер остидаги табиий бойликларни текшириш жараёнидаги сарфланган харажатлар — қидирув ва қармалаш ишлари, агарда улар актив қуринишиға эга деб хисобланса, номоддий активлар кийматиға кушилади. Қунинг учун ҳам субъектлар ушбу қидирув ва қар малаш ишлари буйича сарфларни хисобға олишнинг

махсус усулини куллайдиларки, ушбу сарфлар тегишли табиий ресурсларнинг турларига тааллуқлигининг мутаносиблигини таъминлаши лозим.

Ушбу булимни чуқурроқ урганиш максатида субъект фаолиятидан шартли мисол келтирамиз:

1-мисол. "Равшанбек ва К фирмаси" келишилган нарх буйича 150000 сум (ККСни хисобга олиб 22500) техник хужжатлар ва компьютерлар учун дастурларга эга булди:

0430-"Дастур таъминоти" счётининг дебети- 150000 сум

6410-"Бюджетга туловлар буйича карз" счётининг дебети 30000 сум

6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" счётининг кредити- 180000 сум

Номоддий активларнинг кийматини тулашда:

6010-"Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туланадиган счётлар" счётининг дебети-180000 сум

5110-"Хисоблашиш счёти" нинг кредити- 180000 сум

2-мисол. Таъсис хужжатлари асосида акцияларнинг бахоси 1600000 сум хисобига акциядорлик жамияти бинодан фойдаланиш ҳуқуқини сотиб олди:

0410-"Патентлар, лицензия ва "ноу-хау"" счётининг дебети- 1600000 сум

4610-"Таъсисчиларнинг карзи" счётининг кредити- 1600000 сум.

3-мисол. Фирма бошка фирмадан ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш учун эхсон сифатида патент олди, патентнинг нархи 48000 сум:

0410-"Патентлар, лицензия ва "ноу-хау"" счётининг дебети- 48000 сум;

8530-"Текинга олинган мулк" счётининг кредити- 48000 сум

4-мисол. Олинган дастурий махсулот буйича хозирги ойга эскиришлар хисобланган- 5000 сум.

2510-"Умумий ишлаб чиқариш харажатлари" счётининг дебети- 5000 сум

0530-"Дастурий таъминотнинг эскириши" счётининг кредити- 5000 сум.

7. Номоддий активларнинг чикимини хисобга олиш.

Номоддий активларнинг чиқиб кетиши. Номоддий активларнинг сотиш, алмаштириш ёки бошка усуллар ёрдамида чиқиб кетиши пайтида, унинг эскиришга чиқарилмаган киймати номоддий активлар счётида чиқиб кетишдан олинган фойда ёки қурилган зарарлар акс эттирилиши керак.

Номоддий активлар қуйидаги хужалик муомалаларининг таъсири натижасида субъектнинг мулкидан чиқарилади:

— бошка субъектларга келишилган нарх асосида реализация қилиш оқибатида: 9220-"Бошка активларнинг реализацияси ва бошка чикимлар" счётининг дебети, 0400-"Номоддий активлар" счётларининг кредити;

— бошка юридик ва жисмоний шахсларга қолдик нарх буйича текинга утқизиш оқибатида 9220-"Бошка активларнинг реализацияси ва бошка чикимлар" счётининг дебети, 0400-"Номоддий активлар" счётларининг кредити;

— бутунлай эскириши ёки даромад олиш хусусиятининг йуқолиши оқибатида: 9220-

"Бошка активларнинг реализацияси ва бошка чикимлар" счётининг дебети, 0400-

"Номоддий активлар" счётларининг кредити;

— хисобланган эскиришлар хисобига: 0500-"Номоддий активларнинг эскириши" счётларининг дебети, 9220-"Бошка активларнинг реализацияси ва бошка чикимлар" счётининг кредити;

— бошка фирма, филиаллар ва қўшма корхоналарнинг устав капиталига таъсис бадали сифатида утқизиш оқибатида: 9220-"Бошка активларни реализацияси ва бошка чикимлар" счётининг дебети, 0400-"Номоддий активлар" счётларининг кредитига қучирилади.

Номоддий активларнинг субъект мулкидан чикиб кетиши акциядорларнинг ёки таъсисчиларнинг йигилишидаги кучириш, ушбу активларни хисобдан чикариш хакидаги баённомалари, кабул килиш ёки утказиш даполатномалари асосида амапга оширилади.

Илмий текшириш ва ихтиролар (ИТИ) учун сарфлар. Илмий текшириш ва ихтиролар учун сарфлар куп ком панияларда мухим харажатлардан бири хисобланади.

— ил мий текшириш ишлари ва ихтироларга куйидаги таърифлар ва аникпиклар берилган:

Илмий текшириш ишлари- бу янги илмий ёки техникавий билимларни олиш ниятида кабул килинган ва режалаштирилган изланиш ишлари. Бундай турдаги изланиш ишлари аник мақсад еки куллашга каратилган булиши мумкин.

— ихтиролар - бу илмий текширишлар, изланишларнинг ёки бошка билимларнинг инги ёки мутлок такомиллаштирилган материаллар, ускуналар, махсулотлар, жараёнлар, тизим ёки хизматларни режалаштириш ёки ихтиролар натижаларининг амалиетга утказилишидир. Ихтиролар тушунчаларини таърифлаш, ихтиро махсулотлари ни текшириш ва синовдан утказишни, прототипларни куриш, шунингдек, синовчи корхоналарни ишлатишни уз ичига олади. Ривожланишга мавжуд махсулотга, ишлаб чикариш линияларга, кайта ишланган оддий еки даврий узгартиришларни киритиш билан боглик сарфлар бунта кирмайди. У яна уз ичига бозорни урганишни ёки бозордаги товарларни урганиш сарфларини олиши мумкин.

ИТИ буйича ишларни бажариш учун курилган ёки олинган иншоот ва асбоб-ускуналар капиталга ёзилиши керак. Бундай олинган ёки курилган активларнинг эскиришси ушбу активларнинг ИТИ мақсадлари учун ишлатиши керак булган даврга илмий-текшириш ва ихтиро ишларининг харажатларини ташкил килади.

Фаолиятнинг куп турларига килинган сарфларнинг ИТИ сарфларига ухшаш томони шундаки, улар фирманинг келажакда даромад олишига имконият яратади. Мисоллар, иншоотларни утказиш (суриш)га, янги махсулотларни яратиш ёки хиз- матларни курсатиш, махсулотни ёки хизматларни узлаштириш буйича ходимларни укутиш ва реклама фаолиятига сарфларни уз ичига олади.

Илмий-текшириш ва ихтироларга кирувчи фаолиятларнинг турлари куйидагилардан ташкил топган:

- а) янги билимларни олишга каратилган лаборатория текширувлари;
- в) янги текшириладиган нарса ёки бошка билимларнинг изланилиши;
- с) тушунчалар ни руёбга келтириш ва келажак махсулотларини яратиш ёки ишлаб чикариш технологияси, усуллари ва вариантларини ихтиро килиш.

Одатдаги ихтироларга киритилган фаолият турлари куйидагича гурухланади:

- а) махсулот ишлаб чикаришнинг альтернатив усуллари ёки ихтиролар учун йулларни кидириш мақсадида текширишларни утказиш;

- в) ишлаб чикарилмаган модель ва прототипларни текшириш, куриш, яратиш ва синаш;

- с) инструментларни, андозаларни, куув шаклини ва янги технологияларни уз ичига олган матрицаларни ишлаш.

Илмий-текшириш ва ихтироларга кирмаган фаолиятларнинг турлари куйидагича:

- а) тижорат ишлаб чикаришнинг эрта боскичидаги инженер - техник курсаткичлари;
- в) ишлаб чикариш жараёнида сифатнинг назорати, шу жумладан, махсулотнинг хар кунти текшируви;

- с) ишлаб чикариш пайтида бузилишларнинг, яроксиз махсулотларнинг сабабини аникпаш ва тугатилиши;

- а) мавжуд махсулотга, ишлаб чикаришни кайтадан ишловчи ишлаб чикарувчи тизимига ва бошка жараёнларга, агарда бундай узгартиришлар наф келтирса, хар кунги ва даврий узгаришларни киритиш;

- в) давом этаётган ишлаб чикариш кисми сифатида миждозларнинг талаб ва таклифларини эътиборга олган холда мавжуд имкониятларни мослаштириш;

с) инструментларнинг, андозаларнинг, куюв шакллари ва матрицаларнинг хар кунги ишлов беришлари;

д) курилиш, кучиб кетиш, жойларни алмаштириш ёки ИТИнинг аник лойихаси учун тегишли булган иншоот ва ускуналардан ташкари, иншоот ва ускуналарнинг киритилиши билан боғлиқ булган тадбирларни амалга ошириш.

Илмий текширув ва ихтиро буйича сарфларни харажатларга кушиш тартиблари куйидагича:

1. Текширув ва ишлов беришларга тааллуқли сарфлар улар сарфланган давр ичидаги харажатларда акс эттирилиши керак;

2. Агарда куйидаги шартлар бажарилса, ишлов беришга килинган сарфлар келажак даврларга колдирилиши керак:

а) махсулотнинг тури ва жараённинг даври тугри аникланган ва сарфларнинг улчаниши мумкин булса;

в) махсулот ва жараённинг техникавий асоси белгиланган булса;

с) субъектнинг маъмурияти махсулот ва жараёнларни ишлаб чиқиш ва бозорда сотиш ёки узининг ишлаб чиқаришида ва жараёнида фойдаланишини курсатса;

д) махсулот ёки жараён учун келажакда сотиш бозори равшан аникпанган ёки улар ички фойдаланиш учун мулжалланган булса;

е) лойихани битириш учун мос ресурслар мавжуд булса.

1. Молиявий хисоботлар бутун давр ичидаги харажатларга кучирилган илмий-текширув ва ихтиро сарфларнинг суммасини; бутун давр ичидаги харажатларга кучирилган ихтирога кетган кечиктирилган сарфларнинг суммасини; давр ичида яратилган ихтироларга кетган сарфларни ва ихтирога кетган эскириш килинмаган кечиктирилган сарфларни очиб бериши керак.

2. Юкорида келтирилган абзацлар ихтисослаштирилган фаолият доирасига, масалан, бошка мутахассислар томонидан килинган иш, ривожланиш боскичида турган, лекин саноатнинг казиб олувчи субъектлари учун ноёб хисобланган асбоб - ускуналарга кирмайди.

Молиявий хисобот учун камайиш усулини куллаш тартиби. Ушбу камаётган объектнинг эскиришси камайиш деб юритилади. Камайиш — бу казиб олинган ресурсларнинг кийматига камайишнинг асоси булган кийматни даврий хисобдан чиқаришдир.

Камайиш кийматини аниклашнинг умумий услуги бу казиб олинган табиий ресурсларининг мавжудлигидир. Камайиш асоси ва казиб олинган табиий ресурслар бирлигининг смета киймати аник, булган шароитда камайиш бирлигининг меъёри куйидагича аникланади.

Камайиш асоси = КБМХ х казиб олинган захираларнинг смета киймати

Хар бир даврга тегишли камайиш суммаси казиб олинган хом ашёнинг микдорини бирлик махсулотга тегишли смета кийматига купайтириш усули билан аникланади. Ушбу сумма тегишли сарфлар ёки табиий ресурсларнинг инвентар счётининг дебет томонида ва тегишли активларнинг камайишини билдирувчи счётнинг кредит томонида кайд килинади. Агарда ушбу инвентар счёт кулланилса ушбу табиий ресурсларни сотиш жараёнига асосан ушбу камайиш асосининг киймати сотилган махсулотларнинг киймати сифатида хисобдан чиқарилади. Хисобот даврининг охирида казиб олинган, лекин сотилмаган махсулотларга тегишли камайиш киймати казиб олинган ТМЗ кийматига кушилади. Куп холларда камайиш суммаси камаётган объектнинг кредитига ёзилади, лекин ушбу суммани жамгарилган камайиш счётини очиб унинг кредитига ёзилиб борилса, асосий воситаларнинг хисобини юритишга ухшайди, чунки камайиш казиб олинган хом ашё кийматининг бир кисмидир. Бундан ташкари, агарда ушбу хом ашё сотилса ушбу сотилган бойликларнинг бир кисмини ташкил килади. Агарда ушбу бойликлар хисобот даврида сотилмаса бошка ишлаб чиқариш харажатлари катори камайиш суммаси чиқарилган ёки казиб олинган хом-ашёга тегишли суммани аниклаш

анча кийинчиликларни тугдиради. Шунинг учун ҳам копланадиган кийматга тез-тез тузатиш киритилади. Шунинг учун смета буйича карта тузилаётган меъёри унинг колдик асоси ва казиб олиш хажмига таккослаган холда имконияти борича аник хисобланиши лозим.

Субъектнинг бошка узок ва киска муддатли активлари катори номоддий активлар ҳам физмат вақтининг тугаши ёки бошка сабабларга асосан хисобдан чикарилиши, яъни субъектнинг тасарруфидан чикарилиши мумкин.

Ушбу жараёни кайд килиш ва бу маълумотларни умумлаштириш учун 9220-"Бошка активларни сотиш ва бошка хисобдан чикаришлар" счёти кулланилади. Ушбу счётнинг дебет томонида чикиб кетаётган активларнинг баланс киймати, ККС ва бошка сарфлар (комиссион мукофотлар ва хоказолар) акс эттирилади. Унинг кредит томонида эса бойликларни сотишдан олинган даромаднинг суммаси ва эскириш суммаси кайд килинади.

9220-"Бошка активларни сотиш ва бошка хисобдан чикаришлар" счётининг дебет колдиги (курулган зарар) 9432- "Бошка активларни сотишдан ва бошка хисобдан чикаришлар натижасида курулган зарарлар" счётининг дебети ва кредит колдиги эса 9320-"Бошка активларни сотиш ва бошка хисобдан чикаришлардан олинган фойда" счётнинг кредитига ёзилади.

Номоддий активларнинг субъект тасарруфидан чикиб кетиши счётларда куйидагича акс эттирилади.

9220 – "Бошка активларни сотиш ва бошка хисобдан чикаришлар" счётининг чизмаси.

Счётларнинг кредитидан Дебет	Счётларнинг дебетидан Кредит
0400 – Хисобдан чикарилаётган активларнинг бошлангич киймати	0500 – Хисобдан чикарилаётган активларнинг эскириш суммаси
6410 – Сотилган актив буйича хисобланган кушилган киймат солиги	4010, (5000, 5100, 5200) – Кирим килинган ва хисобланган суммалар
9320 – Сотилган ва бошка чикиб кетган активлар буйича олинган фойда	9432 – Бошка активларни сотишдан ва бошка хисобдан чикаришлар натижасида курулган зарарлар

Назорат саволлари:

1. Хужалик юритувчи субъектнинг кандай узок муддатли активлари мавжуд?
2. Гудвил, франшизалар нима дегани?
3. Номоддий активларнинг кандай мохиятлари бор?
4. Номоддий активларни ахамияти кандай?
5. Номоддий активларни таркибига нималар киради?
6. Номоддий активларни бахолаш тартибини кандай булади?
7. Номоддий активларга кандай килиб эскириш хисобланади?
8. Номоддий активларни хисобга олишда кулланиладиган дастлабки хужжатлар кандай тузилади?
9. Номоддий активларни хисобга олишда кулланиладиган йигма хужжатлар кандай тузилади?
10. Номоддий активларнинг кирими нимага асосан хисобга олинади?
11. Номоддий активлардан фойдаланиш ва эскиришини кандай хисобга олинади?
12. Номоддий активларнинг чикимини кандай хисобга олинади?

Атамалар:

1. Актив.
2. Бартер.
3. Кафолат.
4. Пул.
5. Шартнома.
6. Буюртма.
7. Карзга олинган маблаглар.
8. Гаров.
9. Контракт.
10. Кредит.
11. Номинал киймати.
12. Юридик шахс.
13. Инвентаризация.
14. Хужжатлаштириш.
15. Икки ёклама ёзиш.
16. Хисобот.
17. Бухгалтерия.
18. Бухгалтер.
19. Лицензия.
20. Лизинг.
21. Хисобот.
22. Патент.
23. Савдо маркаси.
24. Франшиза.
25. Гудвил.
26. Эскириш.

9-мавзу. Маҳсулот, иш ва хизматларни сотиш ҳисоби режа

1. Тайёр маҳсулот ва уларни сотишда қулланиладиган ҳужжатлар
2. Тайёр маҳсулот ва уларни сотишнинг ҳисоби
3. Маҳсулотларни сотиш натижасининг ҳисобда кўрсатилиши

1. Тайёр маҳсулот ва уларни сотишда қулланиладиган ҳужжатлар

Тайёр маҳсулот деб барча ишлов операцияларидан ўтиб, тайёр ҳолга келтирилган, белгиланган давлат стандарти ёки техник талабларга жавоб берадиган, корхона техник назорати ходимлари томонидан қабул қилинган маҳсулотга айтилади. Унинг таркибига буюртмачи корхоналар учун бажарилган иш, хизматлар ҳамда ушбу корхонага қарашли ишлаб чиқаришдан ташқари хўжаликлар учун бажарилган иш ва хизматлар киритилади.

Корхона маҳсулотни истеъмолчилар билан тузилган шартномалар, режа топшириқлари асосида бозор талабларини ўрганиш каби масалаларга катта эътибор берган ҳолда ишлаб чиқаради. Ҳозирги шароитда самарадорлиги юқори бўлган корхоналарнинг хўжалик фаолияти мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади. Уларда маҳсулот реализацияси муҳим иқтисодий кўрсаткич саналади.

Корхоналарда бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш тизимида тайёр маҳсулот, уни ортиб жўнатиш ва реализациясининг ҳисоби алоҳида ўрин тутиб, унинг вазифаларига қуйидагилар киради:

1. Тайёр маҳсулот ҳаракати билан боғлиқ ҳамма хўжалик операцияларини ҳисобда ўз вақтида ва туғри акс эттириш, омборларда маҳсулотнинг белгиланган захира меъёрларига риоя қилиш ҳамда сақланиши устидан назорат олиб бориш.

2. Омбордаги захираларнинг ҳолатини ва бутлигини сақлаш.

3. Иш ва хизматларнинг бажарилиш ҳажми, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича узлуксиз назорат ўрнатиш, ортиб жўнатилган ва юборилган маҳсулотлар (иш, хизмат) бўйича ҳужжатларни ўз вақтида ва туғри расмийлаштириш, харидорлар билан ҳисоб-китобларни аниқ ташкил этиш.

4. Реализация қилинган маҳсулотнинг ассортимент ва ҳажми бўйича шартнома- мол отказиб бериш режасининг бажарилишини назорат қилиш.

5. Реализация қилинган маҳсулот учун олинган тушумни, маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бўлган (давр харажатлари) ҳақиқий харажатларни ўз вақтида, аниқ ҳисоб-китоб қилиш, фойда суммасини аниқлаш.

Ушбу вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши корxonанинг бир маромда ишлашга, омбор хўжалиги ва маҳсулот сотишни туғри ташкил қилишга, хўжалик операцияларининг ҳужжатларда ўз вақтида расмийлаштиришига боғлиқдир.

Маҳсулотни сотиш саноат корхоналари маблағларининг айланишида охириги босқич ҳисобланади. Сотиш учун мўлжалланган маҳсулот товар маҳсулоти деб номланади. Корхона фаолиятини тавсифловчи асосий кўрсаткичлардан бири товар маҳсулотини сотишдир. Товар маҳсулотни таркибига сотиш учун мўлжалланган тайёр маҳсулотлар, ярим тайёр моллар, буюртмачи корхона ва муассасалар учун бажарилган саноат характерига эга бўлган ишлар киради.

Баҳо қийматининг пулдаги ифодасидир. Унинг асосини у ёки бу маҳсулотни тайёрлаш билан боғлиқ ижтимоий зарурий меҳнат ташкил этади. Бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтишдан аввал саноат молларига белгиланадиган баҳонинг уч тури мавжуд эди:

1. Корхона улгуржи баҳоси.

2. Саноат улгуржи баҳоси.

3. Чакана нарх.

Бозор иқтисодиёти шароитида нарх турлари кўпайди: улгуржи, чакана нархлардан ташқари яна ички, халқаро нархлар пайдо бўлди. Ички нарх деганда товарларга давлат ичкарасида белгиланган нарх, халқаро нарх деганда эса товарларга халқаро бозорда белгиланган нарх тушунилади.

Булардан ташқари, амалдаги бир неча хил нархлар ҳақидаги гапириш мумкин. Масалан, эркин нарх, давлат томонидан белгиланадиган нарх, шартнома нарх ва ҳақоза.

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлат томонидан белгиланадиган нарх кескин қисқариб боради, эркин нархнинг доираси кенгайиб боради. Ҳар томонлама мустақилликни қўлга киритган корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулотларни эркин анрҳда, истеъмолчилар билан келишилган нарҳда сотишга интиладилар. Камёб молларни мол товар биржалари орқали сотиш, кмошди савдоси кенг ривожланади.

Омборга қабул қилинган ва харидор корхоналарга жўнатилган маҳсулот бухгалтерия ҳисобида ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи бўйича акс эттирилади. Бироқ цехлардан маҳсулот омборга қабул қилинганда унинг ҳақиқий таннархи маълум бўлмагани учун маҳсулот ҳракатини ҳисобда қабул қилинган режа таннархи ёки улгуржи баҳода шартнома нарҳда ҳисобга олинади, яъни баҳоланади. Ҳисобот оyi давомида маҳсулот режа таннархи билан ҳақиқий таннархи ёки ҳақиқий таннарх билан улгуржи баҳо ўртасидаги фарқ алоҳида ҳисобга олинади.

Масалан, сентябр ойида режа таннархи бўйича 100000 сўмлик тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилади. Ишлаб чиқарилган Ушбу маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи бухгалтерия маълумотида кўра 98000 сўмни ташкил қилади. Маҳсулот ҳақиқий таннархи Билан режа таннархи ўртасидаги фарқ (иқтисод) 2000 сўмни (100000-98000) ташкил қилади. Ҳисобда бу куйидагича бухгалтерия проводкаси тузиш Билан акс эттирилади:

Д-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти – маҳсулот режа таннархи (ҳисобот оyi давомида) – 100 000 сўм.

Д-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти – маҳсулот ҳақиқий таннархи Билан режа таннархи ўртасидаги фарқ суммасига (ҳақиқий таннарх аниқлангандан сўнг) – 2000 сўм (иқтисод).

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счёти – маҳсулотнинг ишалб чиқариш ҳақиқий таннархига – 98 000 сўм.

Тайёр маҳсулот ҳисобида улгуржи, чакана нарх ва режа таннархидан фойдаланиладиган бўлса, у ҳолда жўнатилган ҳамда сотилган маҳсулот ҳақиқий таннархи Билан ҳисобда қабул қилинган баҳо ўртасидаги фарқни аниқлаш зарурияти туғилади. Бу куйидагича аниқланади:

Жўнатилган товарлар ва тайёр маҳсулот ҳақиқий таннархини ҳисоблаш

Т/р	Кўрсаткичлар	Ҳисобдаги баҳо (улгуржи нарх)	Ҳақиқий таннарх
1.	Ой бошига омборда маҳсулот қолдиғи	1000	800
2.	Ишлаб чиқаришдан ҳисобот давомида қабул қилинди	10000	9000
Жами:		11000	9800

3.	Омборларда ой бошига қолган ва ҳисобот ойида омборга ишлаб чиқаришдан қабул қилинган маҳсулот ҳақиқий таннархининг ҳисобдаги нархига нисбатан	9800 x 100 = 89	9800
		11000	
4.	Жўнатилган маҳсулот	8000	7120
5.	Ой охирига омборда қолган маҳсулот	3000	2680

Тайёр маҳсулотнинг синтетик ҳисоби 2810-счётида юритилади. Бу счётнинг дебети «Асосий ишлаб чиқариш», «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг кредити билан, кредити эса «Сотилган тайёр маҳсулот таннархи» счётининг дебети билан корреспонденцияланади. Жорий ҳисобда ишлаб чиқаришдан омбордаги қабул қилинган маҳсулот қуйидагича акс этирилади. Ҳақиқий таннарх маълум бўлгандан кейин ўртадаги фарқ суммага қуйидаги бухгалтерия проводкаси тузилади:

Таблица

«Омбордаги тайёр маҳсулот» (2810) счёти бўйича аналитик ҳисоб тайёр маҳсулотни сақлаш юзасидан маълум бўлган моддий жавобгар шахслар бўйича юритилади. Моддий жавобгар шахслар ҳисоботи кирим ва чиқим накладнойи, счёт-фактуралар, калкуляция варақалари асосида тўлғазилади. «Кўрғазмадаги тайёр маҳсулот» (2820) счётида кўрғазма залларига, ярмаркаларга қуйиш учун мўлжалланган тайёр маҳсулот ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи бўйича ҳисоб қилинади. Бунда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Таблица

Кўрғазма, ярмаркаларга қуйилган тайёр маҳсулот учун жавобгарлик бир моддий жавобгар шахсдан иккинчисига ўтади. Агар ярмаркага, кўрғазмага қуйилган маҳсулот сотилса, у ҳолда одатдаги бухгалтерия ёзуви тузилади.

Агар корхона ташқи савдо фаолияти билан шуғулланса, у ҳолда тайёр маҳсулот ҳаракати операциялари бўйича экспорт-импорт маҳсулоти ҳисоби учун учинчи тартибли субсчёт очиши мумкин.

Тайёр маҳсулот ҳаракати ҳисобини туғри ташкил қилиш учун корхона томонидан ишлаб чиқариладиган буюм турлари номининг рўйхати – номенклатурасидан фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Уни тузиш асосида тайёр маҳсулотни туркумлаш, яъни Ушбу корхонада ишлаб чиқариладиган бир маҳсулот турини бошқа маҳсулотдан ажратиб турувчи маълум белгилари ётади. Номенклатура рўйхатини тузишда асос қилиб қуйидаги белгилар олинади: модел, фасон, артикул, марка, сорт ва ҳакоза. Ҳар бир маҳсулот турига номенклатура рақами бириктирилади ва у ҳар хил сондан иборат бўлади. Маҳсулот номенклатурасидан (рЯйхатдан) корхонанинг қуйидаги хизматларида фойдаланилади:

- диспетчерлик хизмат тури маҳсулот ишлаб чиқариш графигининг бажарилишини назорат қилади;

- цехлар ишлаб чиқарилган маҳсулот ассортиментини назорат қилиб, омборга тайёр маҳсулотни топширишда накладной ёзиш учун фойдаланилади;

- маркетинг бўлими – жўнатиш бўйича шартномаларни бажариш имкониятини назорат қилиш учун;

- бухгалтерия – тайёр маҳсулотнинг аналитик ҳисобини юритиш, умумий аълумотлар ва ҳисоботлар тузиш учун фойдаланилади.

Мисол. Тикувчилик фабрикаси номенклатурасига қуйидаги кўрсаткичлар киритилган:

Маҳсулот тури	Маҳсулот турининг коди	Марка Моделининг коди	Номенклатура рақами	1 донасининг (улгуржи) баҳоси	Жўнатишгандаги (шартнома) баҳоси, 1 донаси учун
Эркаклар костюми	01	10	03302	5000	5500
Кўйлак	02	11	02114	2000	2800
Шим	03	12	03541	1000	1500

2. Тайёр маҳсулот ва уларни сотишнинг ҳисоби

Техник назорат бўлими томонидан қабул қилинган, тайёр ҳолга келтирилган маҳсулотлар омборга топширилади. Бу жараён кўпчилик корхоналарда топшириш накладной ёки маҳсулот топшириш ведомостида расмийлаштирилади. Бу ҳужжатларда топширувчи цех, топширилиш муддати, маҳсулотнинг номенклатура рақами, унинг номи, сони, ержа, таннархи ва тегишли моддий жавобгар шахсларнинг имзоси кўрсатилади. Қабул ҳужжатларда асосида бухгалтерия маҳсулот топшириш ведомостини юритади. Бажарилган иш ёки хизматлар қабул-топшириш акти билан расмийлаштирилади. Омборларда маҳсулот ҳаракатининг миқдор кўрсаткичларидаги ҳисоб варақалари юритилдаи. Варақага ҳар бир кирим ва чиқим ҳужжатларда асосида маҳсулот ҳаракати билан боғлиқ операциялар ёзиб борилдаи.

Тайёр маҳсулотнинг омбордаги ҳисоби оператив бухгалтерия усули бўйича ташкил қилинади, яъни ҳар бир буюм номенклатура рақамига омбор материаллари ҳисоби карточкаси очилади (№ М-17 шакли). Тайёр маҳсулот келиб тушиши ва берилиши биланок, омборчи ҳужжатлар асосида уларнинг сонини карточкаларга ёзиб қўяди (кирим, чиқим) ва ҳар бир ёзувдан кейин қолдиқ ҳисоблаб қўйилади. Бухгалтерия ҳар куни тугаган сутка учун омбордан ҳужжатларни қабул қилиб олиши керак (қабул қилиш-топшириш накладнойлари, буйрук-накладной, товар-транспорт накладнойлари). Омбор ҳисобининг туғри юритилганлиги омбор ҳисоби карточкасига бухгалтериянинг имзо қуйиши билан тасдиқланади. Моддий жавобгар шахс омбор ҳисоби карточкалари асосида ҳар ойда тайёр маҳсулот номенклатураси, ўлчов бирлиги сонига таянган ҳолда тайёр маҳсулотнинг қолдиқ ҳисоби ведомостини тядиради. Бу ерда ҳисоб баҳолари бўйича қолдиқлар таксировка қилинади ва бухгалтерия ҳисоби маълумотлари (16-ведомостининг 1-бўлими) билан солиштирилдаи.

Маҳсулот кирими ва чиқим билан боғлиқ операциялар расмийлаштирилган дастлабки ҳужжатлар омбор варақаларига ёзилгандан сўнг бухгалтерияга топширилади.

Бу ерда хужжатлар теширилади, гуруҳланади ва улар асосида тегишли ҳисоб регистрлари тузилади. Тайёр маҳсулот ҳаракатининг пул шаклида ифодаланган ҳисоби бухгалтерияда юритилади. Бу ҳисоб омбор ҳисоби маълумотлари асосида юритилади.

Ҳисоб-китоб журнал-ордер шаклида тайёр маҳсулотнинг аналитик ҳисоби 16-ведомостда юритилдаи. Бу ведомост тўртта бўлимдан иборат бўлиб, 1-бўлим «Тайёр маҳсулотнинг пул шаклидаги ҳаракати» деб, унда маҳсулотнинг ҳисобот оғи бошланишига қолдиғи, омборга қабул қилингани, харидорларга жўнатилган ва ҳисобот оғи охирига қолдиғи, ҳисобда қабул қилинган баҳо ҳамда ҳақиқий таннархда кўрсатилади. 2-бўлим «Жўнатилган ва сотилган маҳсулотлар» деб номланиб, унда жўнатилган маҳсулотларнинг аналитик ҳисоби харидор корхоналар номига ёзилган ҳар бир тўлов талабномаси бўйича алоҳида юритилади. 3-бўлим «Тўланган ва тўланмаган счётлар ҳақида умумий маълумотлар» деб номланиб, унда жўнатилган ва сотилган маҳсулотлар тўғрисида умумий маълумотлар кўрсатилади. 4-бўлимда солиқ бўйича солиқ идоралари билан ҳисоб-китоб маълумотлари келтирилади.

2003 йил декабр ойидаги 16-ведомостдан кўчирма

1. «Тайёр маҳсулотнинг пул шаклидаги ҳаракати»

Кўрсаткичлар	Баҳоси бўйича	Таннарх бўйича	Ёзув учун асос
Ой бошига бўлган қолдиқ	80000	76116	Аввалги ой учун 16-ведомост
Ишлаб чиқаришдан қабул қилиш	434200	430269	Ҳисобот оғи учун маҳсулот ишлаб чиқариш ведомости
Қолдиқ билан жами ҳақиқий таннархнинг ҳисоб баҳосига нисбатан, %	514200	506385 98,48	Ҳисоблаш йўли: $3\text{ сатр} : 3\text{ сатр} \times 100 =$ $=506385 \times 100 =$ 514200 =98,48
Ҳисобот оғидаги ортиб жўнатилган маҳсулот	439480	432800	Ҳисобот оғи учун 16-ведомостнинг 2-бўлими
Ой охирига бўлган қолдиқ	74720	73585	Ҳисоблаш йўли орқали

16-ведомостнинг ойлик жами суммаси 11-журнал-ордерга кўчирилади. Бу журнал-ордер икки бўлимдан иборат бўлиб, 1-бўлимдан тайёр маҳсулот, давр харажатларининг реализация билан боғлиқ харажатлар субсчёти, сотилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш таннархи, харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоб счётларининг кредити бўйича ёзувлар келтирилади. Бу журнал-ордернинг иккинчи бўлимида маҳсулот сотиш бўйича аналитик ҳисоб маълумотлари келтирилади.

16-ведомост ва 11-журнал-ордер асосида тузиладиган товарни сотиш ҳақидаги ҳисоботда қуйидаги кўрсаткичлар кўрсатилади: сотилган маҳсулотнинг режа ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги фарқ, давр харажатларининг реализация билан боғлиқ харажатлар субсчёти, солиқ, сотишдан олинган маблағ ва охириги молиявий натижа, яъни фойда ёки зарар суммаси. Ушбу ҳисобот маълумотлари сотиш режасининг бажарилишини таҳлил ва назорат қилиш, режага нисбатан давр харажатларининг ишлаб чиқаришдан ташқари харажатлар субсчёти таркиби, маҳсулот сотиш ассортиментининг ўзгаришини, молиявий натижага таъсир қилувчи далилларни (сотиш ҳажми ва боҳқ.) аниқлаш имкониятини беради.

Омбордан тайёр маҳсулот харидорларга корхонанинг сотиш бўлими буйруғига асосан жўнатилади. Маҳсулотни сотиш харидор корхоналар билан тузилган шартнома ва жўнатиш графиги мувофиқ амалга оширилади.

Корхонанинг молия бўлими ёки бухгалтерия (агар корхона штатида молия бўлими кўзда тутилмаган бўлса) харидор-корхона номига счё-т-тўлов-талабнома ҳужжатини ёзиб, товар сотувчи корхонага хизмат кясратадаиған банка топширади.

Тўлов-талабнома мол етказиб берувчининг счё-т- фактурага мос равишда ортиб жўнатилган маҳсулот қиймати учун харидорнинг ҳисоб-китоб рақамидан пулни ўтказиб бериши туғрисида банка берган буйруғидир. Унда ортиб жўнатилган маҳсулот қиймати ва сотиш баҳоси, сони, ассортименти қайд қилиндаи (бу ҳолатда счё-т-фактура албатта тўлов-талабномага илова қилиниши лозим).

Счё-т- фактура ёки тўлов-талабноманинг алоҳида бўлимида тара ва қолдиқлаш қиймати ҳамда харидор томонидан тўланадиган темирйул тарифи бўйича сумма кўрсатилади. Баъзида харидор томонидан тўланиши лозим бўлган темир йул тарифи бўйича суммага умумий маҳсулотнинг сотиш баҳоси қўшиб кўрсатилиши мумкин. Қушилган қийматдан солиқ суммаси алоҳида бўлимда кўрсатилади. Мол етказиб берувчи билан харидор ўртасида тузилаётган шартнома вақтида франко-жой туғрисида тўхталиб ўтиладики, бунда маҳсулотнинг ортиб жўнатиш билан боғлиқ харажатларини мол етказиб берувчи ўз зиммасига олади. Франко- жойнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Франко-омбор мол етказиб берувчи. Бунда маҳсулот ортиб-жўнатиш билан боғлиқ бўлган барча харажатларни мол етказиб берувчи корхона тўлов-талабномасига қўшади (омбордаги ортиб-туширишларнинг қиймати, темир йул тариф ива етказиб бериш харажатлари).

Франко-станция жўнатиш шундай нарҳки, умол етказиб берувчи тўлов-талабномасининг суммаси, темир йул тариф ива маҳсулотни валюта ортиш харажатлари йиғиндисидан иборат.

Белгиланган станцияга франко-вагон шундай нарҳки, бунда мол етказиб берувчи тўлов-талабномасига фақат темир йул тарифи суммаси қўшилади.

Белгиланган станциягача франко. Бунда жўнатиш бўйича барча харажатлар темир йул тарифи қўшилган ҳолда мол етказиб берувчи томонидан тўланади.

Нарҳнинг **франко-омбор харидор турида** мол етказиб берувчи кўрсатилаг харажатлардан ташқари харидорнинг станциядаги ортиб-тушириш ишлари, унинг омбордаги ва омборига етказиб беришлари бўйича харажатларни тўлайди (қоплдайди).

Бизнинг республикамизда энг кенг тарқалган тьялов тури франко-станция жўнатиш ҳисобланади.

Хўжалик шартномаси – бу корхоналарнинг хўжалик муносабатлари ўрнатиш ҳақидаги ўзаро келишувидир. Шартнома томонлар мажбурияти ва ҳуқуқлари белгиловчи асосий ҳужжат ҳисобланади. Юз берган шароитни ҳисобга олиб, вақти-вақти билан шартнома шартлари кўриб чиқилиши ва уларга ўзгартиришлар киритилиши мумкин. Агар корхона белгиланган номенклатурадаги маҳсулот жўнатиш юзасидан шартнома шартларини жазо чоралари қўлланилади. Демак, шартнома билан расмийлаштирилган ҳар бир режали буюртма корхона ходимлари учун бажарилиши шарт бўлган қонундир. Бундай тартиб ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, юқори иш унумдорлигига эришишни таъминлайди.

Белгиланган муддатда маҳсулот жўнатиш режасининг бажарилмаганлиги учун жарима тўлаш чораси қўлланилади. Жарима миқдори маҳсулот жўнатиш шартларига қараб аниқланади.

Маҳсулот омбордан харидор корхона вакили ишончномаси асосида жўнатилади ва бундай товар транспорт накладной ҳужжати билан расмийлаштирилади. Баҳо прејскурантида таралар қийматини тўлаш тартиби, молнии ташиш билан боғлиқ бўлган транспорт харажатларининг қанча суммаси молнинг улгуржи баҳосига қўшилганлиги кўрсатилади. Транспорт учун харажатларнинг мол сотувчи корхона ҳисобидан қанча

тўланиши кераклигини билиш учун «Франко» атамасидан фойдаланилади. Амалда «молнии қабул қилиб олиш станция франко», «молнии жўнатиш станция франко» баҳолари қўлланилади. «Молнии қабул қилиб олиш станция франко» баҳоси товарларни ташиш Билан боғлиқ транспорт харажатлари мол сотувчи корхона томонидан тўланиши билдиради, чунки бу харажатлар товарнинг улгуржи баҳосида ҳисобга олинган. «Молни жўнатиш станция франко» баҳоси белгиланган станциягача тўланган темир йул харажатлари тўлов-талабномасида кўрсатилагн бўлади ва у харидор корхоналардан ундириб олинади. Харидор корхоналарга жўнатилган товарлар Бухгалтерия ҳисоби счётлар режасидаги 9110-счётда ҳисобга олинади.

Омбордан харидорларга жўнатилган товар қийматига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 9110-«Сотилган тайёр маҳсулот таннархи» счёти.

К-т 2810-«Тайёр маҳсулот» счёти.

Жўнатилган товарларнинг аналитик ҳисоби ўз вақтида банк инкассасига берилган ҳисоб-китоб ҳужжатлари бўйича, тўлаш муддати етган ва тўлаш муддати етмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари бўйича алоҳида ҳамда тўлашга қабул қилинмаган, маъсул саклашда бўлган жўнатилган товарлар алоҳида ҳисобга олинади. Ушбу счётнинг дебет томонида жўнатилган тайёр маҳсулотлар қийматидан ташқари, четга бажарилган ишва хизматлар қиймати, капитал қурилиш бўлими, ишлаб чиқаришга таалукли бялмаган ишлаб чиқариш ва хўжаликлар учун бажарилган иш ҳамда хизматлар қиймати, сотишга мўлжалланган ортикча материаллар қиймати ва бошқалар ҳам акс этирилади. Жўнатилган товарлар аналитик ҳисобида саноат характеридаги тайёр маҳсулот, бажарилган ишва хизматлар, ёрдамчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, саноатга таалукли бўлмаган бажарилган иш ва хизматлар, маъсул саклашга қабул қилинган маҳсулотлар алоҳида-алоҳида ҳисоб қилинади. Маҳсулот сотилгандан сўнг сотилган маҳсулот қиймати 9110-счёт кредитидан «Пул мабалағлари» счёти дебетида ёзилади. Жорий ҳисобда жўнатилган товарлар режа таннархи ёки улгуржи нархда баҳоланиши мумкин.

Жўнатилган ва сотилган маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархи қуйидагича ҳисобланади:

Т/р	Кўрсаткичлар	Ҳисоб баҳоси	Ҳақиқий таннархда
1.	Жўнатилган товарларнинг ой бошига қолдиғи	2000	1800
2.	Ҳисобот ойида жўнатилган товарлар	12000	10200
	Жами:	14000	12000
3.	Жўнатилган товарлар ҳақиқий таннархининг унинг ҳисобилидаги қийматига нисбати	$12000 \times 100 = 90\%$ 14000	
4.	Жўнатилган товарнинг ой охирига қолдиғи	3000	2700
5.	Ҳисобот ойида сотилган маҳсулотлар	11000	9300

3. Маҳсулотларни сотиш натижасининг ҳисобда кўрсатилиши

Бизга мҳар бир корхона ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни реализация қилади ва у Билан хўжалик жараёнларининг яқунловчи босқичи содир бўлади. Маҳсулотни реализация қилиш учун эса катор харажатлар қилинадик, бозор иқтисодиёти шароитида улар корхонада содир бўладиган харажатларнинг асосий салмоғини ташкил этади. Шунинг учун ҳам Ушбу маҳсулот реализацияси Билан боғлиқ бўлган харажатларни туғри, аниқ ва ўз вақтида ҳисобга олиш ҳар бир корхонанинг молиявий натижаларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш жараёни билан туғридан-туғри боғлиқ бўлмаган, реализация бўйича харажатлар, бошқарув харажатлари, хизмат кўрсатувчи хўжаликлар харажатлари ва бошқа харажатлар ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда амалга оширилади:

9410-«Сотиш бўйича харажатлар (савдо ташкилотлари учун «Муомала харажатлари)».

9420-«Маъмурий харажатлар»

9430-«Бошқа операцион харажатлар».

9440-«Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланадиган ҳисобот даври харажатлари».

Давр харажатларининг таркиби «Маҳсулот (иш, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби туғрисида»ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори) ва мазкур қарорга киритилган ўзгаришлар «Хўжалик юритувчи субъектларнинг харажатларини ҳисобга олиш ва молиявий натижаларни шакллантириш тартибини такомиллаштириш туғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги 444-сонли қарори ҳамда «Товар моддий захиралар» номли 4-сонли Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандарти билан тартибга солинади.

9410-«Сотиш бўйича харажатлар» счётида маҳсулотни етказиб бериш бўйича харажатлар, яъни маҳсулотни харидорга етказиб бериш, транспорт воситаларига ортиш, маркетинг билан шуғилланувчи ходимлар ва бўлимларнинг харажатлари ва бошқалар билан боғлиқ чиқимлар ўз аксини топади.

9420-«Маъмурий харажатлар» счётида корхонани бошқариш бўйича харажатлар, умуммаъмурий аҳамиятидаги асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари, умумхўжалик аҳамиятидаги биноларнинг ижара ҳақи, ахборот, аудиторлик ва маслаҳат хизматлари учун тўловлар ва бошқа харажатлар ҳисобга олинади.

9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётида илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига сарфланган харажатлар, бошқарув тизими ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш харажатлари, ходимларга моддий ёрдам ва бошқа харажатлар ҳисоб қилинади.

9440-«Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариб ташланадиган ҳисобот даври харажатлари» счёти 9900-«Яқуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади. Ҳисобот даври давомида бу счёт дебетида тўпланган маълумот 012-«Кейинги даврнинг солиқ солинадиган базасидан чиқариб ташланадиган харажатлар» номли балансдан ташқари счёт дебетига ёзилади.

9410-«Сотиш бўйича харажатлар» счётига қуйидаги счётлар очилиши мумкин:

9411-«Сақлаш ва транспорт ташии бўйича харажатлар».

9412-«Реклама ва сотувга рағбатлантириш харажатлари».

9413-«Ўраш, сортларга ажратиш ва идиш харажатлари».

9414-«Меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари».

9415-«Меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ажратма».

9419-«Бошқа муомила харажатлари».

Маҳсулот реализацияси билан боғлиқ харажатлар ҳисобот оyi давомида 9410-счёт дебетида йиғиб борилади ва ой охирида мазкур счётда йиғилган барча харажат суммалари Ушбу счёт кредитидан 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётининг дебетига ўтказиш билан ҳисобдан чиқарилади. Бу счёт транзит счёт ҳисобланади ва унда ой охирига қолдиқ қолмайди. Маҳсулот реализацияси билан боғлиқ харажатларни ҳисобга олиш ва ҳисобдан чиқаришни синтетик счётларда қуйидагича акс эттириш мумкин:

Таблица

Корхона маблағларининг айланиш жараёни маҳсулот сотилиши билан тугалланади. Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, корхона фаолиятини тавсифловчи асосий кўрсаткичлардан бири бу товар маҳсулотининг солишиш кўрсаткичидир. Ҳисобот ойда маҳсулот сотилиши билан боғлиқ операциялар бўйича сотилган маҳсулот турларининг сони, маҳсулотни ишлаб чиқариш таннархи ва сотишдан олинган молиявий натижани аниқлаш бухгалтерия ҳисобининг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат Солиқ қўмитасининг 2002 йил 14 январдаги 15-ва 2002-12-сон қарори билан тасдиқланган ва Адлия вазирлигида 13 март 2002 йилда 1109-сон билан рўйхатдан ўтган (кейинги ўзгартиришлар киритиш билан) «Юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)га солинган солиқни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тарбиби туғрисидаги йуруқнома»га кўра, молия йилида солиқ солинадиган даромад (фойда га эга бўлган юридик шахслар даромад (фойда) солиғи тўловлар ҳисобланади.

Даромад (фойда) солиғининг объекти бўлиб Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекс ива «Маҳсулот (иш, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби туғрисида»ги Низомга мувофиқ, жами даромад билан харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида аниқланган, кўрсатилган Низомнинг иловаларига мувофиқ белгиланган харажатлар суммасига коррективировка қилинган сумма ҳисобланади.

Мазкур йуриқномага кўра, корхоналар жўнатилган маҳсулот, бажарилган и шва хизматлар юзасидан, Ушбу маҳсулот, и шва хизматлар қийматини тўлаш вақти ҳамда ҳақиқатдан пул келиб тушишидан қатъи назар, жўнатилган маҳсулот, и шва хизматлар қийматидан давлат бюджетига солиқ ҳисоблашлари ва уни бухгалтерия ҳисобида ўша ҳисобот даврида акс эттиришлари лозим.

Демак, юқорида айтилган асосида шундай хулоса чиқариш мумкинки, ҳозирги хўжалик юритиш шароитида корхоналар ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажарилган и шва хизматлар пулнинг қачон келиб тушишидан қатъи назар, улар харидор корхоналарга жўнатилган вақтдан бошлаб реализация қилинган деб ҳисобланади. Маҳсулот (иш, хизмат) реализация бухгалтерия счётиларида қуйидагича акс эттирилади:

Таблица.

«Сотилган тайёр маҳсулот таннархи» 9110-счётида жўнатилган тайёр маҳсулот таннархи ҳисоб қилинди. Хўжалик юритувчи субъектлар жўнатилган маҳсулот, бажарилган и шва хизматлар учун ҳисоб-китоб ҳужжатларини харидорга (буюртмачига) тақдим этгандан сўнг, жўнатилган маҳсулот, и шва хизматлар таннархи суммасини тегишли счётлар кредитидан (2810,2820) 9110-«Сотилган тайёр маҳсулот таннархи», 9130-«Бажарилган и шва кўрсатилаг хизматлар таннархи» счётларининг дебетиға ёзади.

Ҳисобот даври охирида 9110, 9130-счётларда аниқланган дебет томони обороти жами 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётининг дебетиға ёзилади. Сотилган маҳсулот таннархини ҳисобга олувчи счётларнинг амалда қўлланилиши корхонада қўлланиладиган товар-моддий захираларни ҳисобга олиш усулиға боғлиқ.

Агар товар-моддий захираларнинг тўхтовсиз ҳисоби қўлланилса, ҳар бир маҳсулотнинг ишлаб чиқариш жараёнидаги ҳаракати харажат счётларида тўпланиб борилади. Тайёр маҳсулот реализация қилинганда, сотилган маҳсулот таннархи 9110-счёт ва тешгишли (2810, 2820) счётларининг кредити билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Бу усулға карама-карши товар-моддий захираларни даврий ҳисобга олиш усули мавжуд. Бу усул қўлланилганда ҳар бир маҳсулот таннархи ҳисобот даври давомида 9140-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБни олиш (харид қилиш)» счётида тўпланади, аммо сотилган маҳсулот таннархи инвентаризация ўтказилгандан кейин аниқланади. 9150-«Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБ бўйича тузатишлар» вақтинчалик счётидан инвентаризация натижаларини акс эттириш учун ҳисобот даври

охирода фойдаланилади. 9150-счёт 9900-«Якуний молиявий натижа» счёти Билан ёпилади.

Сотилган маҳсулотнинг таннархи счётларнинг кредити бўйича оборотларни ва Ушбу счётларнинг (9110,9130) аналитик маълумотларни акс эттириш учун мўлжалланган 11-журнал-ордернинг синтетик кўрсаткичлари асосида ортиб жўнатиш ва реализация ҳисоби ташкил қилинади. 11-журнал-ордер 15-16-ведомостларнинг аналитик маълумотлари асосида тўлдирилади. Шунини билиш муҳимки, 9110 ва 9130-счётларнинг аналитик маълумотлари 11-журнал-ордерда ҳақиқий таннарх, ҳисоб нархлари, тақдим этилган счёт суммалари бўйича ва қўшилган қиймат солиғини акс эттириш Билан оборотда нафақат ҳисобот ойнаси учун, балки йил бошидан бўлган ҳолда келтирилади.

Таблица.

4-Экспорт операцияларини ҳисобга олиш

Товарларни экспорт қилиш, товарларни жўнатиш шартномаси асосида амалга оширилади. Экспорт операцияларининг бухгалтерия ҳисоби синтетик счётларда юритилади:

Таблица.

5-Импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва бошқа активларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш

Чет эл валютасида операцияларининг бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботларда акс эттириш тартиби ҳақидаги Низомга мувофиқ, импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва бошқа активларнинг сотиб олиниш қиймати куйидагича формула бўйича аниқланади:

$$C = K_c + T + P_p,$$

Бунда, С- импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналар сотиб олиниш қиймати;

K_c - буюк божхона декларацияси тўлғазилган муддатга Марказий банк курси асосида аниқланган импорт қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналар шартномавий қиймати;

T – божхона тўловлари;

P_p – бошқа харажатлар.

Қўшимча қиймат солиғи тўловчи корхоналар импорт қилинган товарлар сотиб олиниш қийматига қўшимча қиймат солиғини қўшмайдилар. Бу солиқ бюджетга умумбелгиланган тартибда тўланади.

Корхонанинг ўзининг мақсадлари учун фойдаланиладиган асосий воситалар ва номоддий активлар сотиб олиниш қийматига бухгалтерия ҳисобида қўшилган қиймат солиғи қўшилган ҳолда акс эттирилади.

Юк божхона декларацияси тўлғазилган муддатда Марказий банк курси бўйича қабул қилинган товар-моддий бойликлар ва ускуналар қиймати бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттирилади:

Таблица.

Қарзга олинган маблағларнинг аналитик ҳисоби қарз берувчилар ва кредитларни коплаш муддати бўйича тегишли ҳисоб регистрларида юритилади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Тайёр маҳсулот ва уларни сотишда кулланиладиган ҳужжатлар қандай

2. Тайёр махсулот ва уларни сотишнинг ҳисоби қайси счетларда ҳисобланади.
3. Махсулотларни сотиш натижасининг ҳисоби қайси счетларда кўрсатилади.

Таянч сўз ва иборалар:

1. Субъектнинг синиши
2. Хужалик суди
3. Баланс киймати
4. Субъектнинг ялли даромади
5. Кафолат
6. Дебитор
7. Кредитор
8. Контракт
9. Буюртма
10. Гаров
11. Кушилган киймат солиги
12. Акциз солиги
13. Божхона, божхона туловлари
14. Франко
15. Маркетинг
16. Баҳо
17. Тулов талабномаси
18. Фойда
19. Инвентаризация
20. Хужжатлаштириш
21. Хисобот
22. Конун
23. Низом
24. Йурикнома
25. Бухгалтерия
26. Буйрук.

10-мавзу. Капиталлар, фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби

режа

1. Жамиятлик мулк ҳисоби устав капиталини тузиш ва уни ҳисобга олиш
2. Устав фондининг узгариши
3. Мамлакатлик корхоналарнинг кассодорлик жамиятга утишида устав фондининг ҳисоби
4. Фойда ва зарарни ҳисобга олиш
5. Фойдани фойдаланишнинг ҳисоби
6. Таксимланмаган фойданинг (копланмаган зарарнинг) ҳисоби

1. Жамиятлик мулк ҳисоби устав капиталини тузиш ва уни ҳисобга олиш

Бозор муносабатларининг ривожланиши корхона фаолиятини молиявий таъминлашда, маблағлар таркиби ва тузилишида қатор ўзгаришлар содир бўлишига олиб келади. Бундай шароитда корхона ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун ўзининг маблағларига эга бўлиши лозим. Корхонанинг ўз маблағлари турли молия ресурсларидан ташкил топиши мумкин. Масалан, устав фонди, таксимланмаган фойда, махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар ва бошқалар.

Бозор иқтисодиётига ўтиш билан, яъни кичик корхоналар, ҳиссадорлик жамиятлари, ҳамкорликдаги корхоналар ташкил бўлиши билан, таъсисчилар томонидан корхонага қўйилган улушлар корхона маблағи манбаларини ташкил топади.

Ҳозирги вақтда мулкчилик шаклларида қатъи назар, корхоналарда устав фонди миқдори мазкур корхона ташкил бўлганда тасдиқланган таъсис ҳужжатларида кўрсатилган миқдор билан мувофиқ келиши лозим. Унинг миқдори йил давомида ўзининг мулкчилик шаклини ўзгартирмайдиган корхоналарда ўзгармайди. Давлат корхонаси хусусийлаштирилганда мазкур корхона мулкчининг сотиб олиниш қийматини аниқлаш талаб қилинда, чунки таъсис ҳужжатида устав фонди миқдорини кўрсатиш лозим.

Устав капитали – бу таъсис ҳужжатида белгиланган корхона мулкчини белгилашда, унинг фаолиятини бир маромда юргизишда таъсисчиларнинг пул ифодасида қуйган маблағларнинг йиғиндисидир.

Устав фондининг бухгалтерия ҳисоби 8300-«Устав капитали» счётида юритилдаи. Бу счётда корхона ўзига қарашли маблағлар манбалари ҳисобини қуйидаги счётлар юритади:

8310-«Оддий акциялар».

8320-«Имтиёзли акциялар».

8330-«Пай ва улушлар».

8300-«Устав капитали» счётида давлат корхоналари устав фонди, ҳиссадорлик ва ўртоқлик жамиятлари устав капиталини ҳисобга олишга мўлжалланган. Бу счётда рўйхатга олинган миқдор чегарасидаги ҳақиқий устав капитали ёки тўланган акцияларнинг номинал қиймати акс эттирилади. Устав капиталининг миқдори рўйхатга олинган устав капитали ёки тўланган акцияларнинг миқдори рўйхатга олинган устав суммасидан ошиб кетмаслиги керак. Иштирокчиларга улар улуши (пай) бир қисмининг қайтарилиши устав капитали суммасини камайтирмаслиги лозим, балки ҳиссадорлик жамияти ўз акцияларини сотиб олиши, деб расмийлаштирилади. Бу субсчёт буйича аналитик ҳисоб чиқарилган ҳамда тўланган акциялар турлари, «таъсисчилар ва обуначилар» шахсий счётлари буйича маълумотлар билан таъминланиши лозим.

8310-«Оддий акциялар» счёти оддий акцияларни ўзида мужассам этган акционерлик капитали ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Акционерлик жамияти давлат рўйхатидан ўтганидан кейин, унинг устав капитали рўйхатидан ўтказилган суммада счётларда акс эттирилади. Бунда қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Д-т 4610-«Устав капиталига тўлов буйича таъсисчилар қарзи».

К-т 8310-«Оддий акциялар».

Акционерлик жамияти ўзининг устав капиталини кўпайтириши мумкин. Бунинг учун янги акциялар чиқариши ёки акциялар номинал қийматини ошириши мумкин.

8320-«Имтиёзли акциялар» счёти имтиёзли акциялар кўринишида чиқарилган акционерлик капитали ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Акциялар 8310-«Оддий акциялар» ва 8320-«Имтиёзли акциялар» сётларида номинал қиймати бўйича ҳисобга олинади.

8310-«Оддий акциялар» ва 8320-«Имтиёзли акциялар» сётлари бўйича аналитик ҳисоб устав капиталининг таркиб топиш босқичлари ва таъсисчи корхона бўйича маълумотларни таъминлаши лозим.

8330-«Пай ва улушлар» счёти мулкдор капитали ёки унинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига боғлиқ ҳолда иштирокчилар улуши кўринишидаги корхона устав капиталининг ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Корхона рўйхатдан ўтказилгандан кейин унинг устав капитали, уставда акс эттирилган ва таъсисчилар пай ва улушлари суммаси сётларида куйидагича акс эттирилади:

Д-т 4610-«Устав капиталига тўлов бўйича таъсисчилар қарзи».

К-т 8330-«Пай ва улушлар».

Давлат корхоналари ўзларининг ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини бошлаши учун умум давлат фондидан маълум миқдорда асосий воситалар ва оборот маблағлари ажратилади, улар корхоналарга доимий фойдаланиш учун бириктирилади. Асосий воситалар корхоналарга ишлаб чиқариш режасини бажаришини таъминлайдиган миқдорда, оборот маблағлари эса ушбу маблағларнинг энг кам миқдорини таъминлайдиган норматив бўйича ажратилади. Уларнинг манбалари корхона устав фондидан ташкил қилади. Устав фонди миқдори корхона балансининг алоҳида моддасида акс эттирилади.

2- Ҳиссадорлик жамиятларининг турлари ва уларнинг бошқа корхоналардан фарқ

қиладиган томонлари

Ҳиссадорлик жамияти ва жавобгарлиги чекланган жамият юридик шахслар ёки фуқоралар билан келишилган ҳолда тузилган бўлиб, уларнинг мулкни умумлаштиради. Мазкур мол мулк чегарасида мажбурият учун уларнинг ҳар бири маъсулият ҳис этади. Ҳиссадорлик жамиятнинг устав фонди акционерлар томонидан сотиб олинган акцияларга бўлинган, жавобгарлиги чекланган жамият устав фонди эса унинг аъзолари томонидан сотиб олинган бир неча улушларга бўлинади. Ҳиссадорлик жамияти инкирозга учраганда, акционерлар ўзларига тегишли акция қиймати миқдорида зарар кўрадилар.

Ҳиссадорлик жамиятларининг бошқа корхоналардан фарқи шуки, уларнинг мол-мулки, юқорида таъкидланганидек, акционерлар мол-мулки ҳисобидан ташкил топади. Жамият ҳеч қандай юқори ташкилот кўрсатмасисиз мустақил, эркин фаолият олиб бориб, акционерлар ҳиссадорлик жамиятини бошқаришда иштирок этади.

Бошқа турдаги корхоналардан ҳиссадорлик жамиятининг яна бир фарқи шундан иборатки, жамият даромади турли тўловлардан сўнг жамият аъзоларига уларнинг жамиятга қўшган мол-мулк улушига мувофиқ дивидент кўринишида тақсимлаб берилади.

Демак, юқорида айтилганларидан шундай хулоса чиқариш мумкинки, ҳиссадорлик жамияти ўзининг фаолиятини давом эттира олиши учун у фақат даромад олиб ишлаши, унинг аъзолари эса ишлаб чиқариш хўжалик фаолиятини бошқаришда, бошқарувини,

технологиясини такомиллаштиришда фаол иштирок этмоқлари лозим. Шундагина жамият аъзолари унинг фаолиятдан моддий манфаатдор бўладилар.

Ҳиссадорлик жамиятларида устав фонди миқдорининг кейинги ўзгариши ва 8300-счётга ёзув таъсис ҳужжатида, маълумотномаларга ўзгариш киритилганда белгиланган тартибда амалга оширилади. Масалан, устав фонди миқдорининг ўзгариши йил охирида жамият аъзолари ёки мулкдорлар йиғилишида корхона йиллик хўжалик фаолияти натижаларини кўриб чиқиш натижасида юз бериши мумкин. Йиғилиш иштирокчилари устав фонди миқдорини ўзгартириш ҳақидаги қарор чиқаришлари мумкин, устав фонди миқдори тақсимланмаган фойда, махсус мақсадларга мўлжалланган фондларнинг ишлатилмай қолган маблағи ёки муомила акциялар чиқариш ва бошқалар ҳисобига ошиши мумкин. Таъсис ҳужжати ва давлат рўйхати реестрига ўзгартириш киритилгандан сўнг 8300-«Устав капитали» счётига ёзув ёзилади.

Акция қимматли қоғознинг бир тури ҳисобланади. Умуман, қимматли қоғозларга акциялар, облигациялар, омонат касса сертификатлари киради.

Акция ҳиссадорлик жамиятлари, корхона, ташкилотлар, тижорат банклари томонидан муомилага чиқарилади. Бу қимматли қоғоз тури ўз эгасига корхона оладиган фойдасининг бир қисмини дивидент кўринишида олиш ҳуқуқини беради. **Дивидент** – бу акциядорлик жамиятининг ҳисобот даврида олинган ва акцияларга қараб акционерлар ўртасида тақсимланадиган фойдаси.

Қуйидаги турдаги акциялар фарқланади:

- 1) меҳнат жамоалари;
- 2) корхона;
- 3) ҳиссадорлик жамиятлари акциялари.

Меҳнат жамоалари акциялари корхона, бирлашма ва бошқа корхона ҳамда ташкилотлар томонидан чиқарилиб, фақат шу меҳнат жамоаларининг аъзоларигина сотилади. Корхона акциялар корхона, ташкилотларидан ташқари яна тижорат банклари, хўжалик жамиятлари томонидан чиқарилади. Улар бошқа корхона ва ташкилотлар, ихтиёрий тарзда тузилган жамиятлар ҳамда банкларга тарқатилади. Ҳиссадорлик жамиятлари акциялари эса жамият аъзолари ўртасида тарқатилади. Бу акция эгаларининг бошқа акция эгаларидан фарқи шундаки, агар ҳиссадорлик жамияти тарқатилиб юбориладиган бўлса, у ҳолда жамият мол-мулки жамият аъзолари ўртасида тақсимланади.

Акция қуйидаги маълумотларни ўзида акс эттириши лозим: акцияни чиқарган корхона ёки ташкилот номи, унинг жойлашган жойи, қимматли қоғоз номи, унинг тартиб рақами, чиқарилган муддати, чиқарилган акциялар сони, дивидент тўлаш муддати, корхона ёки ташкилот раҳбари имзоси, дахлдор шахс имзоси. Ҳиссадорлик жамиятида акцияларни чиқариш унинг устав фонди миқдорида амалга оширилади. Агар давлат корхонаси ҳиссадорлик жамиятига айлантилган бўлса, унинг бутун мол-мулки миқдорида акция чиқарилади. Меҳнат жамоалари ҳамда корхона акциялари жамоа ва корхона аниқлаган миқдорда акциялар чиқаради. Меҳнат жамоалари акциялари ва ҳиссадорлик жамияти акциялари жамият ҳамда жамоа аъзолари томонидан шахсий мулк сифатида сотиб олинади.

Акция учун дивидент меҳнат жамоалари, ҳиссадорлик жамияти фойдаси ҳисобидан тўланади. Ҳиссадорлик жамияти акциясининг эгалари мазкур жамиятни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Меҳнат жамоалари ва корхона акциялари эгалари бундай ҳуқуқга эга эмаслар.

Меҳнат жамоалари ва корхона акцияларини муомилага чиқаришдан асосий мақсад қўшимча молия маблағларини амалда фойдаланишга жалб қилишдир. Бу акция турлари акция чиқарувчи корхона ҳамда ташкилотларда мулкчилик шаклини ва ҳуқуқий ҳолатини ўзгаришига имкон бермайди. Қимматли қоғозлар туғридан-туғри унинг эгалари ёки банк орқали сотилади.

Фонд биржаси – бу қимматли қоғозлар олиб сотиладиган савдо жойи. Ҳиссадорлик жамиятлари пайдо бўлиши билан мамлакатда қимматли қоғозларнинг дастлабки бозор элементлари ҳам пайдо бўла бошлади. Бир вақтнинг ўзида корхоналарни узоқ муддатли молия маблағлари билан таъминлашда қимматли қоғозларнинг роли ошади. Уларни сотиш ва сотиб олиш фақатгина фонд биржаларида амалга оширилади. Фонд биржалари қимматли қоғозларнинг иккинчи бозори, яъни қимматли қоғозларни сотувчи ва сотиб олувчининг учрашадиган жойи ҳисобланади.

Хусусий капитал хўжалик юритувчи субъектнинг актив ва мажбуриятлари ўртасидаги фаркни ўзида мужассамлаштиради.

Ўз навбатида, хусусий капитал икки гуруҳга бўлинади:

Кўйилган капитал (инвестиция ва тақсимланмаган фойда).

Мамлакатимиз ҳудудида ва хорижда тузилган бошқа корхоналарнинг қимматли қоғозларига, авлод, қўшма корхоналарнинг устав капиталлари (фондларига узоқ муддатли кўйилмалар (инвестицияларнинг ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш қуйидаги счётларда оширилади:

0610-«Қимматбаҳо қоғозлар».

0620-«Шўба хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0630-«Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Бошқа узоқ муддатли инвестициялар».

Активларни инвестицияларга киритиш тартиби ва уларнинг турлари 12-сон «Молиявий инвестициялар ҳисоби», 8-сон «Консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботлар ва авлод хўжалик жамиятларида инвестициялар ҳисоби», 14-сон «Молиявий ҳисоботда қўшма фаолиятда қатнашиш улушини акс эттириш» номли Бухгалтерия ҳисобининг Миллий Стандартлари билан тартибга солинади.

Молиявий инвестициялар – бу фоизлар, дивидентлар, роялти ёки ижара ҳақи, инвестициялашган капитал қийматининг ошиши кўринишида даромад олиш ёки инвестицияланган томондан бошқа тушумларни олиш мақсадида хўжалик юритувчи субъект ихтиёридаги активлардир.

Узоқ муддатли инвестициялар – бу муддати 12 ойдан ортиқ бўлган инвестициялардир.

0610-«Қимматли қоғозлар счётида давлатнинг фоизли заемларига, акционерлик жамиятлари акцияларига ва бошқа қимматбаҳо қоғозларга узоқ муддатли молиявий кўйилма (инвестицияларнинг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади.

0620-«Шўба хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0630-«Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар».

0640-«Хорижий сармоя қатнашган корхоналарга инвестициялар» счётларида авлод, қўшма, қарам, уюшган корхоналарда узоқ муддатли инвестицияларнинг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади.

Акциялар, облигациялар ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар бу кўйилмалар ҳисобига берилган бойликларни ҳисобга олувчи счётларнинг кредитдан 0610-счётининг дебетига харид қилиш қийматида ҳисобга олинади.

Таблица

0610-0690-счётлари бўйича аналитик ҳисоб узоқ муддатли молиявий кўйилмаларнинг турлари ва объектлари бўйича юритилади.

таблица

2. Устав фондининг узгариши

Мулкчиликнинг тегишли шаклларида таалуқли корхоналарда устав фондини ташкил қилиш тартиби таъсис ҳужжатларида ва ҳукуматнинг тегишли қонунлари асосида тартибга солиб турилади. Устав фонди ҳаракатининг бухгалтерия ҳисоби 8300-«Устав

капитали» счётида, 13-журнал-ордерда юритилади. Ҳиссадорлик жамияти давлат рўйхатидан ўтказилгандан кейин, иштирокчилар улуши умумий суммаси, акциялар суммаси счётларида қуйидагича акс эттирилади:

Талица.

Иштирокчилар улушининг ҳақиқатда (нақд пул билан, материал, асосий восита, номатериал актив кўринишида ҳисоб-китоб ёки валюта счётига нақд пўлсиз ўтказилиши) келиб тушиши счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Таблица.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, устав фондининг аналитик ҳисоби иштирокчилар (таъсисчилар) бўйича карточкалар ёки ведомостларда юритилади. Ҳиссадорлик жамияти шаклида ташкил қилинган корхоналарда 8300-«Устав капитали» счётида қуйидагича субсчётлар очилади:

8310-«Оддий акциялар».

8320-«Имтиёзли акциялар».

8330-«Улушлар ва тўловлар».

Ҳиссадорлик жамиятининг ўз акцияларини акционерлардан сотиб олиши, сотиши ёки бекор счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Таблица

Бу акцияларни кейинчалик қайта сотиш счётларида қуйидагича акс эттирилади:

Таблица

Юқорида келтирилган ёзувлар натижасида 4610-счётнинг дебет томонидан ҳосил бўлган қолдиқ акционерларининг қарзини, яъни олинган акциялар учун тўланмаган маблағ ёки таъсис ҳужжатида эълон қилинган устав фондига қўшилиши лозим бўлган улуш миқдорини кўрсатади. Бу тўловлар ёки акция қиймати тўланганда келиб тушган маблағ суммасига 4610-счёт кредитланиб, устав фонди миқдори ўзгаришсиз қолдирилади.

Акционерлар сотиб олинган акциялар учун ҳиссадорлик жамияти фойдаси ҳисобидан дивидент оладилар. Унинг миқдори корхона хўжалик фаолияти натижаларига кўп жиҳатдан боғлиқ. Фойдадан бюджетга, солиқ, резерв фондига, корхона умумий мақсадлар учун дивидент тўланади.

Имтиёзли акциялар бўйича дивидентлар тегишли ҳисобот йилида олинган фойдадан қатъи назар акция қийматига нисбатан аввалдан белгиланган фоиз миқдорида корхона фаолияти натижалари муҳокама қилинганидан кейин жамоа умумий йиғинида аниқланади.

Ҳиссадорлик жамиятлари фаолияти устав билан тартибга солиб турилади. Акционерлар ҳиссадорлик жамиятига қарашли мулк учун тўлиқ масъул эмаслар, уларнинг жавобгарликлари корхона устав фондига қўшиладиган улушлари (яъни улушларни ўз вақтида тўлаш ёки ўтказиш, акцияларга обуна бўлиш) билан чегараланади.

І. Устав фонди маблағининг ҳаракат ҳисоби бўйича операциялар қуйидагича акс эттирилади: 8300-«Устав фонди (капитали)».

4610-«Акционерлар жамиятдан чиққанда устав фондининг камайиши» Ҳиссадорлик жамиятининг зарари устав фонди ҳисобидан қопланганда камаяди.	С. Устав фондининг рўйхати олинган суммаси: а) рўйхатга олинган вақтда устав фондининг ташкил қилиниш суммаси. б) фойда ҳисобидан устав фондининг кўпайиши. в) тақсимланмаган фойда ҳисобидан устав фондининг кўпайиши.
---	--

ІІ. Таъсисчилар билан ҳисоб-китоб бўйича операциялар қуйидагича акс эттирилади:

4610-«Устав фондига тўловлар бўйича таъсисчилар қарзи»

С.-Ҳисобот оyi бошқа таъсисчилар қарз | Қарз қайтарилганда:

суммаси-устав фондига улуш юзасидан.

- а) 0100-«Асосий воситалар».
- б) 0400-«Номоддий активлар».
- в) 5010,5110,5210-пул маблағлари.
- г) 1010-1090-бошқа активлар қўшилганда.

Муомилада қатнашаётган чиқарилган, яъни акционерлар аъзо бўлган ёки эълон қилинган (чиқаришга рухсат берилган) оддий акцияларнинг ҳар кайси чиқарилиши бўйича алоҳида аналитик ҳисоб юритилади ва ҳали чиқарилиши тугатилмаган, аммо рўйхатдан ўтказилган миқдорда шундай акциядорлик капитали сифатида акс эттирилди. Акциядорлик жамияти капиталининг ҳуқуқийлиги даражаси унинг номинал қийматини аниқлаб, акцияларни чиқаришга рухсат берилганлиги рўйхатдан ўтказишда белгиланади. Қимматли қоғозларни чиқаришни рўйхатдан ўтказиш тартиби, оддий ва имтиёзли акцияларни чиқариш шарти ва уларни банк томонидан сотиб олиш 26.04.1996 йил, 223-1-сонли «Акционерлик жамиятлари ва акционерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонун ва 10.08.1998 йил, 423-сонли «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қимматли қоғозларни руйхатдан ўтказиш ва чиқариш тартиби тўғрисидаги Низом» билан тартибга солинади.

Оддий акциялар 8310-счётда номинал қиймати бўйича ҳисобга олинади, уларни сотишдан олинган номинал қийматдан ортиқ ёки кам суммаларнинг барчаси 8410-«Эмиссион даромад» счётида акс эттирилади.

Акционерлик жамоалари ўз устав капиталини янги акциялар чиқариш ва уларнинг номинал қийматларини ошириш йули билан купайтириши мумкин. Акционерлик жамиятлари устав капитали миқдорининг камайиши акциялар номинал қийматининг пасайиши ҳисобига ёки капиталга обуна тўғрисидаги хабарда обуна суммаси миқдорини қопламаган тақдирда корхоналар томонидан сотиб олиш ҳисобига рўй бериши мумкин.

8310-«Оддий акциялар» ҳисоби бўйича аналитик ҳисоб хўжалик юритувчи субъектлар бўйича ва капиталнинг шаклланиш босқичи бўйича ахборотларнинг шаклланишини таъминлаши шарт.

8320-«Имтиёзли акциялар» счёти имтиёзли акция қўринишида чиқарилган, овоз бериш ҳуқуқига эга бўлмаган, лекин акция эгасига дивидент кафолатини берадиган, яъни олинган фойдани тақсимлаш жараёнида оддий акция эгаларига нисбатан имтиёзга эга бўлган акциядорлар ҳақидаги маълумот олиш имконини беради. Имтиёзли акциялар ҳисоби акцияларнинг номинал қиймати бўйича амалга оширилади. Ушбу акцияларни номинал қийматидан 8410-«Эмиссион даромад» счётида ҳисоб қилинади.

8330-«Улушлар ва тўловлар» счёти хўжалик юритувчи субъектларнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари асосан давлат ёки хусусий, қўшма корхоналарда қатнашувчиларнинг бадаллари ҳисобига ташкил қилинган капиталлар ҳаракати билан операцияларни ҳисобга олишга мўлжалланган.

Уставда қайд қилинган ва таъсис ҳужжатларида кўрсатилган таъсисчиларнинг улуши ва омонатларидан ташкил топган корхонанинг устав капиталини рўйхатдан ўтказилгандан кейин таъсисчилар улуш ва бадалларининг суммаси 8330-«Улуш ва бадаллар (тўловлар)» счётининг кредити ва 4610- «Устав капиталига тўловлар бўйича таъсисчиларнинг қарзи» счётининг дебитида ҳисоб қилинади.

Устав капитали счёти бўйича ҳисоб хўжалик юритувчи субъектнинг ҳар бир таъсисчиси айрим олган ҳолда юритилади.

8400-«Қўшилган қиймат капиталини ҳисобга олувчи счётлар» асосан олинган оддий ва имтиёзли акциялар номинал қиймати суммасининг ошиши ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Қўшимча капитал номинал қийматидан юқори баҳо бўйича биринчи бор сотилган акциялардан олинган эмиссия даромадини акс эттиради. Бу счётда яна устав капиталига тўлов тўлашда вужудга келадиган курс фарқлари суммалари ҳам ҳисоб қилинади.

Қўшимча капитал ҳолати ва ҳаракати қўйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

8410-«Эмиссион даромад».

8420-«Устав капитали таркиб топишидаги курс фарқлари».

8410-«Эмиссион даромад» счёти акция номинал қийматидан ошиқча олинган маблағлар ҳақида маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. Маблағнинг келиб тушиши бу счётнинг кредит томонида, маблағнинг сарфланиши бу счётнинг дебитида ҳисоб қилинади.

Кўшимча тўланган капитал аналитик ҳисоби оддий ва имтиёзли акциялар бўйича алоҳида юритилади.

8420-«Устав капитали таркиб топишидаги курс фарқлари» счёти устав капитали таркиб топиши жараёнида вужудга келадиган курс фарқларини ҳисобга олишга мўлжалланган.

Устав капитали таркиб топишида валюта ва валюта қийматликлари устав капиталига тўлов тўлаш momentiда ҳаракатда бўлган республика Марказий банки курси бўйича баҳоланади. Валюта ва валюта қийматликларини, бошқа мулкни баҳолаш таъсис ҳужжатларини рўйхатга олиш вақтида уларни баҳолашдан фарқ қилиши мумкин. Ушбу фарқ 8420-счётда қилинади, бу счётларда қуйидагича акс эттирилади:

Таблица

Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар корхона таъсис ҳужжатларига мувофиқ фойда ҳисобидан ташкил қилинадиган резервларни ҳисобга олишга мўлжалланган.

Резерв капиталининг ҳолати ва ҳаракати қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

8510-«Мол- мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар».

8520-«Резерв капитали».

8530-«Беғараз ёрдам тарзида олинган мол-мулк».

Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар бўйича аналитик ҳисоб шундай ташкил қилиниши керакки, маблағлардан фойдаланишни йуналтириш бўйича маълумотларнинг таркиб топишини таъминлаши лозим.

8510-«Мол-мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётида активларни қайта баҳолаш натижаси бўйича аниқланадиган улар қийматининг ошиши ҳисоб қилинади. Агар қайта баҳолаш натижасида актив қийматида камайиш содир бўлса, у ҳолда бу камайиш аввалги ҳуди шу актив тури бўйича ошиши ҳисобига қопланади ва 8510-счёт дебитида акс эттирилади. Ушбу активлар бўйича қийматининг камайиш суммаси аввалга ошишдан ошиб кетса, у ҳолда ошган сумма чиқим деб ҳисобланади ва у 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётида акс эттирилади.

8510—счёт бўйича қолдиқ балансда «Резерв капитали» моддасида акс эттирилади.

8520-«Резерв капитали» счёти акционерлик жамиятлари, ҳамкорликдаги корхоналар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектларда резерв капитали ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. Қачонки бу корхоналарда таъсис ҳужжатларига мувофиқ ва Ўзбекистон Республикасининг ҳаракатдаги қонуниятларида резерв капиталининг таркиб топиши кўзда тутилган бўлса.

Резерв капиталининг маблағи умумий баланс зарарларини қоплаш, қарзларни қоплаш ва қоплашнинг бошқа имкониятлари бўлмаган тақдирда бошқа мақсадлар учун резерв сифатида фойдаланилади.

Таблица

8530-«Беғараз ёрдам тарзида олинган мол-мулк» счёти бепул олинган мулкни ҳисобга олиш учун мўлжалланган. Бу операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

таблица

5-Грантлар ва субсидияларни мақсадли молиялаштириш ва тушумларни ҳисобга олиш

а) грантлар ва субсидияларни ҳисобга олиш.

«Субсидия» сўзининг маъноси корхонага давлат томонидан пул ёки натура кўринишида кўрсатиладиган ёрдамни англатади. Давлат томонидан ёрдам уларга маълум шартларни бажаришлари учун, иқтисодий ривожлантиришда уларни рағбатлантириш мақсадида берилади. Давлат (ҳукумат) ёрдами ҳар хил кўринишда бўлиши мумкин, дотация, субсидия ва ҳаказо.

Давлат субсидияларини ҳисобга олиш тартиби «Давлат субсидияларини ҳисобга олиш» -10-сонли Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартига мувофиқ амалга оширилади.

Грант ва субсидияларни ҳисобга олувчи счётлар ва субсидиялар ҳолати ва ҳаракати ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. Грант ва субсидиялар корхона (компания) фаолиятини молиялаштириш манбаи деб қаралади у хусусий капиталга қўшилади.

Грант ва субсидиялар ҳолати ва ҳаракати ҳисоби 8810-«Грантлар», 8820-«Субсидиялар» счётида юритилади.

Грант ва субсидиялар ҳар хил нодавлат ва халқаро ташкилотлар ва фондлар маълум дастурларни амалга оширишлари учун ҳам берилиши мумкин.

Субсидия грантларини хусусий капитал сифатида акс эттириш шarti бўлиб, улар маълум шартлар бажарилганда қайтарилмаслиги лозим.

Таблица.

б) мақсадли молиялаштириш ва тушумларни ҳисобга олиш тартиби.

Мақсадли молиялаштириш ва тушумларнинг бухгалтерия ҳисоби шу номдаги 8800-счётда юритилади. Бу счёт асосан мақсадли йуналишдаги тадбиркорликни амалга ошириш учун мўлжалланган маблағлар, бошқа корхоналардан кирим қилинган маблағлар, давлат органларининг субсидиялари (мблағ, пул, бериладиган ёрдам) ва бошқа маблағларнинг ҳаракати туғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган. У ёки бу тадбирларни молиялаш сифатида олинган мақсадли маблағлар 8810-счётининг кредитида акс эттирилади.

8800-«Мақсадли киримларни ҳисобга олишга мўлжалланган счёт» қуйидаги счётлардан ташкил топган:

8810-«Грантлар».

8820-«Субсидиялар».

8830-«Аъзолик бадаллари».

8840-«Мақсадли фойдаланиладиган солиқ имтиёзлари».

8890-«Бошқа мақсадли киримлар».

Таблица

Мақсадли молиялаштириш ва тушумлар бўйича аналитик ҳисоб мабалағларини мақсадли тайинлаш ва мақсадли кирим маблағлари нуқтаи назарига қараб юритилади.

Қарзга олинган маблағларни ҳисобга олиш

Қарзга олинган маблағлар икки турга бўлинади: қисқа муддатли ва узоқ муддатли банк қарзлари. Қисқа муддатли қарзлар бир йилдан ошиқ бўлмаган муддатга, узоқ муддатли қарзлар бир йилдан ошиқ муддатга берилади. Бу қарз турларини ҳисобга олиш учун 6800-«Қисқа муддатли кредит ва қарзлар» ва 7800-«Узоқ муддатли кредит ва қарзлар» синтетик счётлардан фойдаланилади. 6810-счёт бир йилдан ошиқ бўлмаган муддат учун давлат пулида ёки чет Эл валютасида олинган кредит ва бошқа маблағлар бўйича қарз берувчилар билан ҳисоб-китобларнинг ҳолати туғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Таблица.

7810-«Банкнинг узоқ муддатли кредитлари» счёти бир йилдан ошиқ бўлган муддатга давлат пулида ёки чет эл валютасида олинган кредит ва бошқа маблағлар бўйича қарз берувчилар билан ҳисоб-китобларнинг ҳолати туғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун мўлжалланган.

Таблица.

4. Фойда ва зарарни ҳисобга олиш

Молиявий натижа дейилганда, корхона, бирлашма, ҳиссадорлик жамияти ва ҳоказоларнинг маълум ҳисобот даврида, унинг тадбиркорлик фаолияти жараёнида ўзига қарашли маблағнинг ошиши (ёки камайиши) тушунилади. Бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги ҳамма фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш ҳамда баланс қилиш йўли билан аниқланади. Фойда ва зарарларни ҳисобга олиш учун шу номдаги счёtdан фойдаланилади. Бу счёtd актив-пассив счёtd бўлиб, қолдиқ унинг дебет ва кредит томонидан бўлиши мумкин. Дебет томонидаги қолдиқ зарарни, кредит томонидаги қолдиқ эса фойдани ифодалайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир корхона ўзининг ишлаб чиқариш-тижорат фаолиятидан кўпроқ даромад олишдан манфаатдор. Аммо нафақат фойда, балки юқорида таъкидланганидек, зарар ҳам корхона хўжалик фаолиятининг молиявий натижаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолат корхона самара бермайдиган ишлаб чиқариш усулларида фойдаланса ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот истеъмолчилар талабини қондирмаси рўй бериши мумкин.

Хўжалик юритишнинг ҳозирги тизими шароитида фойда кўрсаткичи корxonанинг асосий ва оборот маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ҳамда эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириш, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган бўлиши, ишлаб чиқариш харидор учун хизмат қилиши лозим. Тўла хўжалик ҳисобининг муҳим тамойили корxonанинг тўла мустақилликка эришуви ва харажатларни ўз маблағи ҳисобидан тўлиқ қопланишидир. Бу дегани, корхона маҳсулот сотишдан олган маблағидан ўзининг ҳамма харажатларини қоплайди ва ундан ташқари фойда ҳам олади. Фойданинг бир қисми бюджетга солиқлар ҳамда бошқа тўловларни тўлаш учун сарфланади, қолгани эса корхона ихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Корхона ихтиёрида қолган маблағни қандай мақсадларга сарфлашни унинг ўзи мустақил равишда ҳал қилади.

Фойда, қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи соф даромаднинг шакллари бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ташкил топиш механизми ва улардан фойдаланиш йўналишлари бўйича бир-биридан фарқ қилади. Қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи давлат бюджетига маҳсулот сотилганидан кейин ўтказилади, бу маблағ умумдавлат ҳамда умумхалқ мақсадлари учун сарфланади.

Фойда корxonанинг охириги молиявий натижаси ҳисобланади. У меҳнатга ҳақ тўлаш фонди билан бирга (фойданинг корхона ихтиёрида қолган қисми) корхона даромадини ташкил қилади. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида фойда кўрсаткичини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур даромад ҳисобидан мазкур мақсадларга мўлжалланган фондлар, резерв фонди ташкил бўлади, капитал қўйилмалар молиялаштирилади ва ижтимоий тадбирлар амалга оширилади.

Молия натижалари миқдорига жуда кўп омиллар таъсир этади. Масалан, инфляция, валютанинг ўзгариб туриши, кредит сиёсати ва бошқалар. Ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги юқорида санаб ўтилган омиллар таъсири ҳисобга олинган ҳолда молия натижалари аниқ қланиши, аниқланаган молия натижаси ҳақиқатни аниқ ва тўғри акс эттириши лозим. Шунинг учун ҳам корxonаларда бухгалтерия ҳисобини тўғри юритиш ва олинган фойда миқдорини тўғри аниқлаш лозим. Фойда миқдорининг камайиши давлат бюджетига тўланиши лозим бўлган маблағ миқдорининг камайишига ва бу, ўз навбатида, бюджет ҳисобидан амалга ошириладиган харажатлар миқдорининг камайишига олиб келади. Зарарга ишлайдиган корxonалар эса охириги оқибатда «синади», яъни инқирозга юз

тутади. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида амалдаги қонунларга кўра яхши ишлайдиган корхоналар фойдасини қайта тақсимлаш кўзда тутилмаган. Шунинг учун ҳам зарарга ишлайдиган корхоналар ўз харажатларини ўзлари қоплашлари, бунинг учун уни қоплаш йўллари излаб топишлари керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида молия натижаларини ҳисобга олиш корхона фаолиятида марказий ўринни эгаллайди ва қуйидагилар уни ҳисобга олишнинг асосий вазифалари ҳисобланади:

- 1) олинган фойда миқдорини ҳар ойда ҳамда йил бошидан ўз вақтида ва тўғри ҳисоб-китоб қилиш;
- 2) молия натижалари билан боғлиқ операцияларни ва уларнинг тақсимланишини бухгалтерия ҳисоби счётларида ва тегишли регистрларда тўғри акс эттириш.

5. Фойдани фойдаланишнинг ҳисоби

Якуний молиявий натижа ҳисобот даврида корхона бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олинган ҳамма операциялар асосида аниқланади. Корхона балансида кўрсатиладиган молиявий натижа, яъни соф фойда уч қисмдан иборат бўлади:

1) асосий маҳсулот, иш ва хизматлар реализациясидан олинadиган молиявий натижа (9010- «Тайёр маҳсулотни сотишдан олинadиган даромад» счёти маълумотлари асосида аниқланади);

2) асосий воситалар ва бошқа активлар (материал бойликлар, қимматли қоғозлар, номатериал активлар ва бошқа молия қуйилмалари) реализациясидан олинadиган натижа (9310- «Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа кўринишдаги ҳисобдан чиқаришлар» ва 9320- «Бошқа активлар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришлардан олинган фойда» счётлари маълумотлари асосида аниқланади);

3) реализация билан боғлиқ бўлмаган операциялардан олинadиган молиявий натижа (реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад ва нобудгарчиликлар тўғридан-тўғри «Молиявий натижалар» счётида аниқланади).

Ишлаб чиқариш корхоналари ялпи (баланс) фойдаси таркибида асосий ўринни маҳсулот, иш ва хизматлар реализациясидан олинadиган фойда ташкил қилади. Бу фойда уч гуруҳ омиллар таъсирида таркиб топади:

- 1) сотилган маҳсулотнинг ҳажми ва тури (ассортименти);
- 2) маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатлар даражаси;
- 3) сотилган маҳсулотнинг баҳо даражаси.

Реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад, харажат ва нобудгарчиликларга қуйидагилар киради:

1) Ҳамкорликдаги корхоналарда даромаддан олинadиган улущ, мулкни ижарага берганлиги учун олинadиган даромад.

2) Корхонага қарашли акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар учун олинadиган дивиденд.

3) Валюта курсининг ижобий ёки салбий фарқлари (валюта счётлари ва чет эл валюта операциялари бўйича).

4) Корхона балансида ҳисобда бўлган уй-жой коммунал хўжалигидан фойдаланишдан олинadиган даромад (4110- «Алоҳида бўлинмалардан олинadиган счётлар» счёти маълумотлари асосида аниқланади).

5) Иқтисодий санкциялар кўринишида олинadиган ва тўланадиган суммалар (шартнома шартларини бажармаганлиги учун жарима, пенялар).

- 6) Тугатилган ишлаб чиқариш буюртмалари бўйича харажатлар.

«Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ, ҳозирги хўжалик юритиш тизими шароитида корхона фаолияти молиявий натижаси куйидаги фойда кўрсаткичлари билан тавсифланади:

1) Маҳсулот сотишдан олинган фойда маҳсулот реализациясидан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулот таннархи ўртасидаги фарқ асосида аниқланади:

$$\text{Ялпи фойда} = \text{Реал олинган соф тушум} - \text{Сотилган маҳсулот таннархи}$$

2) Асосий фаолиятдан олинган фойда маҳсулот реализациясидан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги фарққа асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадни қўшиш ёхуд айириш йўли билан аниқланади:

$$\text{Асосий фаолиятдан олинган фойда} = \text{Маҳсулот реализациясидан олинган ялпи фойда} - \text{Давр харажатлари} + \text{Бошқа даромадлар} - \text{Бошқа зарарлар}$$

3) Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда (ёки зарар) куйидаги алгебралик йўл билан аниқланади, асосий фаолиятдан фойдага дивидендлар бўйича дараомад қўшилади, чет эл валютаси операциялари билан боғлиқ даромад ёки зарарлар қўшиб ёхуд айирилади ва фоизлар бўйича харажатлар олиб ташланади.

$$\text{Умумхўжалик фаолияти фойдаси} = \text{Асосий фаолият фойдаси} + \text{Дивиденд даромади} + \text{Фоизлар даромади} + \text{Инвестицияни қимматли қозғоғга қайта баҳолашдан даромад ёки зарар} - \text{Фоизлар бўйича харажатлар}$$

$$\text{Солиқ тўлангунга қадар фойда} = \text{Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда} + \text{Тасодифий фойда ва зарарлар}$$

4) Йилнинг соф фойдаси солиқлар тўлангандан кейин корхона ихтиёрида қоладиган кўрсаткич. Солиқлар тўлангунгача фойдадан (даромаддан) солиқлар ва бошқа бирор ерда ҳисобга олинмаган солиқ ҳамда тўловлар чиқариб ташланади:

$$\text{Йилнинг соф фойдаси} = \text{Солиқ тўлангунга қадар фойда} - \text{Фойдадан солиқ, бошқа солиқлар.}$$

Молиявий натижаларнинг таркиб топиши ва улардан фойдаланиш «Маҳсулот (иш, хизмат) таннархига қўшиладиган маҳсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш ва реализация бўйича харажатлар таркиби ҳақида» ги Низом ва «Молиявий натижаларнинг таркиб топиши тартиби ҳақида» ги Низом (5 январ 1999 йил 54-сон) ҳамда Бухгалтерия ҳисоби

Миллий Стандартининг 2-3-4-сонлари билан тартибга солинади. Бунинг учун қуйидаги счётлар мўлжалланган:

9000- «Асосий фаолиятдан олинadиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9100- «Сотилган маҳсулот таннархини ҳисобга оладиган счётлар».

9200- «Асосий воситалар ва бошқа активларнинг ҳисобдан чиқиб кетишини ҳисобга олувчи счётлар».

9300- «Асосий фаолиятдан олинadиган бошқа даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9400- «Давр харажатларини ҳисобга оладиган счётлар».

9500- «Молиявий фаолиятдан олинadиган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар».

9600- «Молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобга оладиган счётлар».

9700- «Фавқулodда фойда (зарар)ларни ҳисобга оладиган счётлар».

9800- «Солиқ ва тўловларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга оладиган счётлар».

9900- «Якуний молиявий натижани ҳисобга оладиган счётлар».

Сотилган тайёр маҳсулот, моллар, бажарилган иш ва хизматлар таннархи ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлардан олинади:

9110- «Сотилган тайёр маҳсулот таннархи».

9120- «Сотилган товарлар таннархи».

9130- «Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар таннархи».

9140- «Такрорланиб турадиган ҳисоботда ТМБ ни олиш (харид қилиш)».

Жўнатилган маҳсулот, бажарилган иш ва хизматлар учун харидорларга тақдим этилган ҳисоб-китоб ҳужжатлари суммасига қуйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Ҳисобот даври охирида 9110, 9120, 9130 – счётларнинг дебет обороти жами 9900 – «Якуний молиявий натижа» счётининг дебетига ёзилади.

Корхонага қарашли асосий воситалар ва бошқа активлар реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлардан олинади:

9210- «Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар».

9220- «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқа ҳисобдан чиқаришлар».

Асосий фаолиятдан олинadиган бошқа даромадлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлар ёрдамида олинади:

9310- «Асосий воситалар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришдан олинadиган фойда».

9320- «Бошқа активлар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришдан олинadиган фойда».

9330- «Пеня, жарима ва бошқа тўловларни ундириш».

9340- «Ўтган йил фойдаси».

9350- «Қисқа муддатли ижарадан олинадиган даромадлар».

9360- «Кредиторлик ва депонентлик қарзларини ҳисобдан чиқаришдан олинадиган даромадлар».

9370- «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари».

9380- «Беғараз молиявий ёрдам».

9390- «Бошқа операцион даромадлар».

ё

Асосий фаолиятдан олинадиган бошқа дараомадларнинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг «Асосий фаолиятдан олинадиган даромадлар» 2-сонли билан тартибга солинади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш технологик жараёни билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган реализация бўйича харажатлар, бошқарув харажатлари, хизмат кўрсатувчи хўжаликлар харажатлари, бошқа операцион харажатлар ҳақидаги маълумотлар қуйидаги счётлар ёрдамида олинади:

9410- «Сотиш бўйича харажатлар».

9420- «Маъмурий харажатлар».

9430- «Бошқа операцион харажатлар».

9440- «Келгусида солиққа тортилувчи базадан чиқариб ташланадиган ҳисобот даври харажатлари».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадлар қуйидаги счётларда ҳисоб қилинади:

9510- «Роятли кўринишдаги даромад».

9520- «Дивидендлар кўринишидаги даромад».

9530- «Фоиз кўринишидаги даромад».

9540- «Валюта курсидаги фарқдан олинадиган даромадлар».

9550- «Узоқ муддатли ижарадан олинадиган даромадлар».

9560- «Қимматли қоғозларни қайта баҳолаш бўйича даромадлар».

9590- «Молиявий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадлар».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадларнинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-сонли «Асосий хўжалик фаолиятидан даромадлар», 6-сонли «Лизинг ҳисоби», 12-сонли «Молиявий инвестициялар ҳисоби» билан тартибга солинади.

Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳақидаги маълумотларни қуйидаги счётлардан олишимиз мумкин:

9610- «Фоиз кўринишидаги харажатлар».

9620- «Валюта курсларидаги фарқлардан кўриладиган зарарлар».

9630- «Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар».

9690- «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар».

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадлар ва фаолият билан боғлиқ харажатларнинг таркиб топиши Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартининг 2-сонли «Асосий хўжалик фаолиятдан даромадлар», 6-сонли «Лизинг ҳисоби», 12-сонли «Молиявий инвестициялар ҳисоби» билан тартибга солинади.

Молиявий фаолият бўйича харажатларнинг счётларда акс эттирилишини куйида келтиришимиз мумкин:

Фавқулодда фойда ва зарарлар 9710- «Фавқулода фойдалар» ва 9720- «Фавқулода зарарлар» счётларида ҳисоб қилинади.

Бу счётлар билан боғлиқ операцияларни счётларда акс эттирилиш тартибини куйида кўришимиз мумкин:

Таблица

Бозор муносабатлари шароитида реализация билан боғлиқ бўлмаган операциялардан келадиган даромадлар тартибида асосий ўринни дивидендлар ва қимматли қоғозлар учун олинадиган фоизлар ташкил этади. Бундан ташқари, ҳамкорликдаги корхоналарда корхонанинг қўшган маблағи улушидан келадиган даромад ташкил қилади. Реализация билан боғлиқ бўлмаган даромадлар таркибида юқорида санаб ўтилган даромад турлари молия натижалари ҳақидаги бухгалтерия ҳисоботида алоҳида ҳисобот шаклида берилади, чунки бу даромад турларидан бюджетга солиқ алоҳида ставка бўйича тўланади.

6. Тақсимланмаган фойданинг (қопланмаган зарарнинг) ҳисоби

Корхона фойдаси унинг ишлаб чиқариши ва ижтимоий ривожланишини асосий манбаи бўлиши билан бирга, республика ва маҳаллий бюджетлар даромад қисмининг таркиб топишида ҳам муҳим манба бўлиб ҳисобланади. Фойданинг маълум қисми ушбу корхона таъсисчилари ўртасида тақсимланади. Бу дегани, корхона даромади нафақат унинг молиявий эҳтиёжини қондириши лозим, балки давлатнинг фан, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқа соҳаларининг харажатларини молиялаштириш мақсадларини ҳам қондириши лозим. Фойданинг тақсимланиши аввалдан белгиланган нормативлар асосида амалга оширилади ва шунинг учун ҳам фойдани тақсимлаш жараёнида корхонанинг бюджет, таъсисчилар ва бошқалар билан молиявий муносабатлари вужудга келади.

Корхона фойдаси куйидагича тақсимланади:

- 1) бюджетга солиқ тўловлари ва бошқа тўловлар (фойдадан солиқ, рента тўловлари ва бошқа);
- 2) даромаднинг бир қисмидан дивиденд тўловлари кўринишида таъсисчилар ва акционерлар билан ҳисоб-китоб олиб бориш;
- 3) фойданинг бошқа мақсадларга сарфланиши.

Корхона фойдасидан бюджетга йил давомида аванс тўловлари ҳисобланади ва тўлаб борилади. Бу тўловлар белгиланган қонун ва қоидалар асосида амалга оширилади. Фойдадан (даромаддан) бюджетга тўланадиган солиқлар, тўловлар ва бошқа мажбурий ажратмаларни ҳисобга олиш учун куйидаги счётлар мўлжалланган:

9810- «Даромадлар (фойда) га солинадиган солиқ бўйича харажатлар».

9820- «Фойдадан тўландиган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар».

Бу счётларнинг дебет томонидан ҳисобланган даромаддан (фойдадан) солиқлар, тўловлар ва мажбурий ажратмалар акс эттирилади. Фойданинг саряланишини ҳисобга

олишга мўлжалланган бу счётлар ҳисобот даври охирида 9900- «Якуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади.

Фойданинг сарфланишини ҳисобга олувчи тегишли счётлари бўйича аналитик ҳисоб солиқлар, тўловлар ва ажратмалар турлари бўйича юритилади.

Фойданинг сарфланиши билан боғлиқ операциялар счётларда қуйидагича акс эттирилади:

«Якуний молиявий натижа» 990 – счёти ҳисобот йилида корхонанинг молиявий фаолияти натижалари таркиб топиши ҳақида маълумотларни олиш ва умумлаштириш учун мўлжалланган.

Якуний молиявий натижа (фойда ёки зарар) қуйидагилардан ташкил топади:

1. асосий фаолият бўйича молиявий натижа даромадларидан;
 2. молиявий фаолият бўйича даромадлардан ва тасодифий даромадлардан.
- Бу фаолиятлар турлари бўйича харажатлар суммасига даромадлар камаяди.

9900- счётнинг дебет томонидан зарарлар (харажатлар), кредит томонидан эса фойда суммаси акс эттирилади. Ҳисобот даврига счётининг дебет ва кредит оборотларини таққослаш билан ҳисобот даври молиявий натижаси аниқланади.

Ҳисобот даври охирига 9900- счёт дебети ва кредити томонларига ёзилган суммалар йиғиндиси ҳисобланади ва бу счёт бўйича охириги қолдиқ топилади. Бу қолдиқ солиққа тортилгунга қадар бўлган баланс фойдаси (ёки зарар) суммасини кўрсатади.

Ҳисобот йили охирида йиллик бухгалтерия ҳисоботини тузишда 9900- «Якуний молиявий натижа» счёти ёпилади. Соф фойда (зарар) 9900- счётдан 8710- «Ҳисобот йили тақсимланмаган фойдаси (зарари)» счётига ёзилади.

Такрорлаш учун саволлар

1. Жамиятлик мулк ҳисоби устав капиталини тузиш ва уни ҳисобга олиш
2. Устав фондининг узгариши қандай
3. Мамлакатлик корхоналарнинг кассодарлик жамиятга утишида устав фондининг ҳисоби
4. Фойда ва зарарни ҳисобга олиш қайси счётда амалга ошади
5. Фойдани фойдаланишни ҳисобга олиш қайси счётда амалга ошади
6. Таксимланмаган фойданинг (копланмаган зарарнинг) ҳисоби қайси счётда амалга ошади

11-МАВЗУ. ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРНИНГ ҲИСОБОТИ

режа

1. Ҳисоботнинг моҳияти, аҳамияти ва турлари
2. Бухгалтерия ҳисоботи ва балансини тузиш, топшириш муддати ва уни кўриб чиқиш
ҳамда тасдиқлаш тартиби
3. Даврий (ойлик, чораклик, ярим йиллик) ҳисобот, унинг таркиби ҳамда мазмуни
4. Йиллик ҳисобот, унинг таркиби ва мазмуни

1. Ҳисоботнинг моҳияти, аҳамияти ва турлари

Хўжалик юритувчи субъектлар ҳисоботи умумлашган кўрсаткичлар тизимидан иборат бўлиб, унда корхона молия-хўжалик фаолиятининг натижаси ва маълум бир даврга режа кўрсаткичларининг бажарилиши бухгалтерия, статистика ва оператив-техника ҳисоби маълумотларига асосланиб тавсифланади. Ҳисобот кундалик ҳисобот маълумотларини ҳисоблаш, гуруҳлаш йўли билан тузилади. У бир нечта шаклда бўлади. Ҳисобот маълумотларини таҳлил қилиш асосида фақатгина у ёки бу корxonанинг хўжалик фаолияти натижаси баҳоланиб қолмасдан, балки халқ хўжалиги айрим тармоқларининг иш натижаси ҳам баҳоланиши мумкин.

Ҳисобот маълумотларини ўрганиш корхоналардаги ички резервларни аниқлаш ва уларни ишга солиш имконини беради. Маълумотларнинг аниқлигини таъминлаш мақсадида муҳим режа кўрсаткичларининг бажарилиши ҳақидаги ҳисобот корхона раҳбарлари билан бир қаторда бош бухгалтер томонидан ҳам имзоланади. Ҳамма корхоналар кўрсатилган муддатда ва тасдиқ қилинган ҳажмда юқори ташкилот ва бошқа бошқарув органларига ҳисобот топширадилар. Бухгалтерия ҳисоботи шакллари ва тузилиш даврини республика Молия вазирлиги тасдиқлайди. Хўжаликка раҳбарлик ва режа топшириқларининг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш учун ҳисоботга қуйидаги талаюлар қўйилади:

1. Оддийлик ва аниқлик. Ҳисобот шакллари шундай тузилиши керакки, токи унда ҳамма режа кўрсаткичлари, машина-ускуналардан, моддий, меҳнат ва молия маблағларидан фойдаланиш даражаси аниқ акс эттирилган бўсин. Ҳисобот маълумотларига асосланиб, корхона иши устидан назорат ишлари амалга оширилади. Назорат ишларининг олиб борилиши корхона фаолиятини яхшилашда, ички ишлаб чиқариш резервларини ишга солишда катта аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда бу ишларни амалга ошириш мақсадида корхоналарда халқ назорати постлари ҳамда ижтимоий бюро ва иқтисодий таҳлил гуруҳлари ишлаб турибди.

2. Ҳисоб маълумотларини режа кўрсаткичлари билан таққосаш мумкинлиги. Режа ва ҳисоб маълумотлари ўз иқтисодий мазмуни ва ҳажмига кўра бир хил бўлиши керак. Таққослашни таъминлаш учун қуйидаги шароитлар зарур:

Хронологик даврнинг мос келиши. Ҳисоботда режа ва ҳисоб маълумотлари маълум бир даврни ёки маълум бир вақтни акс эттириши керак.

Реже ҳамда ҳисоб объектларининг гуруҳланиши ва уларнинг бир хил усулда аниқланиши. Бундай бир хилликни таъминлаш учун махсус йўриқномалар ишлаб чиқилган.

Баҳонинг бир хиллиги. Режа ҳамда ҳисоб бир хил нархда баҳоланади. Масалан, ҳисобда ва режада маҳсулот ишлаб чиқариш режасининг бажарилиши бир хил баҳода кўрсатилади.

Тасдиқланган режа кўрсаткичларини зарур бўлиб қолган тақдирда қайта ҳисоблаш. Қатор режа кўрсаткичларининг бажарилишига тўғри баҳо бериш учун ишлаб чиқарилган маҳсулот тузилиши ва ҳажмининг ўзгариш таъсирини йўқотиш зарур бўлиб қолади.

Ҳисобот давридаги режа кўрсаткичларининг бажарилиш даражасини ўтган даврлар кўрсаткичлари билан таққослаш. Ҳисоб ва ҳисобот маълумотларининг ҳақиқатга тўғри келиши инвентаризация йўли билан текшириб турилади. Бу маълумотларнинг тўғри, аниқ

ва объектив бўлишини таъминлайди. Корхоналар ҳисоботи режалаштириш, молиялаштириш, кредитлаш, назорат ва уларнинг молия=хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш талабларига жавоб беради. Саноат корхоналари ҳисоботи қатор белгиларига кўра гуруҳланади. Аввало, ҳисобот маълумотларни олиш манбаи бўйича қуйидаги турларга бўлинади: бухгалтерия, статистика ва оператив ҳисоботлари.

Бухгалтерия ҳисоботи деб ҳисобот кўрсаткичлари учун маълумотлар синтетик ва аналитик счотардан олинадиган ҳамда ўша маълумотлар бошланғич ҳисоб ҳужжатлари билан тасдиқланадиган ҳисоботга айтилади. Бухгалтерия ҳисоботи шакллари ҳисоб регистрлари, машинограммаларда битта ёки бир неча синтетик счёт маълумотлари асосида ёхуд субсчётлар ва аналитик ёзувлар асосида тўлғазилади. Масалан, бухгалтерия баланси ҳамда унга илова қилинадиган ҳисобот шакллари, асосий воситалар ҳаракати ҳақидаги ва бошқа ҳисобот шакллари олайлик. Уларда корхона молия-хўжалик фаолиятининг ҳамма томонлари ўз аксини топади. Шунинг учун бу ҳисобот маълумотлари режа кўрсаткичларининг бажарилиши, моддий, меҳнат ва молия ресурсларининг оқилона сарфланиши бўйича белгиланган норматив ва лимитларга риоя қилиниши устидан назорат олиб бориш имконини беради. Бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари фаолият турлари, тармоқлар ва бугун халқ хўжалиги бўйича умумлаштирилади. Демак, улар фақат корхоналар фаолиятини назорат қилиб қолмай, балки айрим тармоқлар ва бугун халқ хўжалиги бўйича режа топшириқларининг бажарилишини ҳам назорат қилиш имкониятини беради. Режа кўрсаткичларининг бажарилиши нуқтаи назаридан бухгалтерия ҳисоботи маҳсулотни ишлаб чиқариш ҳамда сотиш, фойда, меҳнат ва иш ҳақи, капитал курилиш, таъминот ҳамда сотиш режаларининг бажарилиши ҳақидаги ҳисоботдир.

Хўжалик юритувчи субъект ҳисоботи халқ хўжалигида уларнинг роли нуқтаи назаридан умумдавлат ҳамда корхона аҳамиятига эга бўлган ҳисоботларга бўлинади. Умумдавлат аҳамиятига эга бўлган ҳисобот кўрсаткичлари халқ хўжалиги режасининг бажарилиши устидан назорат қилиш учун зарурдир. Корхона аҳамиятига эга бўлган ҳисобот шакллари эса корхона режасининг бажарилиши ҳақидаги кўрсаткичларни ўз ичига олади. Бунга асосий цехлар ва корхона бошқа бўлимларининг ҳисоботлари киритилади. Корхона аҳамиятига эга бўлган ҳисобот корхонадаги цехлар, бригадалар ва участкаларнинг иши устидан назорат қилиш учун зарурдир.

Тузилиш даври нуқтаи назаридан йил давомида тузиладиган ва йиллик ҳисоботлар бўлади. Йил давомида тузиладиган ҳисоботга бир кунлик, беш кунлик, ўн кунлик, ойлик, чорак ёки ярим йиллик ҳисоботлар киради. Йиллик ҳисобот йилнинг охирида тузилади ва унинг кўрсаткичлари ҳисобот йилидаги корхона фаолиятини тавсифлайди.

Хўжаликларни ўз ичига олиш нуқтаи назаридан бошланғич ва умумий ҳисоботлар бўлади.

Статистика ҳисоботи эса фақат бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосидагина эмас, балки статистика ва оператив-техника ҳисоби маълумотлари асосида ҳам тузилади. Бу ҳисоботни икки тоифага бўлиш мумкин. Корхона хўжалик фаолиятини ҳар томонлама тавсифлаш учун 1-тоифа бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари етарли бўлмай, статистик маълумотлар ҳам заурур.

Масалан, корхона асосий фондлари ҳақида фақат асосий воситалар ҳисобга олинадиган счётлардаги бухгалтерия маълумотларидан ташқари, яна ишлаб чиқариш қувватларининг ишга туширилиши, машина ва ускуналарнинг ҳолати, янги қувватларни ўзлаштириш ҳақидаги ва бошқа маълумотлар ҳам керак. 2-тоифа статистика ҳисоботларидаги кўрсаткичлар бухгалтерия ҳисоботлари кўрсаткичларига ухшаб кетади. Масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш, молия натижалари режасининг бажарилиши, товар маҳсулотининг таннархи, ходимлар иш ҳақи ва унинг таркиби ҳақидаги ва бошқа. Бу ҳисобот шакллари статистик ҳисобот ҳисобланади, уни тузиш учун маълумотлар бухгалтерия ҳужжатларидан, регистрлардан, машинограммалардан олинади.

Халқ хўжалиги ҳисобининг ягоналиги ҳисоботда ҳам ўз ифодасини топади. Ҳар бир корхона, бирлашма, вазирлик ҳисобот шакллари тўлғазишда ягона қоидага амл

қилади. Масалан, маҳсулот таркибини аниқлаш ва баҳолашда, меҳнат унумдорлигини, саноат ишлаб чиқариши ҳамда саноатга тааллуқли бўлмаган ходимлар ҳаракати ва сонини, асосий фондлар, уларнинг тузилиши ҳамда ҳаракатини аниқлашда ва ҳоказо. Бухгалтерия балансида хўжалик маблағлари, уларнинг ташкил топиш манбалари ягона қоидага асосланган ҳолда гуруҳланади ва баҳоланади. Шундай қилиб, бунда тегишли давлат органлари томонидан тасдиқланиш жараёнида ҳисобот шакллариининг ягоналиги, зарур иқтисодий маълумотларни олиш учун уларни умулаштириш мумкин бўлиши, кўрсаткичларнинг тақдорланмаслиги назарда тутилади.

Оператив ҳисобот асосан корхона ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини кундалик назорат қилиш вўа бошқариш учун зарурдир. Бу маълумотлар ёрдамида маҳсулотнинг муҳим турлари бўйича ишлаб чиқариш режасини бажариш, материал жўнатишнинг бориши, мол етказиб берувчилар томонидан шартнома шартларига риоя қилиниши хусусидаги ва бошқа маълумотларни олиши мумкин.

3. Бухгалтерия ҳисоботи ва балансини тузиш, топшириш муддати ва уни кўриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш тартиби

Бухгалтерия ҳисоботи ва баланси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабр 140-сонли бўйриғига кўра тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидалар»га асосан тузилади. Ушбу буйруқда таъкидланишича, мулкчилик шаклидан қатъи назар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига кўра юридик шахс ҳисобланган корхоналар ҳамда юридик шахс ҳисобланган, мустақил балансга ва банкда ҳисоб-китоб счётига эга бўлган корхона, бирлашма, ташкилотларнинг филиаллари, ваколатхоналари ва бошқа бўлимлари ҳам чорак, йиллик молиявий ҳисобот топширадилар. Чет эл инвестициялари иштирокида ташкил топган корхоналар фақат йиллик ҳисобот топширадилар.

Буйруқда чорак ва йиллик молиявий ҳисобот шакллариининг таркиби ҳамда молиявий ҳисобот шакллариини тўлдириш бўйича кўрсатмалар баён этилган.

Мазкур буйруқнинг амал қилиши, мулкчилик шаклдан қатъи назар, барча хўжалик юритувчи субъектларга, бундан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар, аудиторлик ташкилотлари, суғурта ташкилотлари ва банклар мустасно, татбиқ этилсин дейилади.

Яна унда таъкидлаб ўтиладики, юридик шахс мақомига эга барча бюджет ташкилотлари фақат «Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» 2-сон шакли ҳисоботини молия органларига йилда бир маротаба, ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 15 мартига қадар тақдим этишлари керак.

Молиявий ҳисоботни тақдим этиш муддатлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2000 йил 15 июнда 47-сон билан тасдиқланган «Чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботни тақдим этиш муддатлари тўғрисидаги Низом»га биноан белгиланади (рўйхат рақами 942, 2000 йил 3 июл, «Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси», 2000 йил, 13-сон).

Тугатилган ёки қайта ташкил қилинган, мулкчиликнинг давлат шаклини жамоа шаклига ўзгартирган корхона ҳисобот даврида йил бошидан то корхонанинг қайта ташкил қилинган давригача ҳисобот беришнинг амалдаги шакллари бўйича ҳисобот топширади. Янгидан ташкил этилган корхоналар ўз маблағлари ва уларнинг манбаларини (сотиб олиш (қабул қилиш) қийматида) ҳисоботда уларни белгиланган тартибда рўйхатга олинган ойнинг 1-кунидан бошлаб ҳисобот йилининг 31 декабрига, ҳисобот йилининг 1 октябридан кейин ташкил қилинган корхоналар эса давлат томонидан рўйхатга олинган кундан бошлаб ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 31 декабрига кўрсатади.

Шунингдек, юқорида эслатилган меъёрий ҳужжатда таъкидланадики, ҳисобот ва бухгалтерия балансидаги рақамларни ўчириш ёки қайта тўғрилашга йўл қўйилмайди. Агар бундай ҳоллар юз берса, хато тузатилган сана кўрсатилган ҳолда ҳисобот ва балансга

имзо чекиб тасдиқланган шахснинг тегишли изоҳи бўлиши шарт. Ўтган йил ҳисоботи (у тасдиқлангандан сўнг) маълумотларининг ҳам, жорий ҳисобот маълумотларининг ҳам нотўғрилиги эътироф этилса, бу нарса жорий ҳисоботда (хатога қайси даврда йўл қўйилган бўлса, ўша давр ҳисоботига, чорак, йил бошидан) тўғриланади. Йиллик молиявий ҳисоботни текшириш мобайнида тшлаб чиқариш харажатларига унга боғлиқ бўлмаган харажатларни қўшиш натижасида даромаднинг оширилганлиги ёки молиявий натижанинг камайтирилганлиги аниқланган ҳолларда, ўтган йилги бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботига ўзгартириш киритилмасдан, балки ҳисобот даврида аниқланган ўтган йиллар фойдаси кўринишида жорий ҳисоботда акс эттирилади.

Молиявий ҳисобот шаклларида кўзда тутилган ҳамма кўрсаткичлар келтирилади. У ёки бу модда (сатр, устун) тўлдирилмаган ҳолларда, яъни корхонанинг керакли активлари, пасивлари, жараёнлари бўлмаганда, ўша моддалар (сатрлар, усутунлар) чизиб қўйилади.

3. Даврий (ойлик, чораклик, ярим йиллик) ҳисобот, унинг таркиби ҳамда мазмуни

Аввалги бандда таъкидлаб ўтилганидек, йил давомида тузиладиган молиявий ҳисобот шакллариининг таркиби ҳам Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланади.

«Бухгалтерия баланси – 1-шакл» даврий, яъни ойлик ҳисобот ҳисобланади. Корхона йил давомида ўз ихтиёридаги маблағлар таркиби, улардан фойдаланиш, уларнинг ташкил топиш манбалари ҳақида тегишли маълумотларга эга бўлиш, хўжалик фаолиятини ҳар томонлама таҳлил қилиш учун бухгалтерия балансини тузади.

Ҳозирги вақтда корхоналарда «Бухгалтерия баланси - шакл» Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2002 йил 27 декабр 140-сонли буйруғига мувофиқ тасдиқланган шаклда тузилади.

Юқорида эслатилган буйруққа биноан ярим йиллик молиявий ҳисобот қуйидаги шакллар ҳажмида тақдим этилади:

- а) бухгалтерия баланси – 1-сон шакл;
 - б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл;
 - в) дебиторлик ва кредиторлик қарзи тўғрисида маълумотнома – 2-а сон шакл.
- Чораклик молиявий ҳисобот қуйидаги шакллар ҳажмида тақдим этилади:

- а) бухгалтерия баланси – 1-сон шакл;
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл;
- в) дебиторлик ва кредиторлик қарзи тўғрисида маълумотнома – 2-а сон шакл.

Кичик тадбиркорлик субъектлари фақат Бухгалтерия баланси – 1-сон шакл ва Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шаклдан иборат бўлган чораклик ва молиявий ҳисоботларни тақдим этадилар.

Молиявий ҳисобот шаклларида барча назарда тутилган кўрсаткичлар келтирилади. Корхонада тегишли активлар, пасивлар, операциялар йўқлиги сабабли у ёки бу модда (сатр, устун) тўлдирилмаган тақдирда ушбу модда (сатр, устун) чизиб қўйилади.

4. Йиллик ҳисобот, унинг таркиби ва мазмуни

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабр 140-сонли буйруғига биноан йиллик молиявий ҳисобот қуйидаги шакллар ҳажмида тақдим этилади:

- а) бухгалтерия баланси – 1-сон шакл;
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот – 2-сон шакл;
- в) асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот – 3-сон шакл;
- г) пул оқимлари тўғрисида ҳисобот – 4-сон шакл;
- д) хусусий капитал тўғрисида ҳисобот – 5-сон шакл;
- е) дебиторлик ва кредиторлик қарзи тўғрисида маълумотнома – 2-а сон шакл;

Йиллик молиявий ҳисоботга қуйидагилар илова қилинади:

- а) ҳисобот йилида корхона фаолиятининг якуний натижаларига, корхонада йиллик

молиявий ҳисоботни кўриб чиқиш ва соф фойдани тақсимлаш яқунлари бўйича қарорларга таъсир кўрсатган асосий омиллар баён этилган тушунтириш хати;

б) молиявий ҳисоботнинг тўғрилиги тўғрисида аудиторлик хулосаси (Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида» Қонуни 10-моддасида кўрсатилган корхона ва ташкилотлар учун, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси» тўплами, 2000 йил, 5-сон).

Молиявий ҳисобот шакллариининг манзил қисми юқорида эслатилган буйруққа асосан қуйидаги тартибда тўлдирилади:

а) «Корхона, ташкилот» реквизити – корхонанинг тўлиқ номи билан (белгиланган тартибда рўйхатга олинган таъсис ҳужжатларига мувофиқ) ва КТУТга биноан унинг коди кўрсатилади;

б) «Соҳа (фаолият тури)» реквизити – корхонанинг соҳаси (фаолият тури) ва ХХТУТга биноан соҳа (фаолият тури)нинг коди кўрсатилади;

в) «Давлат мол-мулкани бошқариш органи» реквизити-ихтиёрида корхона турган (агар шундай бўлса) ва унга молиявий ҳисобот юбориладиган органнинг номи кўрсатилади;

г) «Манзил» реквизити – корхонанинг тўлиқ юридик манзили кўрсатилади;

д) «Назорат суммаси» реквизити – корхоналар томонидан тўлдирилмайди.

Юқорида эслатилган буйруқда молиявий ҳисоботни тузиш чоғида Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси, Бухгалтерия ҳисоби Миллий Стандартлари, шунингдек, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот тузиш масалалари бўйича бошқа амалдаги меъёрий ҳужжатларга амал қилиш лозимлиги таъкидлаб ўтилади.

Корхона ва ташкилот барча алоҳида бўлинмалари фаолиятининг кўрсаткичлари молиявий ҳисобот шакллари кўрсаткичларининг маълумотларига киритилиши керак.

5. Бухгалтерия баланси, унинг бўлимлари ва моддалари тавсифи

ҳисоботнинг асосий шаклини баланс ташкил қилади. Ҳамма хўжалик юритувчи субъектлар учун уларнинг қайси бошқарма ёки вазирликка қарашлилигидан қатъи назар, баланс бир хил шаклда (1-шакл) тузилади. Ушбу шакл Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 31-сонли буйруғи билан тасдиқланган.

Бухгалтерия балансида корхона (бирлашма) маблағлари таркиби, миқдори ва уларнинг ташкил топиш манбалари маълум ҳисобот даврига пул шаклида акс эттирилади. Ҳисобот даври бошланиши ва охирига баланс кўрсаткичларини солиштириш маблағлар таркиби ҳамда уларнинг ташкил топиш манбаларида юз берган ўзгаришларни аниқлаш имконини беради. Баланс тузилаётган вақтда унинг моддаларини баҳолашда ягона, илмий жиҳатдан асосланган қоидага риоя қилиш зарур. Унинг асосини корхонанинг ҳамма хўжалик маблағларини уларни сотиб олиш ёки тайёрлаш билан боғлиқ харажатлар асосидаги баҳолаш талаби ташкил этади.

Юқорида келтирилган буйруқ асосида тасдиқланган «Корхоналарнинг чораклик ва йиллик молиявий ҳисобот шакллариини тўлғазиш бўйича кўрсатма»да «Бухгалтерия баланси – 1-шакл»нинг актив ва пассив томонларидаги моддаларни баҳолаш тартиби, моддаларни тўлғазиш тартиби, ҳар бир моддада нималар акс эттирилиши кераклиги, яъни қандай маълумотлар асосида тўлғазилиши лозимлиги батафсил баён қилинган. Корхона ва бирлашмалар даврий ва йиллик бухгалтерия балансларини тузаётган вақтда ушбу кўрсатмада белгилаб ўтилган қонун-қоида ватартибларга тўла риоя қилган ҳолда баланс моддаларини тўлғазишлари лозим. (Корхона, бирлашма ва ташкилотларда тузиладиган «Бухгалтерия баланси – 1-шакл» қуйида келтирилган). Тўлғазилган баланс маълумотлари асосида қуйидагилар ва бошқалар аниқланади:

1. Бирлашма ёки корхона ўз айланма маблағлари билан қай даражада таъминланганлиги.

2. Давлат бюджети билан ҳисоб-китобнинг ҳолати.

3. Олинган кредитнинг белгиланган мақсадлар бўйича сарфланиши ва унинг тегишли маблағ билан таъминланганлиги.
4. Маълум мақсадлар учун молиялаштирилган маблағларнинг қолдиғи.
5. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳолати ва бошқ.

6. Инвентаризация, уни ўтказиш тартиби ва аҳамияти

Инвентаризация – корхона мол-мулкни рўйхат қилиш ва маълумотларни бухгалтерия ҳисоби билан солиштиришдир. Инвентаризация бухгалтерия ҳисоби усуллари билан бўлиб, унинг ёрдамида хўжалик маблағлари, корхонанинг бошқа ташкилотлар билан олиб борадиган ҳисоб-китоб муносабатларининг ҳақиқий миқдори ва суммаси ҳисоб маълумотларига солиштирилади ҳамда улар ўртасидаги фарқ топилади. Баланс ва ҳисобот акс этириладиган кўрсаткичларнинг аниқлигини таъминлаш, ўғирлик, нобудгарчиликларга қарши кураш олиб бориш учун материал, пул маблағларининг ҳаммаси ҳамда ҳисоб-китоблар йилда камида бир марта инвентаризация қилинади. Унинг тўла ва қисман турлари мавжуд. Корхонага тегишли мол-мулкнинг ҳаммасини инвентаризация қилиш тўла инвентаризация, мол-мулкнинг бир қисмини инвентаризация қилиш эса қисман инвентаризация дейилади.

Инвентаризация яна режали ва тўсатдан қилинадиган инвентаризация турларига ҳам бўлинади.

Режали инвентаризация – бу йиллик ҳисобот тузишдан аввал ўтказиладиган, ойлик ва чораклик тугалланмаган ишлаб чиқариш вабошқа инвентаризациялардир.

Тўсатдан қилинадиган инвентаризациялар тегишли объектдаги жавобгар шахснинг ноҳўя ҳаракатлари аниқланганда, корхона фаолияти тафтиш қилиниши даврида, ўт олиш, сув тошиши ва бошқа сабабларга кўра амалга оширилади.

Инвентаризация ўтказиш корхона раҳбарининг буйруғи билан амалга оширилиб, ўтказиш бўйича жавобгарлик корхона раҳбари ва бош бухгалтери зиммасига юклатилади. Буйруқда текширишга дахлдор комиссия аъзолари рўйхати, уни ўтказиш муддати, нималарни инвентаризация қилиш кўрсатилади. Инвентаризация ўтказиш комиссиясига корхона раҳбари ёки унинг ўринбосари раислик қилади. Комиссия аъзолари рўйхатида корхона бош бухгалтери бўлиши шарт. Инвентаризация хулосаси комиссия аъзолари ҳамда моддий жавобгар шахс “Ушбу инвентаризация рўйхатида кўрсатилган моддий бойликларни қабул қилдим ҳамда инвентаризация комиссиясига ҳеч қандай даъвоим йўқ”, мазмунида тилхат ёзиб беради.

Инвентаризация ведомостининг шакли инвентаризация қилинаётган маблағлар хусусиятларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Ведомостда маблағнинг номи, ўлчов бирлиги, баҳоси, ҳисоб ва инвентаризация натижаси-камомад ва ортиқчаси сон ҳамда пул кўринишида акс этирилиши лозим. Кўпинча инвентаризация рўйхатига фарқи аниқланган маблағлар номигина киритилади. Бу эса ишни бирмунча қисқартиради. Аниқланган жами камомад ва ортиқчалик юзасидан моддий жавобгар шахс ёзиб тушунтириш беради. Шундан кейин комиссия инвентаризация натижалари бўйича тегишли қарор қабул қилади ва у корхона раҳбари томонидан тасдиқланади. Қарорга мувофиқ, ортиқча моддий бойликлар қабул қилинади. Камомадлар эса 5910- “Камомад ва моддий бойликларнинг бузилишидан кўрилган харажатлар” счётида ҳисобга олинади. Сўнгра бу счёtdан меъёрдан ортиқча камомад айбдор шахс ҳисобига ёзилади.

7. Йиллик ҳисоботнинг бошқа шакллари

Йиллик ҳисобот таркибида “Бухгалтерия баланси – 1-шакл” дан ташқари, юқорида таъкидланганидек, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот – 2-шакл, асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисида ҳисобот- 3-шакл, пул оқимлари тўғрисида ҳисобот – 4-шакл, хусусий капитал тўғрисида ҳисобот – 5-шакл ҳамда балансга илова – дебиторлик ва кредиторлик қарзлари хусусидаги маълумотнома (2-а шакл) тўлғазилади ҳамда тегишли ташкилотларга тасдиқлаш учун топширилади.

Ҳисобот шакллари, авваламбор, корхона юқори ташкилотига, хизмат кўрсатувчи банк муассасасига, солиқ идорасига, статистика органига ва бошқа манзилларга белгиланган муддатда топширилади.

Юқорида кўрсатиб ўтилган йиллик ҳисобот таркибига кирувчи ҳисобот шаклларининг ҳар бирини тузиш тартиби, ҳисобот кўрсаткичлари, сатрлари, моддаларини тўлғазиш қонун-қоидалари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғига асосан тасдиқланган “Молиявий ҳисобот шакллари тўлдириш бўйича кўрсатмаси”да батафсил баён қилинган. Корхоналар ҳисобот шакллари ушбу кўрсатмага асосланган ҳолда тўлғазишлари лозим. Мазкур кўрсатмада тасдиқланган ҳисобот шакллари қуйида келтирилади.

Ўзбекистон Республикаси Финанс
Министрининг 12 март 2003 жўлғў №
45 санлў буйрўғў менен
тастўйўқланған

БУХГАЛТЕРИЯЛЎҚ БАЛАНС (№ 1- форма)

_____ 2005 ж. жағдайўна		Кодлар 0710001
Форма № 1		
ОКУД бойўнша		
Кўрхана, шўлкем	ОКПО бойўнша	
Тараў	ОКОНХ бойўнша	
Шўлкемлесиў-ҳуқўқўй формасў	КОПФ бойўнша	
Меншик тўри	КФС бойўнша	
Министрлик, ведомство ҳ. т. б.	СООГУ бойўнша	
Салўқ тўлеўшиниң идентификациялўқ номери	ИНН	
Жайласқан орнў	СОАТО	
Мўнзили	Жибериў ўақтў	
Ўлшем бирлиги, мўң сум	Алўў ўақтў	
	Тансўрўў ўақтў	

Көрсеткишлер атү	Қатар кодү	Есабат дәуири басүна	Есабат дәуири акүрүна
1	2	3	4
АКТИВ			
I. Узақ мүддетли активлер			
Тийкаргү қураллар:	010		
Басланғүш (қайта тиклеү) кунү (0100, 0300)	011	22474	22229
Тозүү суммасү (0200)	012	10295	11666
Қалдүк (баланс) кунү (010 қатар-011 қатар)		12179	10563
Материаллүк емес активлер:	020		
Басланғүш кунү (0400)	021		
Амортизация суммасү (0500)	022		
Қалдүк (баланс) кунү (020 қатар-021 қатар)	030		
Узақ мүддетли инвестициялар, барлүғү (040+050+060+070+080 қатарлар) сонүң ишинде:	040		
Бахалү қағазлар (0610)	050		1101
Сүнар хожалүқларға инвестициялар (0620)	060	820	
Қараүўндағү хожалүқларға инвестициялар (0630)	070		42
Сүрт ел капиталүна ийе кәрханаларға инвестициялар (0640)	080		
Басқа да узақ мүддетли инвестициялар (0690)	090	685	12008
Орнатүўға үскенелер (0700)	100		
Капитал қойүлмалар (0800)	110		
Узақ мүддетли дебиторлүк қарүздарлүк (0910, 0920, 0930, 0940)	111	3000	42
Оннан: мүддети өткен	120		
Мүддети узайтүрүлған узақ мүддетли қәрежетлер (0950, 0960, 0990)	130		
I бөлим бойүниша жәми (012+022+030+090+100+110+120 қатарлар)		16684	23714
II. Ағүмдағү активлер			
	140		
Товар-материаллүк запаслар, барлүғү (150+160+170+180 қатарлар), сонүң ишинде:	150		
Өндирис запасларү (1000, 1100, 1500, 1600)	160	13181	13115
Тамамланбаған өндирис (2000, 2100, 2300, 2700)	170		
Таяр өним (2800)	180	870	965
Товарлар (2980дү алүп таслағанда 2900)	190	123	163
Келеси дәуир қәрежетлери (3100)	200	3529	3317
Мүддети узайтүрүлған қәрежетлер (3200)	210		
Дебиторлар, барлүғү (220+230+240+250+260+ +270+280+290+300+310 қатарлар)	211		
	220		
Оннан: мүддети өткен			
Қарүйдар хәм буйүртпашүлардүң қарүзларү (4900 алүп таслағанда 4000)	230	4220	235
Бөлимлердиң қарүзларү (4110)	240		
Сүнар хәм қараүўндағү хожалүқлардүң қарүзларү (4120)	250	917	1121

Хўзметкерлерге берилген аванслар (4200)	260		
Жеткерип бериўши хэм кесип алўп ислеўшилерге берилген аванслар (4300)	270	170	6
Салўк хэм жўйўмлар бойўнша аванс төлем-лери (4400)	280	275	3243
Мәмлекетлик арнаўлў фондлар хэм қамсўз-ландўрўў бойўнша аванс төлемлери (4500)	290		
Шөлкемлестириўшилердиң устав капиталўна болған қарўзларў (4600)	300		
Басқа да операциялар бойўнша хўзметкер-лердиң қарўзларў (4700)	310		
Басқа да дебиторлўк қарўзлар (4800)	320	51	399
Пул қаржўларў, барлўғў (340+350+360+370 қатарлар), сонўң ишинде:	330		
Кассадағў пул қаржўларў (5000)	340		
Есап бетиндеги пул қаржўларў (5100)	350	11525	6562
Сўрт ел валютасўндағў пул қаржўларў (5200)	360		
Басқа да пул қаржўларў хэм эквивалентлери (5500+5600+5700)	370		
Қўсқа мүддетли инвестициялар (5800)	380	85782	63273
Басқа да ағўмдағў активлер (5900)	390		
II бөлим бойўнша жәми (140+190+200+210+320+370+380 қатарлар)	400	120643	92399
Баланс активи бойўнша барлўғў (130 қатар+390 қатар)		137327	116113
ПАССИВ			
I. Өз қаржўларўнўң дереклери			
Устав капиталў (8300)	410	12000	12000
Қосўлған капитал (8400)	420	256	256
Резерв капиталў (8500)	430	14408	14602
Сатўп алўнған өз акцияларў (8600)	440		
Бөлистирилмеген пайда (қапланбаған зўян) (8700)	450	31511	40218
Мақсетли түсимлер (8800)	460		
Келеси дәўир қәрежетлери хэм төлемлери бойўнша резервлер (8900)	470		
I бөлим бойўнша жәми (410+420+430+450+ +460+470 қатарлар)	480	58175	67076
II. Миннетлемелер			
Узақ мүддетли миннетлемелер (500+510+ +520+530+540+550+560+570+580+590 қатарлар)	490		
Сонўң ишинде узак мүддетли кредиторлўк қарўзлар (500+520+540+560+590 қатарлар)	491	24168	20943

Оннан: мүддети өткен узақ мүддетли кредиторлүк қарўзлар	492		
Жеткерип бериўши хәм кесип алўп ислеўши-лерге узақ мүддетли қарўзлар (7000)	500	5934	9412
Бөлимлерге болған узақ мүддетли қарўздарлүк (7110)	510		
Сўнар хәм қараўўндағў хожалўқларға узақ мүддетли қарўздарлүк (7120)	520		
Мүддети узайтўрўлған узақ мүддетли дарамат (7210, 7220, 7230)	530		
Салўк хәм төлемлер бойўнша мүддети узайт-тўрўлған узақ мүддетли миннетлемелер (7240)	540		
Басқа да мүддети узайтўрўлған узақ мүддетли миннетлемелер (7250, 7290)	550		
Қарўйдар хәм буйўртпашўлардан алўнған аванслар (7300)	560		
Узақ мүддетли банк кредитлери (7810)	570		
Узақ мүддетли қарўзлар (7820, 7830, 7840)	580		
Басқа да узақ мүддетли кредиторлүк қарўзлар (7900)	590		
Ағўмдағў миннетлемелер, барлўғў (610+620+630+640+650+660+670+680+690+ +700+710+720+730+740+750+760 қатарлар)	600		
Сонўң ишинде: Ағўмдағў кредиторлүк қарўзлар (610+630+650+670+680+690+700+ +710+720+760 қатарлар)	601		
Сонўң ишинде: мүддети өткен ағўмдағў кредиторлүк қарўздарлүк	602		
Жеткерип бериўши хәм кесип алўп ислеўши-лерге қарўздарлүк (6000)	610		11
Бөлимлерге болған қарўздарлүк (6110)	620		
Сўнар хәм қараўўндағў хожалўқларға қарўздарлүк (6120)	630	3171	3218
Мүддети узайт-ған дәрмат (6210, 6220, 6230)	640		
Салўк хәм төлемлер бойўнша мүддети узайтўрўлған миннетлемелер (6240)	650		
Басқа да мүддети узайтўрўлған миннетлемелер (6250, 6290)	660		
Алўнған аванслар (6300)	670		
Бюджетке төлемлер бойўнша қарўзлар (6400)	680	878	1690
Қамсўзландўрўў бойўнша қарўзлар (6510)	690	286	766
Мәмлекетлик арнаўлў фондларға төлемлер бойўнша қарўздарлүк (6520)	700	1194	
Шөлкемлестириўшилерге қарўзлар (6600)	710		
Мийнет ҳақў бойўнша қарўзлар (6700)	720	1390	1293
Қўсқа мүддетли банк кредитлери (6810)	730	40000	10000
Қўсқа мүддетли қарўзлар (6820, 6830, 6840)	740		
Узақ мүддетли миннетлемелердиң ағўмдағў бөлеги (6950)	750		
Басқа да кредиторлүк қарўзлар (6950 алўп таслағанда 6900)	760	2131	1704
II бөлим бойўнша жәми	770	79152	49037

(490+600 қатарлар)			
Баланстўн пассиви бойўнша барлўғў (480+770 қатарлар)	780	137327	116113

Кәрхана баслўғў _____

Бас бухгалтер _____

Такрорлаш учун саволлар

1. Ҳисоботнинг моҳияти, аҳамияти ва турлари қандай
2. Бухгалтерия ҳисоботи ва балансини тузиш, топшириш муддати ва уни кўриб чиқиш ҳамда тасдиқлаш тартиби қандай
3. Даврий (ойлик, чораклик, ярим йиллик) ҳисобот, унинг таркиби ҳамда мазмуни қандай
4. Йиллик ҳисобот, унинг таркиби ва мазмуни қандай

Фойдаланган адабиётлар

1. И. А. Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлиди» - Т. : Ўзбекистон», 1995 йил.
2. Ўзбекистон республикасининг «Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъерий ҳужжатлар туплами. Т.: Ўқитувчи 1998. й
3. Ўзбекистон республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъерий ҳужжатлар туплами. Т.: Ўқитувчи 1998. й
4. Ўзбекистон республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъерий ҳужжатлар туплами. Т.: Ўқитувчи 1998.
5. Хожалўқ жүргизиўши субъектлардиң финанс хожалўқ хўзмети бухгалтерия есабў счетларўнўң режеси хэм онў қолланўў бойўнша инструкция. Т. - 2004 ж
Ўзбекистон Республикасининг «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни 26 май
6. Ўзбекистон республикасининг «Қишлоқ хўжалик корхоналарини санація қилиш тўғрисида»ги Қонуни. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъерий ҳужжатлар туплами. Т.: Шарқ 2-қисм, 1998.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Ижара тўғрисида»ги Қонун. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари.-Т.: Адолат 1993 3-сон
8. «Номоддий активларни балансдан чиқариш тарби тугрисидаги низомини тасдиқлаш ҳақида» Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2005 йил 14-декабрдаги 105 сон буйриги
9. «Ўзбекистон Республикаси» бухгалтерия хисобининг миллий стандарти (7-сон БХМС) «Номоддий активлар» ни тасдиқлаш тугрисида» Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 12 апрелдаги 37 сонли буйриги
10. Ўзбекистон Республикасў Бухгалтерия есабўнўң Миллий стандартларў. Ташкент-2000 ж.
11. Хожалўқ жүргизиўши субъектлардиң финанс хожалўқ хўзмети бухгалтерия есабў счетларўнўң режеси хэм онў қолланўў бойўнша кўрсетпе. Т. - 2004 ж.

12. Өнімлерди сатүү хэм ислеп шўғарүү бойўнша шўғўнлардўн қурамў хэм финанс нәтийжесин дўзиў ҳаққўндағў Реже. Ташкент - 2000 ж
13. Ю.Иткин ҳ.т.б. Өзбекстан базар экономикасў шәриятўнда бухгалтерия есабў 1-2 том. Ташкент - 2000 ж.
14. А.С.Сотиволдиев, Ю.М.Иткин. Замоनावий бухгалтерия ҳисоби. 1 -2 том. Ташкент - 2002 ж.
15. Қадиров А. Бозор иқтисодиетига ўтиш шароитида ижара ва ижара муносабатлари асосида хужалик юритишнинг самарадорлигини ошириш йўллари. - Т.: 1999 йил
16. Рзаев К. Рўночнўе проблемў сельской экономики Каракалпакстана - Нукус: Каракалпакстан, 1993 г.
18. Тулаходжаева М. М. и. др. Финансовўй учет. Т.-2001
19. Б. Нидлз., Р. Энтони, Дж. Рис., Принципў бухгалтерского учета. М. -2003
21. К. Юсупбоев. Қорақалпоғистоннинг аграр секторида иқтисодий ислохотларни амалга ошириш хусусиятлари. Тошкент- «Ўзбекистон» 2001
- 22.Қ. Исмайлов, Т. Ситмуратов, С. Байжанов. Жаңа счетлар жобасўнда бухгалтериялўк есаптў жүргизиў. Нәкис «Билим» 2004
24. О. Бобожонов. Молиявий ҳисоб. Т.-2003
25. А. Абдуллаев ҳ.т.б. Бухгалтерия ҳисоби. Т.- «Минҳож»-2002
26. Р. Раджапов., Р. Дустмуратов. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида бухгалтерия ҳисоби. Нукус «Билим»- 1996
29. И. А. Завалишина. Бухгалтерский учет по новому. Т.-2003
31. Аграр соҳада ислохотларни янада чуқурлаштириш муаммолари ва ечимлари. Т. «Меҳнат» -2002
32. Бухгалтерия ҳисоби А.Каримов, Ф.Исломов Т-2004
33. Бухгалтерия ҳисоби М.Умарова Т.: «УАЖБНТ» 2004
35. Миллий ҳисоб ва иқтисодий баланс М. Шарифхуджаев Т-2003
38. Хошимов Б.А «Бухгалтерия ҳисоби назарияси» Т-2005
39. Гулямова Ф.Г «Самоучитель по бухгалтерскому учету» Т-2004